

Norsk Arkivforum

22

Norsk Arkivforum

22

John Herstad

Riksarkivarembetet gjennom 175 år

Menn, myndighet og myter 1840–2014

Norsk Arkivforum

Oslo 2016

ISBN 978-82-996884-4-4

ISSN 0800-3106 (hft)

Norsk Arkivforum er en skriftserie
utgitt av Arkivarforeningen,
Riksarkivet, Oslo

Redaksjonskomité: Vilhelm Lange, Lars Christian Jenssen, Ingrid Nøstberg,
Torkel Thime

Trykk: Interface Media AS

Portrettene av riksarkivarene s. 29–59 er levert av Riksarkivet
Forsiden: Riksarkivets gamle segl (Lakkseglavtrykk nr. 255, Seglsamlingen,
Samlingen av signeter og stamper RA/EA-4047/W/Wa/L0015/0001/0255).
Fotograf: Odd Amundsen ©Riksarkivet

INNHOOLD

REDAKSJONSKOMITEENS FORORD	7
FORFATTERENS FORORD	9
INNLEDNING.....	11
MENNENE	18
Fellestrekk og ulikheter	18
Søkerne – bakgrunn og tilsettingsprosess.....	24
Bakgrunn	24
Tilsettingsprosess.....	28
Henrik Wergeland og Christian Lange	28
Munch, Birkeland og Huitfeldt-Kaas	32
Ebbe Hertzberg	37
Kristian Brinch Koren	40
Asgaut Steinnes	42
Reidar Omang.....	47
Dagfinn Mannsåker.....	51
John Herstad.....	54
Ivar Fønnes.....	58
RIKSARKIVAREMBETETS MANGE ANSIKTER	61
Historikernes gode hjelper 1840–1958.....	61
«Begge dele av oppgaven». Riksarkivet som administrativt organ og historikernes vitenskapelige medhjelper 1840–1933.....	61
Kimen til et nytt embete 1933–1958	69
Det gamle kassasjonssystemet	69

Asgaut Steinnes – eksponenten for en ny tid.....	71
«Den nye siden». Riksarkivaren som forvaltningens medspiller 1958–1982	75
Kompetansestriden mellom Riksarkivaren og Statens rasjonaliseringsdirektorat 1948–1958.....	75
Reidar Omang og Det sakkyndige kassasjonsråd 1960–1964.....	82
Dagfinn Mannsåker og «den nye siden» på prøve 1965–1982.....	85
Konsolideringen av «det nye embetet» 1982–1992.	93
Ny riksarkivar og nye prioriteringer.....	93
Prosjekt P 254 – Statsforvaltningens arkiver	95
Ny edb-avdeling og Noark-standarden	98
Nedgradering og forsvarsarkiver	100
Arkivlov og Datatilsyn.....	104
Nasjonens hukommelse og konseptet «Det totale riksarkivet» 1992–2006	109
Bevaringspolitikken.....	111
Arkivlandskap i endring	115
Arkivfaglig kompetansebygging.....	119
Tilgjengeliggjøring – håndbøker, ordning og katalogisering.....	123
Formidling og digitalisering.....	126
Nordisk og internasjonalt samarbeid	133
Det digitale embetet 2006–2014.....	137
Tiltak på tradisjonelle arkivområder	139
Digital bevaring og kassasjon.....	141
Helhetlig samfunnsdokumentasjon	143
Arkivene ut til folket	145
 AVSLUTNING	 149

REDAKSJONSKOMITEENS FORORD

Våren 2016 besluttet Arkivarforeningens styre å gjenoppta utgivelsen av *Norsk Arkivforum*, som ble utgitt med uregelmessige mellomrom mellom 1980 og 2011. Tidspunktet viste seg heldig. Tidligere riksarkivar John Herstad hadde nylig fullført et manuskript om riksarkivarenes embetsvirksomhet fra Henrik Wergeland til vår egen tid, samt en beskrivelse av Riksarkivets og Arkivverkets utvikling gjennom hele perioden. Redaksjonskomiteen takker for at *Norsk Arkivforum* har fått anledning til å publisere dette arbeidet.

John Herstad gikk av som riksarkivar ved oppnådd pensjonsalder i 2006. Straks etter sin avgang påtok han seg å skrive en fremstilling av Henrik Wergelands virksomhet som riksarkivar. Det resulterte i boken «*Archivaren – Gud bevar'en!*» *Henrik Wergeland som riksarkivar*, som utkom i Riksarkivarens skriftserie til Wergeland-jubileet i 2008. Året etter skrev Herstad en artikkel med tittelen *Henrik Wergeland – den moderne riksarkivaren* i boken *I politikkens irrganger. Festskrift til Knut Einar Eriksen*.

Etter noen år da John Herstad var mest opptatt med å ordne og registrere arkiver i Riksarkivet, vendte han tilbake til skrivebordet og temaet om riksarkivarene. Resultatet er denne boken, *Riksarkivarembetet gjennom 175 år. Menn, myndighet og myter 1840–2014*. Boken utkommer samme år som John Herstad fyller åtti. Redaksjonskomiteen gratulerer ham og takker for en langvarig og helhjertet innsats for Riksarkivet, Arkivverket og Arkiv-Norge.

Vilhelm Lange, Lars Christian Jensen, Ingrid Nøstberg, Torkel Thime

FORFATTERENS FORORD

Ved hundreårsjubileet for Arkivverket i 2004 holdt jeg et foredrag for medarbeiderne. Foredraget kalte jeg *Riksarkivaren gjennom 100 år. Mennene og mytene*. For noen år siden kom tanken om å utvide dette foredraget til en mindre artikkel, men jeg oppdaget raskt at det var så mye jeg ikke visste om mine forgjengere i embetet, at det ville bli et langt mer krevende arbeid enn beregnet. Underveis endret fokuset seg fra mytene – som var det sentrale perspektivet i jubileumsforedraget – til selve embetet. Samtidig bestemte jeg meg for å skrive litt om min egen embetstid for å følge noen av de utfordringer, tanker og holdninger som gjorde seg gjeldende da. Det innebærer å stille seg lagelig til for hugg. Men jeg gjør det med glede, for det har vært en spennende prosess.

Fremstillingen av min egen embetstid er blitt mer detaljert enn omtalen av andre embetsperioder. Det er et bevisst valg fordi jeg mener det kan være av generell verdi å vise hva kunnskapsbasert samarbeid i praksis har å si for å kunne løse embetsmessige utfordringer og oppgaver. Det er avgjørende viktig for en leder å ha kunnskapsrike, initiativrike og lojale medarbeidere som tar ansvar på viktige myndighetsområder. I så måte var jeg ekstremt heldig. Den innsikten og erfaringen har jeg kun fra min egen tid som riksarkivar, og min fremstilling er en måte å takke dem som hjalp meg aller mest.

Også under dette arbeidet har jeg nytt godt av manges hjelp, så mange at jeg ikke kan takke alle med navns nevning. Men ingen nevnt og ingen glemt av de mange som har hjulpet meg med kilder og spesielle undersøkelser til denne fremstillingen. En ekstra stor

takk til Alfhild Nakken og Knut Johannessen som har lest fremstillingen min flere ganger og bidratt avgjørende til at den nå foreligger som den gjør.

John Herstad

INNLEDNING

Det norske riksarkivarembetet er å regne blant landets eldste statlige embeter. På de neste sidene skal jeg formidle noen tanker om, og vise noen linjer i utviklingen av dette embetet gjennom 175 år. Det dominerende perspektivet er på utviklingen av embetet, og det kan oppfattes som et ganske smalt perspektiv. Men det er likevel et perspektiv som kan sette oss på sporet av interessante utviklingstrekk. Under arbeidet har jeg hatt stor nytte og glede av artiklene i festskriftet som kom i 2002,¹ og jeg har dessuten i stor grad dradd veksler på artikkelsamlingen til Ole Kolsrud² og av fremstillingen som Trond Sirevåg har skrevet om utviklingen av Noark-standarden.³ Dessuten har Ivar Fønnes stilt notater og annet materiale til min disposisjon.

I den aktuelle perioden var det menn som representerte embetets myndighet. Mytene knytter seg til historikernes interesse for hva som skjedde med dette embetet. Når det gjelder mennene i embetet, ligger hovedvekten i fremstillingen på fellestrekk og ulikheter, og på de viktigste innholdsmessige endringene som enkelte av disse mennene sto overfor. For det er menn det gjelder, fra Karl Johan valgte Henrik Wergeland i 1840, frem til grunnlovsjubileumsåret 2014 da Inga Bolstad som første kvinne ble utnevnt som trettende riksarkivar i embetet.

1 *Med Clio til Kringsjå. Festskrift til riksarkivar John Herstad*. Riksarkivaren skriftserie 13, Oslo 2002.

2 Ole Kolsrud, *En arkivpenn som har satt spor. Artikler av Ole Kolsrud*. Riksarkivaren Skriftserie 35, Oslo 2011.

3 Trond Sirevåg, *Utviklingen av Noark-standarden 1984–2008*, Tidsskriftet Arkiv, vol. 5, 2014.

Riksarkivarene er en viktig del av Riksarkivets og Arkivverkets historie, og samlet utgjør de et interessant forskningsfelt om vi ser på ulikheter og fellestrekk ved dem. Personlige forutsetninger og ulikheter i ytre betingelser og omstendigheter var bestemmende for hvorledes disse mennene tok embetet i bruk. Samtidig var de selv ofte med på å utforme embetsinnholdet. Målet med denne fremstillingen er å bidra til å forstå denne endringshistorien bedre.⁴

Oppmerksomheten er mest rettet mot embetet, også når jeg skriver om personene. Vi møter menn med ulike evner og mål, med ulike oppfatninger om strategier og prioriteringer, og med ulike oppfatninger om Riksarkivets, Arkivverkets og riksarkivarens hovedoppgaver. Stillingsinnehaverne møtte ulike forventninger og krav alt avhengig av den tiden de levde i, og både samfunnsutviklingen og utviklingen i arkivfeltet stilte dem overfor en virkelighet som gjorde styring og ledelse stadig mer komplisert. Noen av mennene fikk kanskje oppgaver over evne. For andre har ingen oppgave vært for stor. Summen av personlige egenskaper og de ytre betingelsene den enkelte riksarkivar har arbeidet under, har influert – og ofte avgjort – i hvilken grad de lyktes i embetet. Dypest sett handler det hele om hvordan disse mennene har tatt embetet i bruk.

Kanskje har det også hatt litt å si at mens embetet i seg selv var nok for noen av embetsinnehaverne, opptok interesser utenfor embetet en god del av mennenes energi og oppmerksomhet i andre tilfeller. Ikke minst la det personlige forskningsbehovet beslag på mye av riksarkivarens tid i de første 120 årene av embetshistorien. Dette forskningsinnslaget var et resultat av at man valgte å ansette forskere, i første rekke historikere, som riksarkivarer. Det var et valg som kom som en

4 Kildegrunnet for fremstillingen er i hovedsak KUDs arkiver i Riksarkivet (S-2309, KUD, Kulturavdelinga), S-1577 Riksarkivet, Husarkivet, og mitt eget privatarkiv i Riksarkivet, PA-1638 John Herstad.

naturlig konsekvens av at Riksarkivets og etatens samfunnsoppdrag, til langt ut i etterkrigstiden, primært var å tjene den nasjonale historievitenskapen og allmenhetens behov. Denne forskningsinnsatsen hadde selvsagt også innslag av embetsmessige utredninger av historisk og rettslig karakter, og den var ofte og i stort omfang også knyttet til det viktige arbeidet med kildeutgivelser. Derimot var forskningsinnsatsen ikke en direkte følge av et krav i den offentlige kunngjøringen.

I perioden 1840–1874 ble ikke riksarkivarembetene utlyst, men heller ikke da Kirkedepartementet kunngjorde det nyopprettede riksarkivarembetet 21. september 1875, var det nevnt spesifikke kvalifikasjonskrav. Kravet om historievitenskapelige kvalifikasjoner som forutsetning for utnevning i embetet glimrer ved sitt fravær gjennom hele perioden også etterpå.⁵ Først i 2006 inneholdt utlysningen krav om relevant kompetanse.

For samtlige riksarkivarer har selvsagt forholdet til overordnet departement vært avgjørende i mange henseender. Uten tillit og støtte i departementet er det lite en riksarkivar har kunnet utrette utover å administrere den helt ordinære driften av Riksarkivet og etaten. Under den første riksarkivaren, Henrik Wergeland, som ble ansatt mot departementets vilje, har vi å gjøre med et uvanlig sterkt

5 Embetet ble kunngjort i Departements-Tidende nr. 39/1875, 27.9. og inneholdt bare en snirklete formulering om at «*Den vordende Embedsmand*» måtte regne med å forholde seg til bestemmelser i instruks eller på annen måte. Da embetet ble utlyst i 1905 og i 1912, inneholdt kunngjøringene fra Kirke- og undervisningsdepartementet i Departements-Tidende nr. 24/1905, 15.6. og nr. 43/1912, 24.10. tilsvarende opplysninger samt noe om tvungen pensjonsordning. Heller ikke utlysningen i Norsk Kundgjørelsestidende 13. mars 1933 som Steinnes søkte på grunnlag av, hadde krav om vitenskapelig eller annen fagkompetanse. Det samme gjelder for utlysningene da Omang, Mannsåker og Herstad søkte. Men fra og med 1964 inneholdt utlysingen krav om at den som ble ansatt måtte beherske begge målformer. Jf. Norsk lysningsblad henholdsvis 31.12.1959, 14.12.1964, 16.3.1982, 10.3.1983 og 7.3. 2006. Før 1875 var det ikke vanlig å kunngjøre at embetene skulle besettes. Jf. Herstad 2008, s. 78.

motsetningsforhold mellom embetsmann og departement. Men også for senere embetsinnehavere har forholdet til departementet kunnet veksle mellom uproblematisk og vanskelig. Kristian Korens embetstid er en god illustrasjon til dette fra nyere tid.

I Wergelands tilfelle, da embetet formelt sett var en byråsjefstilling i selve departementet, var det naturlig med direkte kontakt mellom riksarkivaren og departementets administrative topp, og den embetsmessige instruksjons- og styringsretten ble et nært forhold på det personlige plan. Men etter at riksarkivarembetet i 1875 ble et eget embete utenfor departementet, ble det stadig flere mellomledd mellom riksarkivaren og departementets toppledelse jo mer utbygd og finmasket det departementale embetsverket ble. Disse endringene måtte nødvendigvis også føre til endringer i personlige relasjoner og avhengighetsforhold på flere plan. Det oppsto nye kontaktmønster, og styringsretten fikk gjennom budsjetter og andre rammedokumenter et mindre personlig preg enn når statsråden selv ofte var i nær kontakt med riksarkivaren. Denne utviklingen innebar imidlertid samtidig at riksarkivaren mistet mye av den mulighet for politisk støtte som den gamle styringsformen representerte.

Særlig i etterkrigstiden ble det viktig for riksarkivaren å utvikle et godt forhold til byråsjefer og saksbehandlere på lavere plan i departementet. Samtidig ble det nødvendig å utvirke at kontakten mellom embetets egne saksbehandlere og departementets folk var god. Departementets offisielle navn har skiftet gjennom tidene, men for riksarkivaren og etaten har forankringen siden 1900-tallets begynnelse vært til det samme departementskontoret enten det har hatt navn av Skolekontoret eller Kulturavdelingen.⁶

6 Arkivfeltet hørte først under Finansdepartementet, men ble fra 1846 lagt under det gamle Kirke- og undervisningsdepartementet (KUD), der det var Kontor for kirke og geistlighet som behandlet arkivfeltet frem til 1899, deretter 1. skolekontor. Arkivverket

Et godt forhold til departementet er helt avgjørende for en etat som ikke har store interessegrupper bak seg, og som derfor heller ikke vises stor politisk oppmerksomhet. En slik situasjon byr både på fordeler og ulemper. Den åpenbare fordel er at en motivert riksarkivar kan arbeide langsiktig og systematisk uten for mye politisk innblanding. Ulempen er den totale mangel på politisk drahjelp man iblant opplever i vanskelige eller viktige saker. Arkivverkets rolle er dessuten vanskelig å forstå for folk flest, og det mangler også mye på dypere forståelse og interesse både i presse og hos politikere for Arkivverkets sammensatte oppgaver. Ett av mange uttrykk for denne mangelen ser vi av det enkle forhold at pressen på eget initiativ aldri omtalte Arkivverkets budsjett som en del av kulturbudsjettet i løpet av mine 24 år som riksarkivar.

Dersom forståelsen av Riksarkivets og Arkivverkets samfunnsoppdrag heller ikke ivaretas på en god måte av overordnet departement, blir det vanskelig å opprettholde den faglige innsikten på ledelsesnivå som etaten er helt avhengig av for å lykkes med sine oppgaver. I moderne tid dreier det seg om to hovedoppgaver: Den ene retter seg mot å hjelpe forvaltningen i stat og kommuner til best mulig arkivhold, men uten å overta forvaltningens eget ansvar for arkivene. Den andre hovedoppgaven er å bevare og gjøre tilgjengelig de arkivene som er av betydelig kulturell og forskningsmessig verdi, og som er av forvaltningsmessig og rettslig art med tanke på folks krav på rettigheter og

ble overført fra 1. skolekontor til Kulturavdelingen da denne ble opprettet i 1938 og hørte først under Kontoret for vitenskap, kunst, kringkasting m.v. Tilhørigheten ble endret til Kulturvernkontoret 1.1.1962, og deretter til 3. Kulturkontor (K3) i 1978. Arkivverket lå fortsatt under K3 da Kulturavdelingen 31.12.1981 ble overført til det nyopprettede Kultur- og vitenskapsdepartementet (KVD 1.1.1982–31.12.1989), for deretter å havne i Kirke- og Kulturdepartementet (KKD 1.1.1990–31.12.1990), så i Kulturdepartementet (KD 1.1.1991–31.12.2001), deretter i Kultur- og kirke departementet (KKD 1.1.2002–31.12.2009), og til slutt i Kulturdepartementet (KUD 1.1.2010–). I teksten er KUD brukt som forkortelse for alle disse departementene.

annen velferd. Arkivverkets regionale oppbygging er tilpasset landets kulturelle og forvaltningsmessige mangfold og har hittil ivaretatt slike hensyn på en hensiktsmessig måte.

Et annet forhold som kan ha vært av avgjørende betydning for riksarkivarens embetsutførelse gjennom de siste vel hundre årene, er hvordan statsarkivene har vært trukket inn i og bidratt til løsningen av Arkivverkets felles samfunnsansvar. Da Arkivverket ble opprettet gjennom kronprinsregentens resolusjon av 25. mars 1904, ble det samtidig gitt et instruksverk som regulerte forholdet mellom riksarkivaren og statsarkivarene, eller stiftsarkivarene som lederne av de regionale arkivinstitusjonene het den gang. Riksarkivaren skulle føre tilsyn med stiftsarkivarene, som heretter også skulle henvende seg til riksarkivaren om alle forhold de tidligere hadde spurt departementet om. Riksarkivaren var for sin del avhengig av departementet når det kom til utlån av og innsyn i visse typer dokumenter, og han kunne bare ansette bud og kopister, mens ansettelse av arkivarer og assistenter var noe departementet sto for selv.⁷

Sammenlignet med tidligere tider ble utfordringene for riksarkivaren som leder mer komplisert og krevende etter 1904, og det tok sin tid å finne gode arbeidsformer og forståelse for nødvendigheten av samarbeid. I 1906 fortelles det fra et møte i Riksarkivet der også de to stiftsarkivarene Bing og Koren deltok, sannsynligvis det første møte for hele etaten: «*Det taledes op og ned ad Væggerne om Stiftsarkiver og Byggeplaner etc., og da vi skildtes, var vi antagelig ligesaa kloge, som da vi traadte sammen.*»⁸ Det var først med Koren og særlig Steinnes at forholdet mellom riksarkivaren og statsarkivene reelt innebar en ny dimensjon for embetsutøvelsen. Med nytt statsarkiv i Kristiansand

7 Arkivarene var på denne tiden embeter. I løpet av det neste hundreåret fikk riksarkivaren stadig flere administrative fullmakter som det ikke vil bli redegjort for her.

8 RA, PA-0083 Hartmann, L0002 Dagbok 1905-1906.

(1934) og nye statsarkivfilialer i Stavanger (1949) og Tromsø (1952) tilførte dessuten Steinnes dette etatsleddet nye ressurser til arbeidet med de lokale arkivene og ga samtidig disse institusjonene en større tyngde i etaten. Etatsfølelsen var det likevel så som så med i lang tid fremover. Hver institusjon hadde stort sett nok med seg selv. Lederne var limet i etaten, men riksarkivaren var drivkraften.

Det var først fra 1970-årene og fremover at samfunnsbetingelsene og budsjettmessige forhold var til stede i en slik grad at det ble mulig å bruke seminarer, prosjekter, nasjonale arkivdager, jubileumstilstelninger og andre tiltak for å samle store deler av etatens ansatte og slik styrke etatsfølelsen og det faglige fellesskapet. Det første norske arkivseminaret 1976, Riksarkivets 175-årsjubileum i 1992 og etatens 100-årsfeiring i 2004 er senere eksempler på slike tiltak.

MENNENE

Fellestrekk og ulikheter

Det er hensiktsmessig først å gjøre en grovinndeling etter forskjellige kriterier av de 12 riksarkivarene som har vært utnevnt i tiden fra Henrik Wergeland ble tilsatt som den første riksarkivaren i 1840.⁹ Riksarkivet var blitt opprettet 6. juni 1817 som et historisk sentralarkiv under Finansdepartementet, men arkivet fikk først med Wergeland sin egen sjef i full stilling, og det ble han som i praksis definerte embedets første innhold.¹⁰ Rekken av riksarkivarer ser slik ut når interne konstitusjoner ikke medregnes:¹¹

Henrik Wergeland, 14.11.1840–12.7.1845

Christian C.A. Lange, 1.5.1846–10.5.1861

P.A. Munch, 20.5.1861–25.5.1863

Michael Birkeland, 18.7.1863–24.5.1896

Henrik Jørgen Huitfeldt-Kaas, 8.7.1896–18.5.1905

Ebbe Horneman Hertzberg, 1.1.1906–2.10.1912

Kristian Brinch Koren, 1.1.1913–30.6.1933

9 Henrik Arnold Wergeland 17.6.1808–12.7.1845; Christian Christoph Andreas Lange 13.8.1810–10.5.1861; Peter Andreas Munch 15.12.1810–25.5.1863; Michael Birkeland 16.12.1830–24.5.1896; Henrik Jørgen Huitfeldt-Kaas 2.2.1834–18.5.1905; Ebbe Horneman Hertzberg 11.4.1847–2.10.1912; Kristian Brinch Koren 23.5.1863–10.2.1938; Asgaut Steinnes 11.10.1892–6.7.1973; Reidar Omang 26.11.1897–15.10.1964; Dagfinn Mannsåker 30.6.1916–16.7.1994; John Herstad 10.7.1936–; Ivar Fønnes 24.5.1944–;

10 John Herstad, «Archivaren, – Gud bevar' en!» *Henrik Wergeland som riksarkivar*. Riksarkivaren Skriftserie 29, Oslo 2008, s. 9.

11 For Wergeland er utnevnesdatoen lagt til grunn, mens det for de øvrige er tiltredelsesdatoen. I denne oppstillingen er det ikke tatt hensyn til at Birkeland var ute av embedet i 14 måneder, fra 2. oktober 1874 til januar 1876.

Asgaut Steinnes, 1.7.1933–31.12.1959

Reidar Omang, 16.3.1960–15.10.1964

Dagfinn Mannsåker, 1.5.1965–30.6.1983

John Herstad, 1.7.1982–31.7.2006

Ivar Fonnes, 1.8.2006–31.5.2014

Fra først av var Riksarkivet ikke en egen institusjon, men et kontor i Finansdepartementet med fysisk plassering på Akershus. Wergeland og de tre riksarkivarene som fulgte etter ham, var alle utnevnt som byråsjefer og ledere av Riksarkivet, men alle omtalte seg – og ble omtalt av andre – som riksarkivar. Den fysiske plasseringen av Riksarkivet utenfor departementet, og bestemmelsen om at riksarkivaren årlig skulle avgi beretning til departementet om arkivets tilstand, indikerer imidlertid at Riksarkivet var noe annet enn et vanlig departementskontor. Kontorene avga ikke slike tilstandsinnberetninger, og denne forskjellen indikerer dermed Riksarkivets mellomposisjon slik Per Maurseth har påpekt.¹² Riksarkivet var både innenfor og utenfor departementsstrukturen, men formelt var Riksarkivets bestyrer å regne som kontorsjef, fra 1846 i Kirke­departementet.

Det var betydelig forskjell på det embetet de tre første riksarkivarene bestyrte om vi sammenligner embetsinnholdet i Wergelands tid med det embetet Birkeland etter hvert kom til å fylle. For Wergeland gjaldt det å utbedre de fysiske forholdene i arkivet og fortsette med ordnings­arbeidet samtidig som han måtte etablere trygge forvaltningsmessige rutiner for institusjonen. Lange brukte sin 15 år lange embedstid til å gjøre Riksarkivet og embetet til en vitenskapelig institusjon, mens P.A. Munch satt for kort tid til å tilføre embetet noe nytt. Men som historieprofessor opprettholdt han embetets status og beholdt det

12 Per Maurseth, *Sentraladministrasjonens historie 1814–1914*, Oslo 1979, s. 137.

som en arena for historikerne. Birkeland ble derimot den som skulle komme til å sette standarden for embetet ved sin kombinasjon av administrativ ryddighet og vitenskapelig kompetanse. Det første tiåret (1863–74) var han imidlertid som sine tre forgjengere byråsjef innenfor departementsstrukturen, med det dette innebar – begrenset spillerom og autoritet.

I 1874 fremmet imidlertid Universitetet et forslag som skulle føre til en endring. Forslaget gikk ut på å løsrive Riksarkivet fra departementsstrukturen og kom opprinnelig fra professor Ludvig Kristensen Daa, Henrik Wergelands motstander og konkurrent til embetet i 1840. Daa hadde fått fakultetet og deretter Det akademiske kollogium med seg, og begrunnelsen lå i hensynet til historievitenskapen.¹³ Resultatet ble at Riksarkivet fra 1876 var skilt ut fra departementet, og et nytt riksarkivarembete ble opprettet slik at fra nå av sto riksarkivaren i spissen for et selvstendig embetsverk. Riksarkivet og riksarkivarembetet var blitt institusjonalisert – for å si det med Rugaas, som har undersøkt riksarkivarembetet i Birkelands tid.¹⁴

Som sjef for Riksarkivet fra 1876 ble det Birkelands oppgave å forme det nye embetet med bakgrunn i den erfaring han alt hadde som sjef for institusjonen gjennom 11 år på det historiske og det forvaltningsmessige område. Birkeland gjenopprettet den administrative ryddighet som hadde preget Wergelands embedstid, og han brakte administrativ orden der Lange og Munch hadde latt Riksarkivet forfalle.¹⁵ Vel så viktig var det at embetets nye status ga riksarkivaren

13 Se Daniel Heggelid Rugaas, «En ubegrenset Fremtid». *Riksarkivarembetet 1874–1888*. Master thesis, University of Oslo 2014, s. 26–40. Rugaas gir en grundig fremstilling av prosessen rundt opprettelsen av det nye embetet frem til Birkelands utnevning, jf. <http://hdl.handle.net/10852/42587>. Lajos Juhasz har behandlet samme tema i *Arkivposten*, 1/1980.

14 Rugaas 2014, s. 94.

15 John Herstad, *Henrik Wergeland: En moderne riksarkivar? Eller en riksarkivar «uden*

muligheter for initiativ av ulik arkivpolitisk og faglig art, initiativ som innehaveren ikke hadde kunnet ta som byråsjef. Det kan sees som et uttrykk for denne nye selvstendigheten at Birkelands avhandling *Om Arkivvæsenets Ordning* ble oversendt departementet knappe to år etter utnevnelsen. Gjennom dette arbeidet var det riksarkivaren og ikke forskeren eller byråkraten som inntok scenen.

Endringen i 1875–76 er den viktigste formelle endringen i riksarkivarembetets historie, men ikke den eneste. Den neste betydelige endringen av formell art kom innpå tretti år senere. Fra og med 1904, da riksarkivaren overtok bestyrelsen av hele Arkivverket, fikk også embetet sin egen instruks.¹⁶ Den skulle komme til å legitimere og gi rammene for riksarkivarens myndighet frem til arkivloven trådte i kraft nittifem år senere. Den riksarkivaren som fikk 1904-reformen i fanget, var Henrik Jørgen Huitfeldt-Kaas. Men det var først under hans etterfølgere at embetets nye status som etatsleder med tilsyns-ansvar for statsarkivene ble en realitet.

Det har vært store variasjoner når det gjelder tiden den enkelte riksarkivar satt i embetet. Dertil kommer at sykdom og permisjoner i flere tilfeller har innvirket på den reelle funksjonstiden. For eksempel førte sykdom i Omangs tilfelle til at Riksarkivets førstearkivar Hallvard Trætteberg var konstituert riksarkivar i 1963–65. Når det gjelder Mannsåker, fungerte Carlo Larsen, førstearkivar og avdelingsleder i Riksarkivet, i embetet på vårparten 1982 frem til Herstad ble

Begreber om Rigsarchivet som man kunde vente hos en Rigsarchivar»? Om forholdet mellom Henrik Wergeland og Michael Birkeland. Upublisert manus 2015, s. 6 ff. Det er et uttrykk for dette når Kopibok for Riksarkivet 1840–1872 er uten innførsler i perioden 25.4.1861–12.1.1862.

16 Kronprinsregentens resolusjon av 25. mars 1904. Arkivvesenet var i bruk som samlebetegnelse på arkivinstitusjonene fra og med 1887, og det ble også navnet på etaten fra 1904 til 1935. Deretter ble det hetende Arkivverket. Stiftsarkivene skiftet navn til statsarkivene fra 1. juli 1919 som følge av at stiftene ble avskaffet. Jfr. Kolsrud 2011, s. 214 og 285.

konstituert som riksarkivar i juli. Permisjoner i kortere eller lengre tid hører med i bildet både for Birkeland og Steinnes. I Birkelands mange og lange permisjoner fungerte Huitfeldt-Kaas som konstituert riksarkivar, før han selv ble utnevnt i embetet i 1896. Permisjonene som Steinnes fikk innvilget tidlig på 1950-tallet, utgjorde to-tre år, og Trøttestad ble også da konstituert.

Den gjennomsnittlige embetstiden for «normalriksarkivaren» beregnet ut fra de tolv første embetsinnehaverne, har vært 14 år. Seks riksarkivarer har sittet lenger enn dette, med Birkeland i tet med knappe 32 år.¹⁷ Av de seks med mindre enn gjennomsnittet, var det historikeren P.A. Munch som satt kortest tid med sine to år. Han skiller seg også ut ved at han var konstituert i embetet hele tiden. Trekker vi i Omangs tilfelle fra den tiden han var sykepermittert, hadde han omtrent like lang virksom embetstid som Munch. Uten fratrekk fikk Omang like lang tid i embetet som Wergeland, ca. fire og et halvt år.

På 1800-tallet satt samtlige riksarkivarer i embetet til sin død¹⁸, mens de fleste av embetsinnehaverne utnevnt senere har gått av ved oppnådd aldersgrense 67–70 år.¹⁹ Demografi er hovedforklaringen her. I to tilfeller fratradte embetsinnehaveren stillingen, men tilfellene er ganske forskjellige. Den første var Birkeland som i oktober 1874 forlot byråsjefstillingen i Riksarkivet for å bli ekspedisjonssekretær (ekspedisjonssjef) i Kirkedepartementet.²⁰ Da Riksarkivet året etter fikk status som egen institusjon og det nye riksarkivarembetet ble

17 Da er det ikke tatt hensyn til Birkelands mange og lange forskningspermisjoner. Deretter følger Steinnes 26 ½ år (uten fratrekk av forskningsfri 1951–53), Herstad 24, Koren 20 ½, Mannsåker 17 og Lange 15 år.

18 Det gjelder foruten Wergeland, Lange, P.A. Munch og Birkeland også Huitfeldt-Kaas. På 1900-tallet gjelder det Hertzberg og Omang.

19 Steinnes og Mannsåker 67, Koren, Herstad og Fønnes 70 år.

20 Ola Bjerkås, Norsk Biografisk Leksikon (NBL) bd. 1, 1999, s. 310–311. Jf. Rugaas 2014, s. 28 ff.

opprettet, ble Birkeland på ny tilsatt.²¹ Da hadde han vært ute av byråsjefembetet i 14 måneder siden oktober 1874. I årene 1880–85 skjøttet han vervet som stortingsrepresentant for Høyre samtidig som han satt i embetet.²²

Den andre som hadde et lite avbrekk i sin embetstid, var Asgaut Steinnes, som høsten 1945 var gått grundig lei. Han syntes han fikk for lite tid til egen forskning, og han var sliten etter fangenskap og andre påkjenninger som krigstiden 1940–45 hadde utsatt ham for. Dessuten kom han ingen vei med den ene av de to embetssakene som betydde mest for ham, nemlig den langdryge saken om nybygg for Riksarkivet. Den 21. oktober i fredsåret ba han om å bli løst fra sin embetsed. Allerede 1. november fikk han avskjed i nåde, og embetet ble utlyst. Men allerede i mars året etter ble Steinnes utnevnt som riksarkivar for annen gang. Sammen med Birkeland danner han den eksklusive gruppen menn som to ganger er blitt utnevnt som riksarkivar. Men mest eksklusiv er Steinnes som inntok nøyaktig det samme embetet to ganger.

I likhet med de aller fleste riksarkivarene som er utnevnt mellom 1840 og 2014, kom også Steinnes fra miljø utenfra institusjonen. Medregnet Wergeland er ni av dem å regne utenfra, mens tre ble hentet internt.²³ De tre er Huitfeldt-Kaas med sine mer enn 40 år i

21 Kgl.res. 11.1.1875 varslet opprettelsen av riksarkivarembetet mot inndragning av et byråsjefembete i Kirkedepartementet. Kgl.res. 19.6.1875 opprettet embetet med en årlig gasje på 1000 spd. Birkeland ble utnevnt 11. desember 1875 og tiltrådte i januar 1876.

22 En slik kombinasjon ble mulig fordi Riksarkivet på denne tiden holdt til i Stortingsbygningen og fordi stortings sesjonene var korte. Birkelands politiske virksomhet medførte også at han satt som konservativ representant i bystyret for Kristiania i 25 år (1869–94).

23 Dette betyr at Birkeland regnes som ekstern, selv om han i sin ungdom hadde vært ansatt som assistent i Riksarkivet 1852–56, og selv om han ble utnevnt i embetet på et tidspunkt da Riksarkivet fremdeles var et kontor i KUD, der han selv var ansatt 1856–63.

Riksarkivet før han kom i embetet som Birkelands venn og arvtaker, Koren med sine godt og vel 20 år som stiftsarkivar i Trondheim og Fønnes med sine 22 år i lederstillinger i Riksarkivet.

Aldersmessig ved tiltredelse utgjør de tre som er rekruttert internt naturlig nok den eldste gruppen med sine nesten 58 år i gjennomsnitt, mot 45 år for de eksterne. Men Omang var med sine vel 62 år da han tiltrådte, jevngammel med de to eldste interne søkerne, og han kom fra Utenriksdepartementet der han hadde vært førstearkivar og dermed sjef for arkivtjenesten. De som inntok embetet på 1800-tallet, var i snitt betydelig yngre enn senere riksarkivarer, og alle de tre yngste – Wergeland, Lange og Birkeland, alle i trettiårene – hører 1800-tallet til. De fire riksarkivarene som delte det meste av 1900-tallet mellom seg, var alle i 40-årene ved sin utnevning, med 40-åringen Steinnes som den yngste. Gjennomsnittsalderen på embetsinnehaverne ved tiltredelse er godt og vel 48 år, alle 12 riksarkivarene medregnet.

Søkerne – bakgrunn og tilsettingsprosess

Bakgrunn

De fleste riksarkivarene har manglet arkivkompetanse i snever forstand ved utnevningen. Kun Huitfeldt-Kaas og Fønnes hadde omfattende erfaring fra Riksarkivet ved utnevningen, og av de øvrige er det bare Birkeland, Koren og Omang som kan sies å ha arbeidet med arkiver i profesjonell forstand før de ble utnevnt. Erfaring fra Riksarkivet eller andre institusjoner i Arkivverket har således ikke vært avgjørende ved utnevninger i riksarkivarembetet. Dette kom klart til uttrykk i departementets innstillinger ved flere anledninger. I Mannsåkers tilfelle het det seg at «*Mannsåker klart skiller seg ut når det gjelder kombinasjonen av de egenskaper utvalget har ment å måtte kreve for denne stillingen*». Blant de seks søkerne den gangen var det én førstearkivar fra Riksarkivet og to statsarkivarer. Førstearkivarer og statsarkivarer

var også blant søkerne da Koren, Steinnes, Omang og Herstad ble utnevnt, og også i 2006 kunne man registrere søkere med arkivfaglig og historisk kompetanse. Iblant var søknaden fra interne kandidater taktisk betinget for å gi departementet flere valgmuligheter og slik forsøke å hindre ansettelse av kandidater man ikke ønsket utnevnt.²⁴

Mannsaker var historiker med professorkompetanse da han søkte embetet, og han var fortrolig med Riksarkivet og Arkivverket som forsker og bruker av arkivene. Denne bakgrunnen delte han med riksarkivarer både før og etter sin egen embetstid. Det mest fremtredende fellestrekket er den historiefaglige kompetansen, selv om ikke alle hadde hovedfag, professorkompetanse eller doktorgrad i historie. Både Wergeland og Lange var teologer, Birkeland jurist og Hertzberg rettshistoriker. Men alt dette lå innenfor 1800-tallets humanistiske dannelse. De betraktet seg som historikere, de skjønnte hva historiske kilder og dokumentasjon betydde for forskning og kulturforståelse, og for samtlige var historie en sentral del av utdannelsen. De forfattet alle historiske avhandlinger med grunnlag i egen forskning, og historieformidling og utgivelse av historisk kildemateriale var felles trekk for flere av dem. Wergeland forfattet sin ufullendte konstitusjonshistorie, Lange sin klosterhistorie i tillegg til en grunnleggende innsats med *Diplomatarium Norvegicum*. Lange var sammen med P.A. Munch i kjernen av det første moderne historiefaglige miljøet i Norge.²⁵ Munch og Birkeland er betydelige navn innen norsk historieforskning, og Åsmund Svendsen omtaler Birkeland som historikerlaugets grå eminense og en nøkkelman i fagmiljøet.²⁶ Rettshistorikeren Ebbe Hertzberg, som ble cand. jur. i 1870, mottok i 1868 Kronprinsens gullmedalje for en historisk avhandling om det

24 Feks. var Carlo Larsens søknad i 1982, da undertegnede ble utnevnt, et slikt tilfelle, fortalte Larsen meg.

25 NBL bd. 5, Åsmund Svendsens biografi over Lange.

26 Her referert fra Rugaas 2014, s. 41.

norske aristokratiet før kong Sverres tid, og i 1877 ble han utnevnt til professor i statsøkonomi og statistikk.²⁷

De fleste av mennene var medlemmer av vitenskapelige foreninger eller selskaper og fikk heder og utmerkelser for sin vitenskapelige innsats. Sammen med Kristian Koren representerte de alle fra og med Lange et konservativt politisk miljø som samtidig borget for Riksarkivet som vitenskapelig institusjon. Først med Steinnes ble den konservative dominansen brutt, men forventningen til vitenskapelig kompetanse hos riksarkivaren og i Riksarkivet ble opprettholdt.

Fra og med Christian Lange til og med utnevnelsen av Ivar Fønnes har den historisk-humanistiske ballasten vært en reell forutsetning for tilsetning av riksarkivaren, selv om embedets forskningsmessige betydning har avtatt og andre hensyn har fått mer fremtredende plass. Koren må regnes som den minst profesjonelle historikeren, mens Birkeland, Steinnes og Fønnes fremstår med klare arkivfaglig profil i tillegg til sine historiske arbeider. Steinnes er i særklasse den av riksarkivarene som har vært den mest produktive historikeren, men mye av hans produksjon kom både før og etter han var riksarkivar. Steinnes hører også med blant de riksarkivarene som personlig ytet betydelige bidrag til kildepublikasjoner. Lange, Birkeland, Koren og Omang er andre som må nevnes i den forbindelse.²⁸ Sammen med Huitfeldt-Kaas må Fønnes sies å være den som faglig sett har vært best forberedt til å overta embedet.

27 NBL bd. 4, Åsmund Svendsens biografi over Hertzberg. Påtrykk førte til at Hertzberg trakk seg i 1886 fra alle offentlige verv etter å ha innrømmet sin homofile legning. Etter lange utenlandsopphold ble han i 1903 utnevnt som direktør for Den norske hypotekbank.

28 Helt fra 1840 foregikk arbeidet innenfor rammene av nasjonale utgiverkommisjoner som i 1921 fikk Norsk Historisk Kjeldeskriftråd som overbygning. I 1934 ble Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institutt (NHKI) opprettet. Riksarkivet hadde drevet med sin egen kildeutgivelse siden 1880-årene. I 1990 ble NHKI lagt inn under Riksarkivet som ny avdeling, Kjeldeskriftavdelingen. Fra og med 1998 ble digital kildepublisering organisert gjennom etatens nettsted Digitalarkivet.

Min egen bakgrunn hadde mye til felles med det Steinnes og Mannsåker representerte som forskere og arkivbrukere, og med erfaring fra universitetsliv og frivillig organisasjonsarbeid. Jeg hadde litt kjennskap til både statsarkivene og Riksarkivet fra den praktiske organiseringen av Den nordiske arkivdagen i Bergen i 1964,²⁹ og jeg hadde periodevis vært en flittig lesesalgst gjest både i Riksarkivet og på Statsarkivet i Bergen i årene etterpå. I årene 1969–82 hadde jeg dessuten ledet Mikrofilmutvalget under Nasjonal fagseksjon for historie, for bl.a. å se på katalog- og mikrofilmsituasjonen i Arkivverket med sikte på bedre tjenester rettet mot forskningsinstitusjonene utenfor Oslo.³⁰ Mer direkte innblikk i etaten fikk jeg imidlertid først da jeg kom til Tromsø i 1976 og ganske umiddelbart fikk i oppgave av historie-seksjonen ved Institutt for samfunnsfag å realisere tanken om et eget statsarkiv for Nord-Norge.³¹ Dette arbeidet brakte meg i kontakt med riksarkivar Mannsåker personlig, og både tomtevalg og andre forhold ble klarert direkte mellom ham og meg. Innblikket i etaten ble forsterket da jeg som ordfører i Rådet for humanistisk forskning i NAVF i årene 1979–81 tok initiativet til det som senere ble omtalt som «Nysæterkatalogen», og ledet styringsgruppen for dette prosjektet.³²

29 Jeg var sekretær i komiteen som sto for gjennomføringen av Det 13. nordiske historikermøtet i Bergen i august 1964. Den nordiske arkivdagen ble tradisjonen tro avvirket samtidig med historikermøtet. Ansvaret for den praktiske gjennomføringen av disse to arrangementene lå hos meg, og kontakten min var med statsarkivar Ragnvald Samdal for det som angikk arkivdagen.

30 Dette var forslag som var fremmet av NAVFs Primærkildekomite i 1972.

31 Som leder for historie-seksjonen representerte jeg i årene 1976–82 Universitetet i Brukerutvalget for byggeprosjektet for nytt statsarkiv i Tromsø. Dette vervet kombinerte jeg med å være formann (dekanfunksjon) i Rådet for Institutt for samfunnsvitenskap (ISV) i perioden 1976–79 og samtidig ISVs representant i Brukerutvalget for 3. byggetrinn (nytt instituttbygget for ISV/ISL) i Breivika.

32 Styringsgruppen besto av Dagfinn Mannsåker og Trond Sirevåg fra Riksarkivet, Børge Bernhard fra Riksbibliotekstjenesten og John Herstad fra NAVF. Styringsgruppen engasjerte i 1979 førstearkivar Egil Nysæter ved Statsarkivet i Bergen til dette arbeidet som resulterte i *Norske Arkivkataloger*.

Tilsettingsprosess

Riksarkivarembetet har fra det ble opprettet i 1840 vært et embete som krevde innstilling til Kongen og behandling i statsråd. Embetet har lenge vært vurdert som av særlig betydning for historievitenskapen, og historikerne har derfor gjennom tidene ofte vært opptatt av utfallet av de vurderinger som fant sted i departementet i forbindelse med tilsetting i embetet. Dette ser vi tydelig både da Wergeland og Lange ble utnevnt,³³ men også ved flere senere anledninger har historikerne med hell klart å påvirke prosessen og utfallet. Myten om historikernes innflytelse står sterkt og speiler avgjort en realitet ved flere anledninger.

Gjennom tidene har departementet gjort bruk av forskjellige fremgangsmåter for å kunne vurdere egnetheten til dem som meldte sin interesse for riksarkivarembetet. Som regel hadde man mellom fem og seks søkere å velge mellom. I den første tiden var det departementets eget embetsverk som vurderte søkerne og laget rangeringen som ga grunnlaget for innstillingen til Kongen.

Henrik Wergeland og Christian Lange

En viss offentlig oppmerksomhet har det iblant vært rundt utnevnelserne, men bare i Wergelands tilfelle var den offentlige oppmerksomheten betydelig og langvarig. Dette er også den ene av to ganger at Kongen i statsråd ikke fulgte departementets innstilling. Den andre gangen var i Langes tilfelle, og begge unntakene hører altså midten av 1800-tallet til.³⁴ De to tilfellene er imidlertid ganske forskjellige. I Wergelands tilfelle var det helt og holdent den personlige kongemakten representert ved Karl Johan som avgjorde saken til dikterens fordel. Wergeland var for sent ut med søknaden til Finansdepartementet, han konkurrerte

33 Herstad 2008, s. 58 ff og s. 221 ff.

34 Samme sted, s. 66–67 og s. 230.

med seks kyndige søkere, arkivfolk, historikere og byråkrater, og han var ikke med i departementets innstilling da saken gikk til avgjørelse i statsråd. Etter flere utsettelse som gjenspeiler uenigheten mellom kongen og statsrådet, skar majesteten igjennom, trosset regjeringens klare råd og utnevnte Wergeland.³⁵

Henrik Wergeland (1808-1845)
Funksjonstid: 14.11.1840-12.7.1845

I Langes tilfelle ble embetssøknaden sendt i tide, og han ble positivt omtalt i foredraget fra Finansdepartementet. Lange konkurrerte med seks andre og ble innstilt som nummer tre etter juristene Jens S.Th.O. Horster og Fredrik August Wessel Berg. De to hadde begge

³⁵ Samme sted, s. 44-67.

Christian Lange (1810-1861)
Funksjonstid 1.5.1846-10.5.1861

solid erfaring fra departementalt arbeid, og Wessel Berg kunne i tillegg vise til arkiverfaring. Departementet la vekt på at hovedoppgaven for en ny riksarkivar ville være å fortsette ordningen av arkivene og bringe arkivet i orden, ordvalg som skulle peke i retning av Wessel Berg som den best kvalifiserte. Men departementet valgte å innstille sin egen førstefullmektig Horster *«der i fortrinlig Grad er i Besiddelse af de Egenskaber, hvoraf man fornemmelig maae attraae den for Tiden ansættende Rigsarkivar i Besiddelse»*. Finansdepartementet hadde ikke vært blind for at riksarkivarstillingen kunne være av betydning for *«Videnskaberne og for Historien»*, men ville ikke tillegge det vekt ved denne anledning.

Peter Andreas Munch (1810-1863)
Funksjonstid 20.5.1861–25.5.1863

Det gjorde derimot andre som samtidig la vekt på at regjeringen like etter Wergelands død i juli 1845 hadde bestemt at Riksarkivet skulle flyttes fra Finansdepartementet og legges inn i Kirkedepartementets portefølje. Dette ble avgjørende da saken kom til behandling i statsråd i Kristiania 30. september 1845 under kong Oscars besøk. Da erklærte kirkestatsråden, Poul Chr. Holst, seg for Langes kandidatur og ble støttet av flere av statsrådene. Finansministeren, Jørgen Herman Vogt, ble stående alene bak Finansdepartementets innstilling. Etter en kort diskusjon mellom Vogt og Holst voterte stattholder Severin Løvenskiold som første voterende til fordel for Christian Lange og fikk følge av de øvrige seks statsrådene. Kongen

sluttet seg til flertallet og utnevnte Lange.³⁶ Historieprofessorene Rudolf Keyser og P.A. Munch hadde arbeidet for å fremme Langes kandidatur til stillingen, men vi vet ikke i hvilken grad de påvirket prosessen utover det at de oppmuntret ham til å søke, hadde et bredt kontaktnett og holdt ham løpende orientert om utviklingen.³⁷ Fra senere tilfeller vet vi mer om historikernes interesse for utnevnelser i dette embetet.

Munch, Birkeland og Huitfeldt-Kaas

Langes tre etterfølgere kom til embetet uten mye oppstuss, og som i Langes tilfelle var det departementets eget embetsverk som fant frem til og innstilte på nye riksarkivarer. Men også disse tre tilsettingene fortøner seg forskjellige. For å hjelpe ham ut av en vanskelig økonomiske situasjon, konstituerte departementet P.A. Munch etter Lange uten å gå veien om utlysning. Om andre løsninger ble vurdert, vet vi ikke. Da Munch døde etter kort tid i embetet, måtte imidlertid departementet se seg om etter ny riksarkivar, og denne gangen falt valget på Michael Birkeland. Departementet lyste heller ikke denne gangen ut embetet og hentet Birkeland fra stillingen som fullmektig i departementets eget Kontor for skole- og fattigvesen. Der hadde han vært ansatt siden 1856 da han sluttet som assistent i Riksarkivet. Den 18. juli 1863 ble han utnevnt som byråsjef og sjef for Riksarkivet og Munchs etterfølger. I brev til sine foreldre høsten 1863 skrev han om sitt hell i så måte: «*Foruden den Bekymring, som Sygelighed hjemme har voldt mig i den sidste Tid, har jeg ogsaa i min nye Stilling havt nogen Uleilighed, som dog snart nu vil være forbi. Det var for mig i økonomisk Henseende meget heldigt at jeg blev Rigsarkivar; i den sidste Tid, da jeg kun havde min Fuldmægtiggage [...], blev jeg Fant.*» Hvilken «uleilighet» han siktet til, vet vi ikke, men han var snart i gang med

36 Samme sted, s. 227–230.

37 Samme sted.

Michael Birkeland (1830-1896)
Funksjonstid 18.7.1863–24.5.1896

arbeidet og «*Forretningerne falde i min Smag*».³⁸ Gjennom ledelsen av Kildeskrikkfondet sto han i spissen for det nasjonale arbeidet med å utgi kilder til nasjonens språk og historie,³⁹ og det var muligheten til å drive historisk forskning som opptok ham, og som han prioriterte i denne første tiden.

38 Fr. Ording, *Breve fra riksarkivar M. Birkeland*, Oslo 1920, s. 99. I 1864 opplyste Birkeland i brev til sin far at gasjen da var 554 spd. som byråsjef i tillegg til 300 spd. som bestyrer av Kildeskrikkfondet; samme sted s. 104.

39 Ordningen med riksarkivaren som bestyrer av Kildeskrikkfondet gjaldt perioden 1863–1886. Da ble dette ansvaret lagt til en kommisjon av historikere, som siden fikk navnet Den norske historiske Kildeskrikkkommisjon og senere Styret for Kjeldeskriftfondet. Riksarkivarens representasjon i disse organene falt bort i 1930-årene. Se Steinar Kjørheim, *50 år. Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institutt 1934–1984*, Oslo 1984.

I 1863 var det først og fremst forskeren Birkeland som av flere grunner frydet seg over utnevnelsen. Høsten 1864 ga han uttrykk for gleden over at han hadde tatt opp igjen sine «*gamle fædrelandshistoriske Studier*» og antok at arbeidet ville kreve et par år. Allerede tidlig i juni året etter reiste han på en av sine mange og lange forskningsreiser til København, denne første gangen for å bli der noen måneder.⁴⁰ Hans ønske om å få tid til å forske hadde ikke avtatt sju år senere. Da beklaget han seg i brev til vennen Chr. Bruun over at han hadde måttet avlyse den planlagte reisen til København: «*Overhovedet optages jeg altfor meget af Ting, som fjerne mig fra kjære Studier; jeg ved ikke, hvad jeg skal gjøre for at komme i en gunstigere Stilling.*»⁴¹ Han var «*meget ubestemt*» med hensyn til hva han kom til å gjøre i fremtiden. Økonomiske hensyn kunne føre til at han forlot Riksarkivet, men det måtte i så fall være til fordel for et embete som ikke falt ham «*for besværligt, men tillod mig nogen videnskabelig Bisysse*». I 1873 hadde han et nytt forskningsopphold på flere måneder i København.⁴² I likhet med Lange og Munch ga altså Birkeland lenge forskeren forrang, og høsten 1874 forlot han Riksarkivet til fordel for den bedre betalte stillingen som ekspedisjonssekretær i Kontor for kirke og geistlighet i Kirkedepartementet. Birkeland lot seg nok lokke både av utsiktene til bedre lønn og av det forhold at kontoret hadde Riksarkivet i sin portefølje. Men kanskje innså Birkeland nå også at Riksarkivet trengte en sjef som prioriterte institusjonen fremfor egen forskning. Iallfall skulle han ikke lenge etter komme tilbake til Riksarkivet med ny kraft og status.

Birkeland ble alvorlig syk like etter at han tiltrådte sin nye stilling som ekspedisjonssekretær 2. oktober 1874. Han var sykepermittert

40 Ording 1920, s. 104.

41 Samme sted, s. 179 og 192–195.

42 Samme sted, s. 207–219.

*Henrik Jørgen Huitfeldt Kaas (1834-1905)
Funksjonstid 8.7.1896-18.5.1905*

i flere måneder og var først tilbake i departementet året etter.⁴³ Men i den korte perioden mellom ansettelse og sykepermisjon fikk han i oppgave å ta stilling til Riksarkivets fremtidige status. Anledningen bød seg da det ble fremmet forslag om å skille Riksarkivet ut fra Kirkedepartementet og gi riksarkivaren selvstendig embetsstatus. Kirkedepartementet hadde i begynnelsen av november 1874 motatt et brev om dette fra Universitetet, og det ble Birkelands oppgave

43 Samme sted, s. 222–223. 1. mars 1875 skrev Birkeland til vennen Daniel Thrap: «Jeg staaer nemlig og har siden 12te Januar staaet aldeles udenfor Kirke-Dept. og har ikke talt med Statsr. Nissen om nogen Embedsbesattelse [...]. Jeg har været syg, meget syg i 4 Maaneder og vel det.» I mars eller april ville han reise til Syden og regnet med å bli borte tre-fire måneder. Han reiste 4. april.

å utforme departementets innstilling om forslaget. Birkeland – og departementet – la i sin innstilling vekt på at det var i historievitenskapens interesse at riksarkivaren fikk en mer selvstendig og bedre avlønnet stilling. Samtidig ble det vist til at man gjennom en slik reform ville bringe det norske riksarkivarembetet på tilsvarende nivå som i våre naboland.⁴⁴

Regjeringen gjorde Kirkedepartementets positive innstilling til sin, vektla Riksarkivets funksjon for den norske historievitenskapen, og fremmet saken i statsråd 22. desember 1874. Den kongelige resolusjonen ble oversendt Stortinget 11. januar året etter. I løpet av våren 1875 bevilget Stortinget den nødvendige gasje på 1000 spesidaler til et nytt embete med virkning fra 1. januar 1876, og 19. juni slo en kongelig resolusjon fast at stortingsvedtaket skulle tas til følge. Etter at embetet var lyst ut 21. september 1875 viste det seg at Michael Birkeland var eneste søker. Utnevnelsen kom 11. desember, og Birkeland ble således den første til å aksle riksarkivarembetets nye status.⁴⁵ Med seg på veien hadde han diskusjonen i Stortinget om at en riksarkivar med grundig historisk innsikt ikke bare var viktig av hensyn til «*den historiske Videnskab*», men også av stor betydning for dokumentasjon om eiendomsforhold av privat og offentlig art.

Birkelands nærmeste medarbeider gjennom mange år var Henrik Jørgen Huitfeldt-Kaas. Han hadde vært konstituert som riksarkivar i tiden mellom Munchs død og Birkelands tiltredelse, og han inntok samme posisjon da Birkeland var ute av embetet i 1874–75. Det ble også Huitfeldt-Kaas som skulle komme til å etterfølge Birkeland i embetet i 1896. Ludvig Kristensen Daa vurderte ham som en selvskreven etterfølger til Michael Birkeland, «[] *lærd nok, men*

44 Samme sted, s. 33–35.

45 I tillegg til 1000 spesidaler for selve embetet fikk han med seg to lønnede verv: Bestyrer av Kildeskriftfondet og medlem av Stempelpapirforvaltningen.

*mangler Birkelands overlegne Personlighed, vide Blik og Energi».*⁴⁶ Huitfeldt-Kaas var selvært og avla ingen embetseksamen, men han høstet betydelig anerkjennelse for sin forskning innen heraldikk og personalhistorie. I sin ungdom tilhørte Huitfeldt-Kaas kretsen rundt Paul Botten-Hansen – «Hollænderne» – der også Birkeland, men ikke Ebbe Hertzberg, var å finne.

Ebbe Hertzberg

Ebbe Hertzberg satt som direktør for Den norske Hypotekbank da riksarkivarembetet ble utlyst i 1905, og han ble anmodet om å overta embetet etter Huitfeldt-Kaas. Ifølge historikeren Yngvar Nielsen var det ikke historikerne, men kirkestatsråden selv, Chr. Knudsen, som gjentatte ganger øvet påtrykk for at Hertzberg skulle takke ja til embetet.⁴⁷ Påtrykket lar seg dokumentere.⁴⁸ De fire embetssøknadene som var innkommet til departementet i midten av juli,⁴⁹ falt nemlig ikke i statsrådens smak, og oppfordringen gikk til Hertzberg som refererte til den i søknaden som ble datert 31. juli: «*Til Imødekommelse af en mig under 27de ds. af Kirkedepartementets Chef tilstillet udtrykkelig Opfordring om at mælde mig som Ansøger til det ledige Rigsarkivarembede, tillader jeg mig herved i Ærbødighed at andrage om Ansættelse i nævnte Stilling.*»

Yngvar Nielsen hadde selv i sin ungdom drømt om å få dette embetet, men i august 1905 gledet han seg over at embetet var «*betroet i*

46 Rugaas 2014, s. 87.

47 Nasjonalbiblioteket, manuskripter, ms 8° 3222 Yngvar Nielsen, Optegnelser bd. 19, Dagbok 1905, 12. august. Knut Johannessen gjorde meg oppmerksom på denne kilden og også på Hartmanns dagbok som det er henvist til tidligere.

48 RA, S-2309, KUD, Kulturavdelinga 012, 1. skolekontor D, Serie Eic 0657, Riksarkivets personale, 1901-1915.

49 Søkerne var historikeren Ole A. Øverland, to arkivarer i Riksarkivet, Christoffer Brinchmann og Erik A. Thomle, og stiftsarkivar Kristian Koren. Både Brinchmann og Thomle ble rangert foran Koren.

en fremragende Mands Hænder». Ifølge Nielsen var Ebbe Hertzberg utsett til å heve «*Archivet op fra dets nuværende dybe Forfald*».⁵⁰ Etter Hertzbergs død i oktober 1912 ga imidlertid tungvektene i historiefaget, deriblant Yngvar Nielsen, uttrykk for i brev til departementet at de var misfornøyd med de prioriteringer som var gjort i Riksarkivet under de seneste riksarkivarene, Huitfeldt-Kaas og Hertzberg.⁵¹

Ebbe Hertzberg (1847-1912)
Funksjonstid 1.1.1906–2.10.1912

50 Nielsen gjorde seg også tanker om andre kandidater ved denne anledningen og var av den oppfatning at «*Rigsarchivaren bør helst tages udenfor det underordnede Kontorpersonale. Kun naar en af disse er en virkelig Historiker, bør han sættes paa den øverste Plads.*» Det var arkivarene Egil Hartmann og Christoffer Brinchmann Yngvar Nielsen siktet til med formuleringen «*underordnede Kontorpersonale*».

51 Avsenderne var Ernst Sars, Yngvar Nielsen, Absalon Taranger og Halvdan Koht.

Tilsvarende kritikk var allerede fremkommet under det første norske historikermøte i Bergen i juli 1910, der Yngvar Nielsen ga en lengre «*utredning av de yderst uheldige forhold ved riksarkivet*».⁵² Det som utløste kritikken, var Kristian Korens foredrag der han beklaget at riksarkivaren hadde måttet gi fra seg styringen av Kildeskriftfondet. Nå, to år senere, påpekte historikerne at Riksarkivet hadde «*anvendt en uforholdsmessig arbeidskraft*» på slekts- og personalhistoriske undersøkelser mens den nasjonalhistoriske forskning var skjøvet til side. Programmet som Birkeland hadde stilt opp for Riksarkivet i 1877, var ikke blitt oppfylt, og det var dette de fire professorene ba departementet ta hensyn til ved valget av ny riksarkivar. Hovedinnsatsen måtte rette seg mot bearbeidelsen av det «*centralhistoriske arkivstof*», og departementet måtte «*saa kraftig som mulig støtte og fremme Riksarkivets utvikling til en handledygtig national institution*».

Det var stillet store forventninger til den kyndige rettshistorikeren og erfarne administratoren Hertzberg da han ble utnevnt, men departementets oppfatning var at det sto dårlig til med Riksarkivet da Hertzberg døde. Det finnes ikke enkle svar på hvorfor han ikke innfridde slik historikerne hadde håpet. Som vi har sett, var Yngvar Nielsen opprinnelig av den oppfatning at Hertzberg var et godt valg, men delte samtidens negative oppfatning av Hertzbergs embetstid da han var ute av embetet. Hvis det medfører riktighet at statsråd Knudsen måtte anmode ham gjentatte ganger om å la seg utnevne, var det kanskje med en viss ulyst Hertzberg forlot sjefsstolen i Hypotekbanken etter bare tre år, og at motivasjonen ikke var på topp da han overtok som riksarkivar. Det kan imidlertid ikke helt utelukkes at noe av kritikken som fremkom mot Hertzberg, bunnet i fordommer knyttet til

52 HT, 5. R. 1. bd., s. 327. Riksarkivar Hertzberg var med i innbydelseskomiteen til møtet, men ingen fra Riksarkivet deltok på historikermøtet. Y. Nielsen beklaget fraværet, for som han sa: «*kritikken kunde da ha faldt adskillig skarpere*». Riksarkivaren fikk imidlertid ingen resolusjon imot seg. Jf. HT. 5. R. 2. bd., s. 404.

det faktum at offentligheten var kjent med hans homofile legning. Forklaringen kan imidlertid også være å finne i så enkle forhold som at alder og sykdom gjorde sitt til at Hertzberg ikke orket mer. Ifølge hans biograf slet Hertzberg seg dessuten ut på forpliktelser han hadde påtatt seg som historiker før utnevnelsen.⁵³

Hertzberg satt i embetet i sju år og utarbeidet mange grundige utredninger, men han kom ingen vei med de store kildeprosjektene som hadde vært en sentral arbeidsoppgave for embetet siden Langes tid. Dessuten var plassproblemene, som preget arbeidet både i Riksarkivet og i stiftsarkivene, like uløste ved hans død som da han tiltrådte.

Kristian Brinch Koren

Mens Michael Birkeland, Huitfeldt-Kaas og Ebbe Hertzberg kom til embetet med liten, eller ingen konkurranse, møtte Kristian Koren sterkere motstand. Med sine 22 år som stiftsarkivar i Trondheim og samtidig mangeårig leder av byens stolte vitenskapsbibliotek, var Koren en erfaren administrator med et godt omdømme da han søkte. Han hadde avslått flere anmodninger om å søke stillinger i Riksarkivet etter at han hadde søkt embetet da Hertzberg ble utnevnt, og han var en meget vel ansett person blant byens kulturelle elite. Men han var ikke selvskreven til embetet og fikk konkurranse av tre laudable jurister og tre habile arkivfolk, nemlig stiftsarkivaren i Bergen, Just Bing, og to arkivarer i Riksarkivet, Christoffer Brinchmann og Haagen Krog Steffens.⁵⁴

53 Åsmund Svendsen, NBL, bd. 4. Like før han ble utnevnt hadde Hertzberg påtatt seg oppdraget med å skrive bindet om middelalderen i den nye norgeshistorien som var under planlegging, og han hadde også påtatt seg utgiverarbeidet med professor Maurers retthistoriske forelesninger.

54 De tre juristene var Arnold Ræstad, Joh. K. Bergwitz og Kr. Østberg. RA, S-2309, KUD, Kulturavdelinga 012, 1. skolekontor D, Serie Eic 0657, Riksarkivets personale, 1901-1915.

Kristian Brinch Koren (1863-1938)
Funksjonstid 1.1.1913–30.6.1933

Hvilke tanker gjorde man seg i departementet da man så søkerlisten? Brevet fra de fire historikerne hadde man friskt i minne, men problemstillingene som historikerne hadde reist, ble ikke eksplisitt omtalt i innstillingen. Slik departementets ekspedisjonssjef, Knud Johannes Hougen, formulerte problemet, var spørsmålet hvem av søkerne som var best egnet til «*som leder av Rigsarkivet at bringe dette paa fode igjen*». ⁵⁵ Intet mindre enn det, og da må valget av den erfarne Koren ha fortonet seg som et ganske trygt valg. Men hadde institusjonen forfalt under Hertzberg, og sto det så ille til med det boet Koren hadde overtatt? Vi får ikke sikre svar på dette, men historikerne var

55 Samme sted.

bekymret over tingenes tilstand, og departementet var opptatt av å finne den som var best egnet til å lede Riksarkivet og bringe institusjonen på fote igjen.

Valget falt til syvende og sist på Kristian Koren selv om han ble innstilt som nummer to av to saksbehandlere som begge hadde Brinchmann på førsteplass og Bing på tredje. Både Koren og Brinchmann hadde vært søkere da Hertzberg ble utnevnt i 1905, og Koren hadde trolig den fordel at Hertzberg hadde anbefalt ham som sin etterfølger. Avveiningene i departementet kan oppsummeres slik: Brinchmann syntes å være den best kvalifiserte forskeren, men han hadde vansker med å fullføre de oppgavene han påtok seg. Koren var en dyktig arkivmann som også utmerket seg som administrator: «*Hans ekspeditioner udmærker seg alltid ved greihet og klarhet i modsetning til sin kollega ved Bergen Stiftsarkiv, dr. Just Bing, hvis ekspeditioner alltid er et eneste rot.*» Korens søknad bar dessuten bud om at han var en mann som behersket tidens nye teknologi. Søknaden hans var nemlig maskinskrevet. Kanskje ville Koren med dette signalisere at han var et moderne menneske som passet for embetet, men det kan også ha den enkle forklaring at han ikke ville avsløre sin uleselige håndskrift i en søknad til Kongen. Men Koren løp uansett neppe noen stor risiko da han søkte embetet. Vennen, ekspedisjonssjef Hougen, rangerte ham som nummer én, og Koren ble utnevnt. Hougen ble den nye riksarkivarens støttespiller og beskytter i lang tid fremover.⁵⁶

Asgaut Steinnes

Da Koren gikk av, ble det sagt at Halvdan Koht var blitt bedt om å søke embetet som riksarkivar. Det er Alf Kiil som forteller dette i Liv Myklands bok om ham,⁵⁷ der Kiil også opplyser at da Koht avslø, hadde Sverre Steen brakt vennen Steinnes på bane som en god

⁵⁶ Fure 2005, s. 63–64, 70, 104 og 109.

⁵⁷ Mykland m.fl. 1998, s. 18.

Asgaut Steinnes (1892-1973)
Funksjonstid 1.7.1933-31.12.1959

kandidat. Vi kjenner litt til prosessen rundt utnevningen av Steinnes, og Koht er med i bildet, men ikke slik Kiil beretter. Steinnes motiverte sin nynorskskrevne søknad av 10. april 1933 slik: «*Eg hev lenge tenkt at eg vilde kunne gjera best nytte for meg i administrasjonen for dei offentlege arkivi.*» Steinnes var etter mitt skjønn ikke en mann som ville forstille seg eller fare med usannheter i sin embetssøknad til Kongen. Jeg tror ham på hans ord, som også underbygges av det faktum at han året før hadde søkt om å bli statsarkivar i Oslo. Ingen trengte å overtale ham til å søke riksarkivarembetet, men han hadde ganske sikkert drøftet saken med sin gode venn Sverre Steen.

Det var i alt åtte menn som søkte samtidig med Steinnes, deriblant historieprofessoren Oscar Albert Johnsen, som ikke ønsket navnet sitt offentliggjort. Halvdan Koht var ikke blant søkerne, men hans navn var ikke desto mindre med i prosessen. Det hadde seg nemlig slik at Kirkedepartementet begynte forberedelsene til riksarkivarskiftet tidlig på høstparten 1932. Den 18. oktober skrev førstesekretær Anders Ruud i 1. skolekontor et notat til sin byråsjef Einar Brun der han lanserte ideen om å spørre professorene Halvdan Koht og Oluf Kolsrud om de kunne være interessert i stillingen som riksarkivar. Ruuds begrunnelse var at med dem ville *«arkivetaten bli tilført noget av den videnskabelige indsigt og organisatoriske kraft i administrasjonen, som den så høilig trenger»*. Forestillingen om Riksarkivet som en vitenskapelig institusjon var altså fremdeles levende i departementet. Ruud fikk samme dag støtte for dette opplegget fra byråsjefen, som samtidig ga uttrykk for at man ville være best tjent med Koht. Men de to forregnet seg og fikk ikke ekspedisjonssjef Per Vigstad med på dette. Han satte foten ned og bestemte at embetet måtte lyses ut slik at man fikk se hvem som var interessert. To dager senere fikk dette opplegget statsråd Nils Trødals påtegning.

Men det ble ingen kunngjøring i løpet av høsten om at riksarkivar-embetet snart var ledig, og det skulle falle i en annen kirkeministers lodd avgjøre denne saken. Den 3. mars 1933 måtte nemlig Hundseids bondepartiregjering vike sete for Johan L. Mowinckels venstre-regjering med Knut Liestøl som kirkeminister, og ti dager senere ble embetet kunngjort ledig.⁵⁸ Koht og Liestøl kjente hverandre godt og hadde hatt mye med hverandre å gjøre, både i mål-saken og i organisasjonslivet for øvrig. Koht ble dessuten en viktig språkpolitisk medspiller for Liestøl i 1934.⁵⁹ Dermed får myten om

58 Norsk Kundgjørelsestidende mandag 13. mars 1933. Søknadsfrist 10. april og embetet skulle besettes 1. juli.

59 Åsmund Svendsen, *Halvdan Koht. Veien mot framtiden. En biografi*. Cappelen Damm

Kohts kandidatur ny næring. For den ferske venstre regjeringen ville Koht – med sitt nære forhold til Mowinckel fra den dansk-norske arkivsaken – vært en god løsning dersom tanken på å overta riksarkivarembetet fristet ham. Og Koht ble faktisk spurt, og han vurderte å takke ja. I et brev datert 21. april 1933 til sin danske historikervenn Aage Friis i København forteller Koht at Liestøl samme dag «*har bedt mig overta Riksarkivet*». ⁶⁰ Samme dag noterte han i arbeidsdagboken at han hadde hatt en times samtale med Liestøl «*som baud meg riksarkivar-embete*».

Vi vet ikke hvor alvorlig Koht tenkte på å søke, men vi vet en del om hvilke tanker han gjorde seg. Han forteller i brevet til Friis at både Liestøl «*og Regjeringen legger et nokså stort press på mig for at jeg skal si ja*». Han hadde på dette tidspunktet allerede tenkt lenge på saken, og han var kommet til at han ikke ville søke. Men «*overfor det store press har jeg lovt å tenke på saken i åtte dager*». Det som fristet Koht til å ta imot tilbudet, var forholdet til det danske riksarkivet og den dansk-norske arkivsaken. Koht vil gjerne vite hvorledes den saken nå sto i Danmark, og han kunne være villig til å søke riksarkivarstillingen hvis stemningen til arkivsaken var positiv i Danmark. Da var det viktig for ham å få vite om riksarkivar Laursen snart skulle slutte og hvem som kom til å overta.

I ettertid er det også interessant når Koht forteller at en annen mann ville passe bedre som norsk riksarkivar. Men han oppga ingen navn. Det er imidlertid ikke urimelig å anta at det var Steinnes han hadde

2013, s. 167–172, 207–209, og e-post 24.02.2015 til meg. Liestøl overtok som formann etter Koht i Noregs Mållag, og de var begge med i Samlaget. I tillegg var de begge styremedlemmer i Instituttet for sammenlignende kulturforskning. I 1934 utpekte Liestøl Koht som de facto leder av Språknemnda.

60 Hele fremstillingen om Kohts kandidatur bygger på opplysninger jeg har fått av Åsmund Svendsen. Brevet til Friis er i DRA, PA- 5424/24, Aage Friis' privatarkiv. Brev til og fra Aage Friis.

i tankene. For han opplyser at denne personen ikke er en smidig forhandler og trekker frem at nettopp det er det eneste fortrinn han selv har for stillingen. Men det skinner igjennom at han er tvilende til det hele, og at han kun var interessert i riksarkivarstillingen dersom det kunne bidra til en løsning på arkivsaken. Slik må vi kunne tolke hans brev. Koht var langt fra overbevist om at saken ville kunne la seg løse. Han kjente begge lands standpunkter fra 1920-årenes forhandlinger for godt til å tro at det ville bli en enkel sak, selv under gunstige omstendigheter. Han likte nok lite tanken på å få skylden for et nytt havari i arkivforhandlingene, og han valgte å takke nei. I et nytt brev til Friis 4. juni 1933 opplyste han at han hadde avslått tilbudet fordi det ville komme i veien for hans vitenskapelige arbeid. I brevet ga han også uttrykk for at Steinnes var en dyktig mann. Steinnes ble som vi vet utnevnt, og det ble altså kirkeminister Liestøl som sørget for nettopp det. Liestøl hadde som tidligere styremedlem i Instituttet for sammenlignende kulturforskning god kjennskap til Steinnes fra hans innsats her gjennom mange år.⁶¹ Og Steinnes skulle senere få Koht – i rollen som utenriksminister i Nygaardsvolds regjering – som drahjelp i nye arkivforhandlinger med Danmark.

Da departementet i januar 1960 var i gang med forberedelsene for å finne Steinnes' etterfølger, kontaktet det konstituert riksarkivar Halvard Trætteberg for å forhøre seg om hvilken fremgangsmåte departementet hadde brukt da Steinnes ble ansatt i 1933. Oppfatningen som festet seg hos departementets saksbehandler, var at det var Koht som *«spesielt hadde henledet oppmerksomheten på Steinnes»*.⁶² Det er usikkert om det forholdt seg akkurat slik, men historikermiljøet hadde utvilsomt gjort seg gjeldende da Steinnes ble utnevnt. Enda tydeligere ble laugets medvirkning da Steinnes søkte avskjed i 1945 og embetet ble utlyst ledig fra 1. januar. Arkivfolk både fra Riksarkivet

61 Hovda, NBL, bd. 14, Oslo 1962, s. 479–486.

62 RA, S-2309, KUD, Kulturavdelingen, L 0167, D/Da 641.501, Riksarkivarembetet.

og statsarkivene var å finne blant søkerne. I tillegg kom to eksterne søkere, blant dem historikeren Andreas Holmsen.⁶³

Søkerlisten falt ikke helt i smak i historikermiljøet i hovedstaden, og Sverre Steen bestemte seg for å ta affære. Sammen med Didrik Arup Seip, nylig avgått universitetsrektor, henvendte Steen seg til departementet og ba om at Steinnes måtte få fortsette. Departementet stilte seg ikke negativ til denne uvanlige henvendelsen, men det forhørte seg likevel først om ikke Steen selv ville søke embetet. Men Steen, som var fullt opptatt med det viktige arbeidet i Undersøkelleskommisjonen av 1945, takket nei for egen del og anbefalte bedre arbeidsvilkår for Steinnes som en del av løsningen. Departementet fulgte rådene og anmodet Steinnes om å fortsette. Han lot seg overtale, trolig etter å ha konferert med vennen Steen. For heller ikke Steinnes var begeistret for søkerlisten. Han hadde særlig liten sans for Holmsen, og det gjorde dessuten valget lettere for ham at han fikk løfte om avlastning i det administrative arbeidet gjennom en ny kontorsjefstilling i Riksarkivet. Steinnes ombestemte seg, og ved ny kgl.res. 1. mars 1946 ble det bestemt at han skulle fortsette som riksarkivar.

Reidar Omang

Selv om departementet ofte brukte kun sitt faste embetsverk under arbeidet med selve innstillingen, utelukket ikke det at det også søkte uoffisielt råd hos fremtredende historikere. I Wergelands tilfelle

63 RA, S-2309, KUD, Kulturavdelinga 012, 1. skolekontor D, eske 661: Arkiverket, Riksarkivets personale, 1940–1950. Søkerne var foruten Holmsen, Lars Reinton, statsarkivarene Einar Jansen, Bergen, og G. S. Christiansen, Hamar, samt Johan Agerholt og Jonas Jansen, begge fra Riksarkivet. Steens dagbøker har ingenting om dette, men i samtale med undertegnede i februar 1992 hevdet Jens Arup Seip at det var Steen, Steinnes' nære venn og praktiske hjelper, som var primus motor i denne aksjonen. Seips vurdering var dessuten at ingen av de to brevskriverne hadde sans for Reinton, og at Steinnes ikke hadde lyst til å overlate embetet til noen av søkerne. Ifølge Seip var det meget spent mellom Steinnes og Holmsen, som kjente hverandre godt fra den tiden de begge arbeidet ved Instituttet for sammenhengende kulturforskning.

Reidar Omang (1897-1964)
Funksjonstid 16.3.1960-15.10.1964

rådførte departementet seg med professor Rudolf Keyser som satt i bestyrelsen for Riksarkivet. Dette var en praksis som kunne være tilfredsstillende for departementet så lenge forholdene var små og oversiktlige, slik også utnevnelsen av Hertzberg illustrerer. Kontakten mellom embetsverk og politikere var dertil tett som følge av at de aller fleste tilhørte et konservativt miljø. Men etter hvert utviklet det seg tradisjon for at departementet satte ned en liten komite eller utvalg på to–tre personer for å utarbeide en sakkyndig vurdering av søkerne. Historieprofessorer var et fast innslag i slike utvalg, som alltid var rådgivende, og som i tillegg gjerne hadde med en institusjonsleder innenfor det som var departementets ansvarsområde.

Første gang departementet gjorde bruk av et slikt utvalg, var i forbindelse med utnevnelsen av Reidar Omang i 1960. Man tenkte seg et utvalg, eller nemnd, bestående av en eller et par historikere, og hadde både Sverre Steen, Jens Arup Seip og Johan Schreiner i tankene. Om komiteen også skulle uttale seg om søkerens administrative forutsetning, ikke bare deres vitenskapelige kvalifikasjoner, måtte komiteen utvides med en eller flere representanter for administrasjonen. Og slik ble det – nesten. Man spurte Steinnes om å gå inn i det rådgivende utvalget, og det takket han ja til. Dette er eneste gangen avgående riksarkivar har vært med og gitt offisielt råd om etterfølgeren.⁶⁴ Sammen med Sverre Steen, som hadde sagt ja under forutsetning av at Steinnes ble med, og overbibliotekar Harald L. Tveterås ved UB i Oslo, avga Steinnes en rådgivende uttalelse der man konkluderte med å anbefale to navn.⁶⁵ Denne gangen glimret historieprofessorene med sitt fravær på søkerlisten, og utvalget hadde nok kanskje ønsket seg litt flere kvalifiserte kandidater å velge mellom. Men det hadde ikke problemer med å anbefale to av søkerne, førstearkivar Lars Hamre og Omang.⁶⁶ Hamre ble omtalt som utmerket kvalifisert, men verken han eller Omang var det utvalget kalte «*en desidert kandidat*». Omang og Hamre sto så likt at utvalget falt ned på en løsning der Omangs alder og hans innsats gjennom en menneskealder som arkivleder i Statens tjeneste «*i høy grad har gjort [ham] fortjent til dette avansement*». Omang var over 62 år, og utvalget håpet at når hans embetstid var over, ville det «*forhåpentligvis finnes en desidert kandidat*». Omang hadde en solid historiefaglig produksjon bak seg og bred arkiverfaring fra Utenriksdepartementet

64 I 1982 av slo Mannsåker å gå inn i komite, og han fant det heller ikke naturlig at Arkivverket var representert med andre.

65 Det var ikke vanlig praksis å innstille to, og slik praksis ble ikke fulgt senere.

66 Førstearkivar Lars Hamre var den andre som ble anbefalt av i alt sju søkere hvorav tre var førstearkivarer i Riksarkivet, nemlig Hamre, Jan Olstad og Magnus Robberstad, en statsarkivar, Kjeld Helland-Hansen i Kristiansand, førstebibliotekar Gerhard Munthe, UB Oslo, og lektor Einar Eriksen Kleppa.

der han som førstearkivar hadde vært leder av arkivtjenesten siden 1935.⁶⁷ Dessuten hadde han et stort nettverk både i den sentrale statsforvaltningen og i historikermiljøet, og i eget brev til Kirke- og undervisningsdepartementet ga utenriksminister Halvard Lange Omang sin beste anbefaling.

De avveininger som fant sted i departementet, var til fordel for Omang som man omtalte som «noe henimot» en desidert kandidat. Det som imidlertid opptok departementet mer enn Omangs kvalifikasjoner, var spørsmålet om nybygg for Riksarkivet og søkerens alder i det perspektivet. Oppføringen av ny riksarkivbygning ble omtalt som den altoverskyggende oppgaven å arbeide med for en ny riksarkivar. «*Når den er oppført vil vi få ny riksarkivar, og da vil det kanskje være større utvalg av kvalifiserte søkere*» het det i den avsluttende innstillingen, der statsråd Birger Bergersen avgjorde det hele med påtegningen «*Vi tar Omang*».⁶⁸ Formuleringen tyder på at departementet så for seg en ny riksarkivbygning innen en periode på seks til åtte år, et tidsperspektiv Steinnes ikke hadde villet akseptere og derfor søkte avskjed. Søkerens alder hadde ekspedisjonssjef Leif J. Wilhelmsen viet ekstra oppmerksomhet i sin påtegning til innstillingen: «*Jeg tror det av rent praktiske grunner denne gang vil være hensiktsmessig å utnevne den eldste av de to søkerne. Han vil kunne føre arbeidet videre under byggeperioden, altså i en periode hvor lite nytt skal skje med selve arkivet. Om 6–7 år vil vi så kunne finne den riksarkivar som skal reorganisere virksomheten på det nye grunnlag.*» Men slik skulle det ikke gå.

67 I Omangs tilfelle ble det også omtalt at han hadde vært med å forberede arkivavtalen med Sverige i 1951, og at han hadde gjort en betydelig innsats for å sikre arkivene i dagene rundt 9. april 1940.

68 RA, S-2309, KUD, Kulturavdelingen 1949-66, L0167 D/Da 641.501, Riksarkivarembetet.

Dagfinn Mannsåker

Sammensetningen av det rådgivende utvalget tok sikte på å sikre at de hensyn som opptok departementet, ble godt ivaretatt under vurderingsprosessen. Det var imidlertid ikke alltid helt enkelt å sette sammen utvalget slik man primært ønsket. Da man skulle finne Omangs etterfølger i 1964, ønsket departementet seg i utgangspunktet en bedømmelseskomite bestående av Sverre Steen, overbibliotekar Tveterås og Kristian Bloch.⁶⁹ Bloch var departementsråd i Justisdepartementet og var samtidig leder av Det sakkyndige kassasjonsråd.⁷⁰

Dagfinn Mannsåker (1916-1994)
Funksjonstid 1.5.1965–30.6.1983

69 RA, S-2309, KUD, Kulturavdelingen, jnr. 4328 Ku, arkivhenvisning 641/501, 211.1.

70 Dette rådet var opprettet i 1961 og fungerte til 1968.

Både Steen og Tveterås hadde vært med å vurdere Omang, men nå trakk Steen seg med henvisning til at han sto Mannsåker for nær som kollega. Steen foreslo å spørre Jens Arup Seip eller Magne Skodvin, begge professorer ved Historisk institutt i Oslo, men tydeligvis ikke så nære kolleger av Mannsåker etter Steens vurdering. Både Seip og Skodvin hadde i yngre år arbeidet i Riksarkivet og kjente institusjonen godt. I departementet var man innom andre navn i miljøet,⁷¹ men Steens ord veide tungt, og statsrådets valg falt på Skodvin. Statsråd Helge Sivertsen og Magne Skodvin kjente hverandre godt, og begge to kjente Mannsåker fra studietid, idrettsbanen og nynorskmiljøet i hovedstaden.⁷² Som vi skal se, var valget av Mannsåker imidlertid ikke basert på personlig vennskap.

Gjennom ansettelsen av Dagfinn Mannsåker håpet departementet å få en riksarkivar som ville være i stand til å gjennomføre de prioriteringene som Arkivutvalget av 1958 hadde formulert, og som Omang lojalt hadde fulgt opp. Håpet var at den nye riksarkivaren, uten bindinger til gamle strategier og prioriteringer, skulle gi ny kraft til reformarbeidet. Dette ble tydelig i og med at Kirke- og undervisningsdepartementet oppnevnte Kristian Bloch i utvalget som skulle gi råd om søkerne.⁷³ Det var de to andre utvalgsmedlemmene, Tveterås og Skodvin, som utarbeidet første utkast til uttalelse om søkerne.

Utvalget hadde seks søkere å velge mellom,⁷⁴ og når Mannsåker var å finne blant dem, må det tilskrives en aksjon som ble satt i gang like

71 Både Johan Schreiner (historie) og Leiv Amundsen (klassisk filologi) var navn som ble bifalt av Tveterås.

72 Skodvin og Mannsåker var jevngamle og kom fra Ullensvang i Hardanger. De kjente hverandre godt fra ungdomstiden da begge gikk på Voss landsgymnas, og fra studietid og nynorskmiljø i hovedstaden.

73 Bloch var på dette tidspunkt departementsråd i Justisdepartementet.

74 Søkerne var instituttstyret Rolf Fladby, førstearkivar Lars Hamre, statsarkivar Kjeld Helland-Hansen, cand.philol. Finn Hødnebo, statsarkivar Alf Kiil og universitetslektor Dagfinn Mannsåker.

før søknadsfristen utløp 14. januar 1965.⁷⁵ Aksjonens fremste mål var å hindre at førstearkivar Lars Hamre ble utnevnt til ny riksarkivar. Dens andre mål var å få Mannsåker som ny riksarkivar.

Mannsåker hadde opprinnelig ikke tenkt å søke riksarkivarstillingen. Da det ble kjent at førstearkivar Hamre hadde søkt embetet, gikk imidlertid Magne Skodvin til Hamres og Mannsåkers felles venn, professor Halvard Magerøy, og overtalte ham til å oppsøke Mannsåker hjemme og på vegne av «*et samlet historikermiljøet i Oslo og Bergen*» anmode ham om å søke riksarkivarembetet. Magerøy gjorde som han ble bedt om, og som den hedersmann han var, gikk han deretter til vennen Hamre og fortalte hva som var på gang. Hamre ble forespeilet en professor II-stilling ved UiO som plaster på såret dersom han ikke skulle bli riksarkivar. Nettverket, «*disse nynorskfolkene*», fikk det som de ville. Mannsåker ble riksarkivar og Hamre ble i 1970 professor II ved Historisk institutt, Universitetet i Oslo.

I sitt utkast til uttalelse konkluderte Skodvin og Tveterås med at samtlige søkere var kompetente, men at Mannsåker var best egnet, alt tatt i betraktning. Da Bloch mottok utkastet, kunne han tiltre alt med ett unntak, og det tillegget han ville ha med, finner vi igjen i den endelige uttalelsen fra utvalget. Blochs tillegg lød slik: «*En betydningsfull utvidelse av riksarkivarens embetsmyndighet og virkeområde ble foretatt ved kgl.res. av 6. desember 1963 som gav ham fullmakt til bl.a. å foreta inspeksjon av de arkiver innenfor statsforvaltningen som etter*

75 Dette bygger på opplysninger som fru Randi Mannsåker ga i samtale med undertegnede 21., 23. og 25. oktober 2004. Sitatet vedr. nynorskfolkene var hennes ord. Hamre var født i Granvin i Hardanger i 1912 og var altså fra samme område som Skodvin og Mannsåker. Aksjonen mot Hamre kan derfor minne om en vestlandsk bygdekrangel i miniatyr. Jeg var selv en del av historikermiljøet i Bergen på denne tiden og husker godt reaksjonen da det ble kjent at Hamre var blant søkerne og begeistringen for initiativet for å få Mannsåker til å søke. Episoden tente også min egen fascinasjon for riksarkivarembetet.

gjeldende regler skal overføres til arkiverket og til – etter samråd med vedkommende institusjon – å gi nærmere forskrifter om oppbevaring og ordning av slike arkiver.» Og videre: *«Det følger av dette at innehaveren av riksarkivarembetet også må være i besittelse av egenskaper som peker ham ut som en habil administrator. Helst bør han gjennom en viss administrativ virksomhet ha lagt for dagen at han har så vel de spesielle faglige som de allmenne menneskelige forutsetninger for å kunne vareta de administrative sider av riksarkivarens embetsgjerning.»* Bloch avsluttet med følgende i sitt brev av 3. april til de øvrige utvalgsmedlemmene: *«Jeg har søkt å unngå en overdimensjonering av «den nye siden» av riksarkivarens virksomhet. Så betydningsfull som man i administrasjonen må oppfatte den, anser jeg det imidlertid nødvendig at det blir pekt på den.»*

Departementet fulgte rådet fra det sakkyndige utvalget, og Einar Gerhardsens siste regjering, med Helge Sivertsen som ansvarlig minister for Arkivverket, utnevnte Dagfinn Mannsåker som ny riksarkivar 9. april 1965.

John Herstad

Når det gjelder de to ansettelsene etter Mannsåkers avgang, har departementet brukt litt ulike fremgangsmåter. Begge gangene er embetet blitt utlyst offentlig, og da undertegnede søkte, ble det i tråd med senere tids praksis nedsatt et lite utvalg til å vurdere søkerne. Utvalget besto denne gang av professor Francis Sejersted, instituttbestyrer Rolf Fladby og departementsråd Olav Hove i Kirke- og undervisningsdepartementet. Valget av Hove ble begrunnet med at han kjente Arkivverket fra sin lange embetstid i KUD, og at han kjente godt til *«de store oppgaver Arkivverket står foran i tiden som kommer»*. Arkivverket hadde ligget under KUD helt til Kultur- og vitenskapsdepartementet (KVD) ble opprett i 1982. Mannsåker hadde på forespørsel fra departementet gitt uttrykk for at han ikke selv ønsket å delta i en bedømmelseskomite, og at heller ingen andre fra etaten burde utpekes. Han

*John Herstad (1936-)
Funksjonstid 1.7.1982–31.7.2006*

foreslo å spørre Fladby og professor Gudmund Sandvik, og ekspedisjonssjef Johs. Aanderaa innstilte på dette utvalget. Statsråd Lars Roar Langslet var enig i nemnd, men uenig i sammensetningen og skiftet 22. april Sandvik ut med Francis Sejersted.⁷⁶ Da var prosessen for lengst i gang etter at departementet hadde rykket inn en beskjeden kunngjøring i Dagbladet 16. mars om at det skulle konstitueres riksarkivar fra 1. juni 1982 «og fram til det skjer utnemning i embetet, venteleg frå 1. juli 1983». Det var en kryptisk formulering som også var å finne i den offisielle utlysningen i Norsk Lysingsblad 18. mars, og søknadsfristen var 10. april. Nærmere undersøkelser viste at formuleringen var bestemt av hensyn til Mannsåkers alder og sykdom.

⁷⁶ KUD, Kulturavdelinga, jnr. 02472, 1982.

Sonderinger viste også at departementet hadde til hensikt å ta den reelle konkurransen om embetet i forbindelse med konstitueringen, men også at det tok forbehold om at det kunne vise seg formelt nødvendig å foreta en utlysning igjen om et års tid.

Jeg fikk telefonisk og i brev form anmodninger om å søke embetet, og henvendelsene kom fra fremtredende personer både i og utenfor arkivsektoren.⁷⁷ Som i Mannsåkers tilfelle hadde også denne aktiviteten en dobbel hensikt, nemlig både å hindre at departementet ansatte en intern søker, og at noen faktisk ønsket meg som ny riksarkivar. Det var historikerne på min tidligere arbeidsplass ved Universitetet i Bergen som ledet an i bestrebelsene på å overtale meg, og de handlet i samforstand med historikermiljøet i Oslo og med folk i riksarkivbygningen. Sentrale i prosessen var historieprofessorene Rolf Danielsen, Alf Kaartvedt og Francis Sejersted og Steinar Kjærheim, styreren av NHKI, som selv var å finne blant søkerne.⁷⁸ Mandag 29. mars ringte Danielsen meg og fortalte at han var blitt kontaktet av Kjærheim som, på vegne av en sterk opinion i Riksarkivet, anmodet meg om å søke embetet. Steinar Kjærheim hadde samtidig bedt Danielsen kontakte Francis Sejersted for å utvirke at Sejersted kontaktet sin partikollega, kulturminister Langslet, om mitt kandidatur. Det viste seg at Sejersted allerede hadde bestemt seg for å gjøre nettopp det, og samtalen med Rolf Danielsen endte slik: *«Du får jobben John om du søker, og du må søke.»*

77 Fremstillingen av hva som skjedde, bygger på notater og annet i mitt privatarkiv, RA, PA-1638 John Herstad, Fa-L0001, og KUD, jnr. Ku 1427, 2898 og 3534 1882; og jnr. Ku 1107 og 2411/1983.

78 Rolf Danielsen, Alf Kaartvedt og Steinar Kjærheim var kjente fra studietid og som unge forskere, og de var også omgangsvenner. Fremstillingen av historieverket om Høyres historie var på denne tiden i gang med Alf Kaartvedt, Rolf Danielsen og Francis Sejersted som forfattere. Sejersted ledet også redaksjonskomiteen der også Lars Roar Langslet var med, og han spilte en nøkkelrolle i aksjonen gjennom sin kontakt med statsråd Langslet og statsminister Kåre Willoch. Rolf Danielsen fortalte meg på 1990-tallet at han selv ble kontaktet av Willoch om mitt kandidatur før utnevnelsen fant sted. Det sier en del om Willochs kapasitet og grundighet.

Det skulle egentlig ikke så mye til for å overbevise meg på dette tidspunkt, for jeg hadde for lengst kommet til at dette var et embete som fristet. Det trakk i samme retning at ansatte i Arkivverket hadde gitt uttrykk for at jeg var ønsket som ny riksarkivar. Ikke minst inntrykk gjorde det at lederen for Eldre avdeling i Riksarkivet, Knut Johannesen, allerede 16. mars tok kontakt og orientert om situasjonen. Senere telefonsamtaler med ham og med Mannsåker overbeviste meg om at jeg var ønsket i etaten. Dette betydde mer enn historikernes aksjon. Jeg hadde arbeidet med søknaden en tid, og 2. april ble den sendt. For første gang søkte også en kvinne embetet.⁷⁹ Utvalget konkluderte med å innstille meg «klart» som nr. 1.

Søknaden min hadde fremhevet brukerperspektivet og pekt på tilgjengelighet til arkivene gjennom gode kataloger som viktige arbeidsoppgaver for en ny riksarkivar. Under stikkord som bevaring, ny teknologi og kassasjoner ble dimensjonene i Arkivverkets kulturpolitiske rolle vektlagt. Dessuten hadde det vært viktig å fremheve tillitsmannsaspektet ved embetet: Ansvaret for å sikre at *«personalets faglige vilkår og arkivenes bemanning er slik at etaten settes i stand til å utføre et tilfredsstillende arbeid både i forvaltningsmessig/arkivfaglig, forsknings-tilretteleggende og kulturpolitisk perspektiv. I dette ligger det også et ansvar for å opprettholde og skape forutsetninger for de ansattes trivsel i en total arbeidssituasjon.»* Vel to måneder etter at søknaden var sendt, 4. juni 1982, ble jeg konstituert i embetet som riksarkivar med virkning fra 1. juli samme år.

Da embetet ble lyst ut 10. mars 1983 for fast tilsetning, meldte det seg bare to søkere, Hans Eyvind Næss og undertegnede, og denne gangen ble det ikke nedsatt en rådgivende nemnd. Departementsråd

79 Det var i alt fem søkere. De øvrige var avdelingsarkivar Carlo Larsen, statsarkivarene Hans Eyvind Næss og Per-Øivind Sandberg, instituttleder Sofie Rogstad og instituttstyrer Steinar Kjærheim.

Per Haga avsluttet den departementale prosessen med sin påtegning 8. april: «*Enig – dette er kurant og bør kunne gå i statsråd 15. ds., selv om statsråden da er fraværende.*»⁸⁰

Ivar Fønnes

Da Fønnes ble tilsatt, sto departementet for første gang i nyere tid selv for intervjuing og vurdering av søkerne.⁸¹ Uspurt hadde jeg ved min avgang gitt ekspedisjonssjefen det råd å sikre seg at den nye riksarkivaren hadde solid arkivkompetanse. Embetet ble utlyst 7. mars med søknadsfrist tre uker senere, og jeg ble ikke bedt om å delta i prosessen på noen som helst måte. Kunngjøringen stilte krav om «*dokumentert innsikt i arkivfaglege og arkivpolitiske spørsmål og inngående kjennskap til offentlig forvaltning*». Det var også ønskelig med IKT-faglig kompetanse hos den som skulle utnevnes. Krav om historievitenskapelig kompetanse var heller ikke med denne gangen, men krav om høyere utdanning, dokumenterte lederegenskaper på høyt nivå, gode administrative evner og stor arbeidskapasitet var krav som var på plass. Utlysningsteksten gjenspeilet på en overbevisende måte den profesjonalisering som embetet hadde gjennomgått. Fønnes søkte 27. mars og måtte konkurrere med tre andre søkere. Også denne gangen glimret historikerne ved sitt fravær på søkerlisten slik de hadde gjort da Omang søkte.

Med sin lange fartstid som leder i Riksarkivet og som leder av flere viktige interne utredninger, var Fønnes fullt ut fortrolig med de utfordringer embetet og etaten sto overfor. Han var riksarkivarens nære

80 Jeg var i tvil om jeg skulle søke embetet da det ble utlyst 10. mars 1983. Men min kone, Kari, skjønte at jeg hadde lyst og støttet meg, og etter oppfordringer både fra embetsmenn i departementet og fra ledere og andre i etaten, ble søknaden sendt 22. mars. Utnevelsen i statsråd skjedde 16. april med virkning fra 1. juli 1983. Hagas bemerkning om statsrådets fravær henspilte på at statsråd Langset hadde forfall, og at det var justisminister Mona Røkke som skulle foredra saken i statsråd.

81 Opplyst av Fønnes. I 2014 benyttet departementet seg av et konsulentfirma for å vurdere søkerne.

Ivar Fønnes (1944-)
Funksjonstid 1.8.2006–31.5.2014

medarbeider og stedfortreder gjennom det meste av undertegnedes embetsperiode, og han var eksponenten for den politikk som ble ført på flere sentrale områder. Fra 1984 hadde han ansvaret for arbeidet med digitale arkiver, først som leder av edb-avdelingen og deretter som avdelingsdirektør for moderne arkiver. Innenfor dette ansvarsområdet nedla han over lang tid et betydelig arbeid både på nordisk plan og internasjonalt. Han var den sentrale medspilleren for Kulturdepartementet i utformingen av arkivloven og arkivforskriften, og det var ham departementet ga i oppdrag å skrive Arkivhåndboken da lovarbeidet var på plass. Like sentral var han i arbeidet med å etablere arkivfaget som universitetsfag og i undervisningen i faget gjennom mange år.

I sum vurderte Fonnes det slik at det hadde skjedd en betydelig opprustning av arkivfunksjonene i Norge både kvalitativt og kvantitativt under hans forgjenger. Han var motivert for å følge opp denne utviklingen og selv ha en ledende rolle når nye strategier for fremtiden måtte utarbeides. I sin embetssøknad leverte han det mest gjennomtenkte program som noen gang har vært levert av en påtroppende riksarkivar. Som de viktigste oppgavene å prioritere fremhevet han å fortsette å bygge ut et nasjonalt nettverk av samarbeidende regionale arkivinstanser, å mestre de arkivmessige konsekvenser av den teknologiske utviklingen både hos arkivskaperne og i arkivinstitusjonene, og å videreutvikle faglige prinsipper og metoder for bedre å kunne beskrive og tilgjengeliggjøre det materialet som arkivinstitusjonene forvalter. Dessuten fremhevet han digital formidling av arkivmateriale som et helt sentralt satsingsområde. 1. august 2006 overtok han riksarkivarembetet som den siste i den ubrutte rekken av 12 menn.

RIKSARKIVAREMBETETS MANGE ANSIKTER

Historikernes gode hjelper 1840–1958

«Begge dele av opgaven». Riksarkivet som administrativt organ og historikernes vitenskapelige medhjelper 1840–1933

Da Riksarkivet ble opprettet som arkivinstitusjon tidlig på 1800-tallet, var det først og fremst tenkt som et sted der den sentrale statsadministrasjonen kunne oppbevare sine eldre arkiver. Den nye institusjonen ble samtidig et symbol i nasjonsbyggingen og fikk som en av sine første oppgaver å ta imot arkivene som ble overført fra Danmark i 1820-årene. Fra da av har det vært en av Riksarkivets viktigste samfunnsoppgaver å ta imot statens arkiver. Oppbevaringsforholdene i Riksarkivet var meget primitive den første tiden, og arkivene lot seg ikke betjene rasjonelt. Innsyn og annen bruk var derfor stort sett avgrenset til statsadministrasjonens eget behov. Bevaringsgraden var lav i denne tiden, og kravet om kassasjon i arkivene tilsvarende sterkt.⁸²

Fra midt på 1800-tallet var man vitne til en dreining bort fra dette mønsteret over til en større forståelse for forskningens behov for arkivtjenester. Den første antydningen til denne omleggingen kan vi tidfeste til oppnevningen av Rudolf Keyser som leder av kommisjonen for Riksarkivet. Det skjedde i mars 1837, men på grunn av utenlandsopphold kunne den nyutnevnte historieprofessoren ikke

82 Herstad 2008, s. 15 ff.

tiltre som leder før et år senere.⁸³ Keyser regnes som grunnleggeren av den norske historiske skole, og han ønsket seg et vitenskapelig riksarkiv. Dette var et ønske i tråd med den utvikling som vokste frem i Europa,⁸⁴ men som det fremgikk av Keyseres brev til Finansdepartementet samme år, var han ikke sikker på «[] *Om Rigsarchivets videnskabelige Formaal, eller sammes Vigtighed i umiddelbar practisk Henseende er det Overveiende []*».⁸⁵ Likevel var han ikke i tvil om at et riksarkiv måtte anses som en «*Vitenskabelig Indretning der omfatter Hovedmaterialet for Bearbejdelsen af Rigets Historie og Statistik*». Det var også Riksarkivets vitenskapelige funksjon og riksarkivarens interesse for nasjonens historie som drev Ludvig Kristensen Daa til å søke embetet i 1840 i konkurranse med Wergeland.⁸⁶ Daa antok det ville være viktig for Regjeringen å finne «*en saadan Interesse for Fædrelandets Historie for ønskelig hos Rigsarkivaren*». Også i Wergelands søknad var det historiske vektlagt, men på en måte som strengt tatt ikke overbeviser om vitenskapelig innsikt.⁸⁷

Med Ole Kolsruds ord kan en forenklet si at Riksarkivet i denne perioden ble omdefinert fra å stå i *statsetableringens* tjeneste til å stå i *nasjonsbyggingens* tjeneste.⁸⁸ Dreiningen bort fra overveiende administrative hensyn kom til uttrykk både gjennom utnevnelsen av teologen og historikeren Christian Lange til ny riksarkivar i 1845, ved overføringen av diplommaterialet fra Universitetet til Riksarkivet i 1846 etter initiativ av P.A. Munch, og gjennom endringene i Riksarkivets administrative posisjon. Fra å omtales som «Regjeringens arkiv» under

83 Samme sted, s. 29.

84 Åsmund Svendsen gjorde meg oppmerksom på artikkelen av Stefan Berger «The role of national archives in constructing national master narratives in Europe», *Archival Science*, vol. 13, nr. 1, March 2013, s.1–22.

85 Herstad 2008, s. 32

86 Samme sted, s. 46.

87 Samme sted, s. 55–58.

88 Kolsrud 2011, s. 210–211.

Finansdepartementet ble Riksarkivet i 1846 et kontor under Kirke- departementet, og 30 år senere, i 1875, en egen institusjon med riksarkivaren som sjef for et selvstendig ytre embetsverk under Kirke- departementet. Historikerne hadde fått Riksarkivet dit det passet dem best, som redskap i nasjonsbyggingen, og som støtte og hjelp i ut- formingen av den norske historiske skole.⁸⁹ Den forvaltningsprofilen som Finansdepartementet og Regjeringen hadde ønsket seg i 1840, og som Finansdepartementet fremdeles ønsket seg fem år senere, ble lagt til side av regjering og konge i 1845 da embetet ble overført til Kirkedepartementet. Hensynet til forskningens behov skulle vise seg å bli dominerende – men ikke enerådende – de neste 169 årene.

Dreiningen i retning av de nasjonsbyggende tjenester innebar nemlig ikke at man forlot det som hadde vært et hovedanliggende for Wergeland, nemlig den bistand man ytet de mange som søkte hjelp i eiendoms- og andre velferdssaker. Dette hensynet ble godt ivarettatt gjennom hele siste halvdel av 1800-tallet, og betjeningen av arkivene ut fra slike hensyn skulle på 1900-tallet komme til å prege ressursbru- ken både i Riksarkivet og etaten. Den daglige betjeningen av bru- kerne som søkte hjelp i velferdssaker og til lokalhistorisk forskning av ulik art, konkurrerte i Riksarkivet hele tiden med kravet om at det også skulle være en vitenskapelig institusjon. Særlig i statsarkivene kom den daglige betjeningen av arkivgjestene til å bli dominerende. Men kravet om vitenskapelighet ga seg både i Riksarkivet og statsarki- vene det utslag at historikere bekledd alle lederstillingene og de fleste arkivarstillingene til godt ut i 1980-årene.

Birkeland hevdet i 1877 at det var i Langes tid (1846–61) at «*Rigs- archivets videnskabelige Karakter*» ble synlig, og det var sannsynligvis Langes banebrytende arbeid med *Diplomatarium Norvegicum* som

89 Herstad 2008, s. 230 og 263.

var kjernen i denne betraktningen. Birkeland hadde selv som målsetting å gjøre Riksarkivet til den fremste institusjonen i utforskningen av nasjonens historie, og han var å regne blant landets fremste historikere og en raus medhjelper for andre forskere. Birkelands embets-tid kom dessuten til å ha avgjørende betydning for utformingen av embetet og embetets samfunnsmessige betydning. Med rette regnes han som den mest betydelige av riksarkivarene på 1800-tallet og den som la grunnlaget for et funksjonelt arkivverk i Norge.⁹⁰ Hans medarbeidere omtalte ham som den «*ideale riksarkivaren*»,⁹¹ og han ble den målestokken som senere riksarkivarer ble målt med, slik jeg ser det, frem til Steinnes overtok i 1933.

Verken Birkeland selv eller hans nærmeste etterfølgere, Huitfeldt-Kaas og Hertzberg, kom til å fullføre Birkelands vitenskapelige program for Riksarkivet. Men historikernes syn på betydningen av Riksarkivets vitenskapelige rolle var likevel uendret da Hertzberg døde i 1912. Historikernes interesse for Riksarkivet som et operativt vitenskapelig instrument, skulle imidlertid tape seg – men ikke opphøre – etter at historikerne hadde sikret seg full kontroll med utgivelsen av nasjonale kildekrifter. Det skjedde da Norsk Historisk Kjeldeskriftråd ble opprettet i 1921.

Som nevnt ga fremtredende historieprofessorer i brev til departementet i 1912 uttrykk for sine forventninger til Riksarkivet, og de beklaget at institusjonen ikke var i stand til å oppfylle sin egentlige rolle som forskningsinstitusjon: «*Det står for oss som det naturlige, at riksarkivet indtog pladsen som den ledende institution i norsk historieforskning, fordi riksarkivet forvalter en væsentlig del av materialet til vor nationale, politiske og økonomiske historie.*» Striden om Riksarkivets sjel var dermed godt i gang, og fra arkivhold lød programerklæringen slik i arkivaren

90 Se artikler av Andres Svaltestuen og Egil Øvrebø i *Arkivmagasinet*, 2/1992.

91 Herstad 2015.

Haagen Krog Steffens munn: «*Det er forbi med den tid da Rigsarkivet var en videnskabelig anstalt hvis vigtigste gjerning var historieforskning og andre med denne forbundne videnskaber og Rigsarkivaren selvfølgelig ogsaa maatte være en videnskabsmand.*»⁹² Krog Steffens påsto ikke bare at dette var gjeldende oppfatning «*hos danske og svenske autoriteter*», men også at Birkeland og Hertzberg «*var enig om dette*».

Krog Steffens' utsagn er neppe dekkende for hva de to riksarkivarene sto for, selv om de i ett og alt heller ikke delte historikernes syn på Riksarkivet. Krog Steffens bastante avvisning av Riksarkivets forskningsmessige oppgaver fikk aldri et definitivt gjennombrudd, men departementet var nok likevel mer på linje med hans oppfatning enn med historikernes ensidige syn på institusjonen. Det samme ga Kristian Koren uttrykk for da han etterfulgte Hertzberg på nyåret 1913. Koren var bare delvis enig med historikerne og mente at Riksarkivet måtte settes i stand til å løse begge oppgavene, eller «*begge dele av oppgaven*», dvs. både den vitenskapelige delen og den administrative som han beskrev slik: «*Riksarkivet har vært henvist til å fungere mer som vesentlig en administrativ institusjon med besvarelse av innløpne forespørsler og mer praktisk-juridiske undersøkelser*». Egentlig betraktet han det administrative og det vitenskapelige som to sider av samme sak og ba om at Riksarkivet måtte settes i stand til løse dem begge.

Det skulle vise seg at valget av Koren på mange måter var et godt valg. Departementet fikk på plass en ryddig riksarkivar som tok fatt på Riksarkivets to oppgaver, det administrative og det forskningsmessige. I løpet av Korens 20 år lange embetstid ble det opprettet nye statsarkiv, og det ble reist nye arkivbygninger. Det gikk unna de ti første årene med saker som langt på vei var utredet og forberedt av tidligere riksarkivarer. I juli 1914 flyttet Riksarkivet ut av Stortingsbygningen

92 Krog Steffens i sin embetssøknad; RA, S-2309, KUD, Kulturavdelinga 012, 1. skolekontor D, Serie Eic 0657, Riksarkivets personale, 1901-1915.

og overtok Bankplassen 3 etter Norges Bank. Kristiania Stiftsarkiv ble værende i Stortingsbygningen og ble etablert som et eget stiftsarkiv samme år. To år senere gikk den nye riksarkivaren ut med uforbeholden støtte til initiativet om et eget stiftsarkiv i Hamar for det som i dag utgjør fylkene Hedmark og Oppland. Han fikk departementet og Stortinget med seg og fikk ny statsarkivar på plass i juli 1917. Samtidig arbeidet han med sakene om nybygg for arkivene i Bergen og Trondheim. Avdøde statsarkivar Egil Øvrebø i Bergen undersøkte i sin tid Korens håndtering av byggesaken der og lot seg imponere av hans praktiske grep og pragmatiske pådriverrolle.⁹³ Koren skar gjennom vanskene og fikk tingene på plass slik at arkivet kunne flytte fra Klosteret til nybygget på Årstadvollen sommeren 1921.

Nybygget for statsarkivet i Trondheim lot derimot vente på seg, og det samme gjorde det med et eget arkiv for Agder-fylkene i Kristiansand selv om Koren sin vane tro støttet ethvert lokalt initiativ for å få forgang i sakene. For Trondheims del løste saken seg først i 1927 med nybygget i Høgskoleveien, mens Koren måtte vente til 1934 før han fikk se opprettelsen av et eget statsarkiv i Kristiansand. Men da var han gått av, og det var Asgaut Steinnes som fikk gleden av å innvie den nye arkivbygningen i Vesterveien våren 1935 sammen med den nyutnevnte statsarkivaren Jacob Friis. Likevel må vi regne statsarkivet i Kristiansand med blant det Koren oppnådde, og ekspansjonen medførte økte budsjetter og økt bemanning. Han fikk også oppleve at staten kjøpte tomt i Observatoriegaten til nybygg for Riksarkivet. Mot denne bakgrunn må det kunne sies at Koren tilførte etaten ny og sårt tiltenkt kraft, og han gjennomførte i stor grad det program som Huitfeldt-Kaas og Hertzberg hadde stilt opp for riksarkivaren i sine utredninger til departementet. Rekkefølgen ble ofte en annen enn planlagt, men kanskje det viser Korens pragmatiske holdning til det muligens kunst.

93 Opplyst til forfatteren i februar 1992.

Kristian Koren må regnes som en betydelig arkivmann og riksarkivar selv om han ikke kom videre med planene for et nytt riksarkiv. Men fikk han Riksarkivet på fote igjen slik departementet hadde håpet i 1912? Byggesakene var viktige nok, men de kan ikke dekke over det forhold at Koren ikke lyktes, noen vil kunne si feilet, på andre avgjørende områder. Kildepubliseringen, som hadde stoppet opp under Birkeland, fikk ingen ny giv under Koren, og han kom på kant med både departementet og Kjeldeskriftrådet i sine forsøk på å blåse nytt liv i prosjektene.⁹⁴ Han viste liten entusiasme i arbeidet med en egen arkivlov etter at dette temaet var reist i Stortinget i 1916, og saken løp ut i sanden noen år senere.⁹⁵ Spesielt dårlig kom Koren fra det i sakene som gjaldt arkivforhandlingene med Danmark og Sverige. Både den dansk-norske og den svensk-norske arkivsaken var viktige politiske og arkivpolitiske spørsmål i 1920- og -30-årene, men Koren var lite motivert for å spille en aktiv rolle her. Både faglige, politiske og personlige forhold lå til grunn for denne holdningen slik undersøkelsene til Eli Fure og Alfhild Nakken viser.⁹⁶ Eli Fure dokumenterer at Korens unnfalighet i den svenske arkivsaken nær hadde kostet ham embetet. I den dansk-norske saken skuffet Koren forhandlingslederen Halvdan Koht så sterkt at det gikk på aktelsen løs og førte til at riksarkivaren ble holdt utenfor forhandlingene, forteller Nakken.

Med tanke på Kohts engasjement da riksarkivarembetet ble utlyst i 1912, må erfaringene med Koren totalt sett ha vært en gedigen skuffelse for historikerne og deres forventninger om Riksarkivet som en aktiv medspiller for historievitenskapen. For Koren klarte heller ikke å gi ny kraft til kildepubliseringen slik historikerlauget hadde håpet. Erfaringene med Koren som riksarkivar var trolig en medvirkende

94 Knut Johannessen, En sørgelig historie? *Med Clío til Kringsjå. Festskrift til riksarkivar John Herstad*, Riksarkivaren Skriftserie 13, Oslo 2002, s. 206–23.

95 Fonnes 2002, s. 133–134.

96 Fure 2005, s. 70; Nakken 2006, s. 26 ff, 103 og 168.

årsak til at historikerne, anført av Koht og Oluf Kolsrud, tok kontrollen med både *Kjeldeskriftfondet* og det nyopprettede *Norsk Historisk Kjeldeskriftråd* i 1922. De norske historikerne synes dermed å ha fulgt en annen linje enn det som var hovedtrenden i faget internasjonalt. Der var holdningen at man skulle holde avstand til etablerte institusjoner og maktens korridorer.⁹⁷

Det kan virke som om Koren fikk oppgaver over evne mot slutten av sin embetstid. Mye av passiviteten i disse årene kan dessuten ha sin årsak i sykdom som tvang frem mange og lange fravær, og som førte til at mangt og mye stoppet opp og sto uferdig da Koren gikk av for aldersgrensen sommeren 1933. Alf Kiil⁹⁸ hadde imidlertid stor aktelse for ham og husket ham som en dannet herre, vidsynt, elskverdig og lærd, ja en virkelig gentleman.⁹⁹ Men i forholdet til Koht skar det seg etter hvert helt for Koren, og alt tyder på at det var riksarkivaren som skapte vanskene. Det dårlige samarbeidet mellom riksarkivaren og historikerne i de viktige nasjonale sakene som arkivforhandlingene med Danmark og Sverige representerte, gjorde samarbeidet generelt vanskelig. Da Koren sammen med A.W. Brøgger stilte spørsmål ved Kohts nasjonale sinnelag i den dansk-norske arkivsaken, gikk Koht lei av den «*småsinnete forfølgelse*» fra kolleger. Det fikk som følge at han trakk seg fra mange sentrale tillitsverv, bl.a. fra de vervene han hadde i forbindelse med den nasjonale kildepubliseringen.¹⁰⁰

97 Berger 2013, s. 17.

98 Alf Kiil (1906–95), arkivmann, statsarkivar i Trondheim 1954–1974.

99 Liv Mykland m.fl., *Alf Kiil. Et livsløp blant arkiver*. Riksarkivaren Skriftserie 6, 1998, s 17.

100 Svendsen 2013, s. 190–91.

Kimen til et nytt embete 1933–1958

Det gamle kassasjonssystemet

Koren etterlot seg et embete som fremdeles hovedsakelig var innrettet mot å betjene historikerne og annet publikum på grunnlag av de arkivene man hadde mottatt fra forvaltningen. Arkivproblemene som oppsto i forvaltningen som resultat av den økende arkivtilveksten, preget ikke hans arbeidsdag i form av kassasjoner eller annen bistand. Hans hovedgrep var nye arkivbygninger, ikke kassasjon. I dette var han på linje med flere av sine forgjengere i embetet. Alle hadde opplevd at kassasjonene representerte et vanskelig ansvars- og arbeidsområde selv om det formelt sett bare var av rådgivende art.¹⁰¹ I perioden fra 1841 da Henrik Wergeland fremmet sitt første kassasjonsforslag, frem til Birkelands anmodning i 1886 om omfattende kassasjon i tollregnskapene, lå initiativet til kassasjoner hos riksarkivaren siden dette arbeidet skulle foregå etter at arkivene var avlevert. Dette var hovedprinsippet helt fra 1817. Riksarkivarens myndighet var imidlertid sterkt begrenset ved at han bare kunne kassere med departementets tillatelse i den sentrale statsforvaltningens arkiver, mens lokalforvaltningen kasserte arkiver etter eget forgodtbefinnende. I praksis leverte likevel lokalforvaltningen fra 1852 alle viktige arkiver til stiftsarkivene etter hvert som de ble etablert.

Kassasjonene i Wergelands tid vakte offentlig oppmerksomhet og skadet både Wergelands omdømme i samtiden og hans ettermæle som riksarkivar. Kassasjonene var neppe mer sparsomme under Wergelands nærmeste etterfølgere, og også for dem gjaldt regelen om at riksarkivaren bare kunne gi råd om hva som burde kasseres. Kassasjonsmyndigheten ble altså forvaltet av forvaltningen selv. Så lenge det var nasjonsbyggingen som var det primære målet for arkivbevaringen, ble

101 Om kassasjonspolitikken se særlig Kolsruds artikkel i Kolsrud 2011, s. 31–48. Det meste av det som sies om dette temaet, er hentet fra denne artikkelen.

resultatet at det sentrale politiske materialet ble bevart, mens lokale arkiver og arkivene til lavere administrative organer ofte ble kassert. I 1887 endret Michael Birkeland disse spillereglene og styrket riksarkivarens innflytelse på kassasjonsfeltet ved å gjøre departementene til høringsinstanser og de facto frata dem kassasjonsmyndigheten.¹⁰²

Tyngdepunktet i arkivpolitikken var tidlig på 1900-tallet i realiteten forskjøvet fra kassasjon til bevaring, noe som også kom tydelig til uttrykk i 1904 gjennom det nye instruksverket for riksarkivaren og stiftsarkivarene. Der het det at det var riksarkivarens plikt å påse at *«der følges betryggende Regler for Sagers Kassation»*. Det var alt instruksjonen sa om kassasjon. Etter hvert førte summen av utbyggingen av offentlige tjenester og veksten i forvaltningen til at kassasjonene ikke holdt tritt med arkivtilveksten, og resultatet var overfylte arkivlokaler ute i forvaltningen og økende behov for nye arkivbygg til oppbevaring og betjening av avleverte arkiver. Resultatet ble det Ole Kolsrud har omtalt som *«lokk på kokende kjele-politikk»* fra riksarkivarens side. Både arkivmagasinene og forvaltningskontorene fyltes opp, og presset mot riksarkivaren økte. Hertzberg og Koren nektet begge å akseptere politikernes ønske om å se på kassasjoner og byggesaker under ett, begge avviste å kassere arkiver ut fra rene plasshensyn, og Koren hadde i 1928 faktisk pukket på hovedprinsippet fra 1817 om at kassasjon eventuelt bare kunne skje etter at arkivmateriale var avlevert til Arkivverket.¹⁰³ Da kassasjonsiveren brøt gjennom alle hemninger i deler av forvaltningen i 1948, sto Steinnes klar til å forsvare flere av de samme prinsippene som hans forgjengere hadde styrt etter i kassasjonsarbeidet. Men da hadde han for lengst innledet sin omforming av riksarkivarembetet.

102 Kolsrud 2011, s. 35–36.

103 Kolsrud 2011, s. 39

Asgaut Steinnes – eksponenten for en ny tid

Som seg hør og bør, sendte Steinnes noen uker etter utnevnelsen i 1933 et høflig takkebrev til departementet. Jeg skulle gjerne ha vært den berømte fluen på veggen i departementet da man leste avslutningen i takkebrevet: «*Samstundes skal eg ikkje lata vera å peika på at søknaden min var skriven på nynorsk, men at eg hev fenge både utnemningsbrev, skjema til embetseid og melding frå departementet på bokmål.*» Brevet bar bud om en uredd og prinsippfast riksarkivar, og Steinnes fikk svar. Denne gangen svarte departementet på nynorsk: «*Elles lyt deplet med heimel i punktet 2 i 2dre leden i Kgl.res. frå 29. januar 1932 halda seg undan rett til å stå fritt med omsyn til bruken av nynorsk og bokmål i brevbyte med hr. Riksarkivaren.*» Dette tegnet ikke bra, men det skulle snart vise seg at Steinnes kom godt ut av det med departementet og samtidig fremstå som en dugende riksarkivar. Men han opplevde likevel etter relativt kort tid i embetet å bli innkalt på teppet i departementet. Foranledningen var at han og Oluf Kolsrud, sekretæren i Norsk Historisk Kjeldeskriftråd, hadde henvendt seg med brev direkte til stortingskomiteen for å skaffe penger til utgivelsen av riksregistrantene.¹⁰⁴

Da Mannsåker holdt sin minnetale over Steinnes i Vitenskapsakademiet i Oslo i februar 1974, fremhevet han at Steinnes ikke bare var en erfaren forsker og bruker av arkivene, men «*at Steinnes også på mange måtar hadde eminente føresetnader for den nye administrative oppgåva si.*»¹⁰⁵ Steinnes la for dagen en glupende appetitt på å tilegne seg arkivfaglige ferdigheter, og «*han viste ein ubøyelig vilje til administrativ orden, i smått og stort*». Mannsåker fremhevet den uvanlige arbeidskraften Steinnes var i besittelse av, den nye innsatsen han representert når det gjaldt arkivordning og kildeutgivelse, og hans store innsats under krigen med evakuering av de viktigste arkivene til Kongens

104 Johannessen 2002, s. 219.

105 Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, Årbok 1974.

gruve på Kongsberg. Gjennom hele sin embetstid arbeidet han for å skaffe nybygg til Riksarkivet.

Asgaut Steinnes representerte en ny tid, og for de ansatte må kontrasten mellom Koren og Steinnes ha vært en tilnærmet rystende opplevelse. Steinnes var ikke hva Kiil la i uttrykket en «*dannet og elskverdig herre*». Han var bondegutt, brysk av vesen og følte seg lite vel med den urbane stilen som hadde preget Korens væremåte. Per Hovda sier i sin fine biografi om Steinnes at han hadde et følsomt sinn og fant ro i fiolin- og cellospill,¹⁰⁶ og flere anekdoter og historier kan nok peke i den retning.¹⁰⁷ Men det sier også sitt at da biografien kom i 1962, ble det sagt i Riksarkivet at det var nå sært at man skulle måtte vente på Norsk Biografisk Leksikon før man fikk vite at Steinnes kunne være en hyggelig mann.¹⁰⁸

Kiil var av den oppfatning at Steinnes kanskje var sjenert, og det forhold at han sjelden holdt foredrag, kan muligens tilskrives at han ikke likte å opptre. Men det kan like gjerne skyldes at han prioriterte annerledes, for han verken isolerte seg eller meldte seg ut av kulturlivet. Sine kunnskaper og erfaringer brukte han bl.a. på Instituttet for sammenlignende kulturforskning, som formann i Norsk historisk kjeldeskriftråd, Kjeldeskriftfondet og Norsk stadnamnarkiv, i Den norske historiske forening og som styremedlem og formann for Det Norske Teatret.

Men i Arkiverket representerte Steinnes definitivt et nytt regime, energisk og kontrollerende som han var. Den nye riksarkivaren var,

106 Per Hovda, NBL, bd.14, 1962, s. 479–486; Halvard Bjørkvik, NBL bd. 8, 2004: «*Han spela cello og fiolin, og i venelag kom glimtet i auge, det varme smilet og den gode historia.*»

107 Steinnes takket ja til å bli kjørt hjem etter en lang arbeidsdag av Riksarkivets bokbinder Henry Pedersen. Steinnes inviterte bokbinderen inn og spilte et musikkstykke på sin cello for ham.

108 Fortalt av statsarkivar Egil Øvrebø til undertegnede i samtale i oktober 2004. Øvrebø ble ansatt av Steinnes i 1952 og arbeidet under ham til Steinnes gikk av.

ifølge Kiil, tilhenger av det fornuftige byråkrati og ville være sikker på at alt gikk riktig for seg. Han prioriterte stramt, var nøyeregnende og hadde lite til overs for Korens pragmatiske prioriteringer og embetsførsel. Organiseringen av Riksarkivet kom under lupen, rutiner og prosedyrer ble nøye vurdert, og formuleringer i brev og utredninger ble gått etter med kritisk blick. En finurlig kontroll med de ansattes fremmøte om morgenen ble innført – en kontroll som imidlertid ble avslørt og deretter sabotert. Kulturkollisjonen må ha vært voldsom, og kanskje var den sterkest på språkfronten. For Steinnes var nynorskmann og insisterte på at nynorskformen hans skulle brukes i Riksarkivet. Bare *det* må ha vært en rystelse, og som vi allerede har sett av det lille sitatet fra takkebrevet i 1933, var det en arkaisk form for nynorsk han brukte. Ingen i Riksarkivet brukte nynorsk da Steinnes tiltrådte, men fra da av skulle alt, kataloger medregnet, skrives på nynorsk.¹⁰⁹

Også forholdet mellom riksarkivaren og statsarkivene ble annerledes enn det hadde vært under Koren. Det ble alvorlige inspeksjoner, styring og kontroll, der Steinnes bokstavelig talt satte seg i statsarkivarens stol. Statsarkivaren ble henvist til venteposisjon utenfor kontoret og ble tilkalt først når Steinnes var rede til å avgi ros eller kraftige irettesettelser. Stilen måtte ende i konflikter, og den kraftigste kom i Kristiansand med statsarkivar Friis på grunn av hans uryddige væremåte.¹¹⁰

Steinnes gikk løs på det meste med stor kraft og utholdenhet, og han fikk skikk på Arkivverket. Ingen oppgave var ham for stor – og heller ingen for liten. Tatt i betraktning at han først etter 13 år i embetet

109 Til Trond Sirevåg fortalte arkivar Unn Nordal at Steinnes hadde selv et sterkt ønske om å skrive nynorsk med kløyvd infinitiv, men han manglet dialektbakgrunn, og var ikke helt stø. Han strevde mye for å unngå å bli knepet i feil. Unn Nordals kommentar var: Steinnes hadde ikke for vane å gjøre ting lett for seg. Han spente buen høyt i stort og smått.

110 Mykland m.fl. 1998, s. 24–25.

fikk den kontorsjefstillingen i Riksarkivet som kunne avlaste ham i de daglige administrative gjøremålene, er det beundringsverdig hva han maktet å gjennomføre. Proveniensprinsippet som rettesnor for arkivordningen ble rotfestet i hans tid, ny katalogisering av sentrale kildeaserier ble gjennomført, kildeutgivelsene skjøt fart,¹¹¹ nye løsningsfor statsarkivene kom til,¹¹² kommunearkivene fikk et løft, mikrofilmingen av kirkebøkene og annet ble påbegynt¹¹³, det internasjonale arkivsamarbeidet ble etablert og arkivforhandlinger med Danmark og Sverige kom i gang igjen etter fiaskoen under Koren.¹¹⁴ Det er dessuten en del av bildet at Steinnes sto for det aller meste selv, og at han i sin lange embetstid hadde få medarbeidere som kunne dra lasset sammen med ham.

Men det hører med til bildet at heller ikke Steinnes lyktes med alt. Han vant ikke frem i striden med Kjeldeskriftinstituttet i 1930-årene med den løsningen han ønsket seg for kildepubliseringen, og han kjørte seg fast i arkivforhandlingene med Danmark i 1950-årene, etter at gjensidige arkivoverføringer var vel i havn mot slutten av 1930-årene.¹¹⁵ Med aller størst skuffelse måtte han se at saken om nybygg for Riksarkivet ikke lot seg løse. Det siste tiåret av hans embetstid ble preget av at også Steinnes kunne gå lei i rollen som administrator og heller ville gi forskeren større plass.

I sum gjenreiste Steinnes tilliten til etaten, men først og fremst til embetet og Riksarkivet, både i departementet og i historikermiljøet.

111 Johannessen 2002, s. 218–21.

112 Statsarkivkontoret i Stavanger i 1949, og Statsarkivkontoret i Tromsø i 1952, henholdsvis underlagt statsarkivaren i Bergen og Trondheim.

113 Mikrofilmingen av kirkebøkene startet i 1948 i samarbeid med Mormonerkirken. Steinnes sørget for at Riksarkivet fikk beholde negativfilmene, og han ga ikke fra seg eiendomsretten til materialet. Denne mikrofilmingen skulle senere vise seg å bli avgjørende for driften av Digitalarkivet, da digitaliseringen av kirkebøker kom i gang i 2005.

114 Se Nakken 2006, s. 125 ff; Fure 2005, s. 79 ff.

115 Nakken 2006, s. 125 ff.

Arkiverket fikk etter hvert ry på seg for å være et mønsterbruk innenfor departementets ansvarsområde. Tilliten som ble opparbeidet, skulle komme godt med da Steinnes gikk løs på det som skulle endre innholdet i riksarkivarembetet. Et forvarsel var allerede kommet samme året han ble utnevnt, da myndigheten til å gi forskrifter for arkivene i landkommunene ble overført til riksarkivaren. For bykommunene kom tilsvarende myndighet først i 1938, og i juli 1948 kom så bestemmelsen som innebar at riksarkivaren fikk fullmakt til å føre tilsyn med kommunearkivene.¹¹⁶

«Den nye siden». Riksarkivaren som forvaltningens medspiller 1958–1982

Kompetansestriden mellom Riksarkivaren og Statens rasjonaliseringsdirektorat 1948–1958

I 1935 holdt Steinnes et foredrag i Det Nordiske Administrative Forbund i Stockholm der temaet var arkivorganisasjon og kassasjon. Han begrenset seg bevisst til de praktiske sidene ved saken og konkluderte med at tiden nå var inne for å se nærmere på kassasjonsspørsmålet. Til det trengte man en nemnd som ikke bare måtte få *«til fyreloge å redusera den papirmengdi som alt hev hopa seg upp ved dei offentlege kontori. Minst likso viktig er det å tenkja på framtidi [...]. Til dei kontortekniske reformene høyrer og at det vert gjeve reglar um korleis ein etter kvart – under den daglege kontorverksemdi – skal kunna skilja ut i særlege rekkjer saker som det ikkje er turvande å gjøyma på lenger enn ei viss tid, og som seinare utan vidare kann verta kassera.»*¹¹⁷ Det kan ikke ha

116 Kgl.res. 9. juli 1948.

117 *Nordisk Administrativ Tidsskrift* 1935, s. 434–439. I foredraget henviste Steinnes til forslagene som var kommet fra spare- og forenklingskomiteene i 1923 og 1932, og han konkluderte med at utvalget måtte gi generelle regler om måten kontorarkivene skulle ordnes på og komme med *«framlegg til skipnad og tilsyn med arkivi ved dei offentlege kontori i det heile. Fyrst når ein sovoren skipnad er gjennomført, kann det segjast at me hev fenge ein verkeleg beilsleg arkivorganisasjon»*.

vært helt enkelt for de nordiske tilhørerne å få med seg alt Steinnes sa på sitt konservative nynorsk, men viktigere i vår sammenheng er det at han ikke straks tok seg bryet med å formidle disse tankene inn mot sitt eget departement. Det skjedde først flere år senere da han ble satt under press av Kirke- og undervisningsdepartementet i forbindelse med budsjett-drøftingene i 1938. Under behandlingen av Riksarkivets byggesak hadde nemlig stortingskomiteen lansert ideen om en arkivnemnd og samtidig luftet den formastelige tanke at kanskje ikke alle arkiver behøvde bevaras.¹¹⁸

Det må være riktig når Ole Kolsrud konkluderer med at arkivenes tilblivelse ikke lenger var Arkivverket uvedkommende etter Steinnes' utspill 1935–38. Men er det like opplagt at Steinnes, slik Kolsrud tolker ham, med dette tok et viktig skritt i retning av å tillegge Arkivverket rasjonaliseringsfunksjoner for forvaltningen?¹¹⁹ Utvilsomt var det slik at Steinnes med dette ga statsforvaltningen en hjelpende hånd, men for Steinnes var siktemålet ikke først og fremst rasjonalisering i forvaltningen, men å gjøre bevaringsoppgavene lettere for riksarkivaren og etaten. Hensikten var å få hånd om de bevaringsverdige arkivene på tryggeste og enkleste måte. Da var arkivenes tilblivelse og måten arkivene ble forvaltet på i administrasjonen, viktige premisser for at Arkivverket fikk hånd om de arkivene det skulle ha, samtidig som man unngikk tidkrevende ordning og kassasjon i ettertid. At slike ordninger også hadde et betydelig moment av rasjonaliseringsgevinst i seg, var åpenbart, og var det som skulle til for at forslagene kunne virke forlokkende i den statlige forvaltningen. Steinnes var også av den oppfatning at så omfattende prinsipper for arkivorganiseringen burde være *«fastslegne i ei ålmenn arkivlov»*. Dette var noe som grep videre enn det forslaget om en arkivlov som hadde vært fremme i 1916, men det underlige er at Steinnes ikke fulgte opp sin egen ide da

118 Kolsrud 2011, s. 38.

119 Samme sted.

tanken om en arkivlov ble fremmet ved to senere anledninger, i 1946 og 1950.¹²⁰

Krigsutbruddet i 1940 forhindret at det ble noe av de tiltakene man planla mot slutten av 1930-årene, og det ble først et tiår senere at Steinnes fikk mulighet til å medvirke til å utvide riksarkivarens myndighet. Samme året som riksarkivaren fikk fullmakt til å føre tilsyn med kommunearkivene (1948), kom rundskrivet fra Finansdepartementet som slo fast at kun riksarkivaren hadde myndighet til å bestemme hvilke arkiver som skulle kasseres. Det var i utgangspunktet ikke på Steinnes' initiativ denne bestemmelsen kom i stand; det var det Sosialdepartementet som sørget for gjennom sin mislykkete aksjon om «*Papirinnsamling fra statens arkiver*». Men Steinnes fikk kontroll med situasjonen gjennom et nært samarbeid med Finansdepartementet, og det var Riksarkivets folk som utformet det rundskrivet som departementet sendte ut etter aksjonen.¹²¹

Men virkeligheten var stort sett upåvirket av disse formelle tiltakene, for embetet ble ikke tilført nye ressurser for å mestre de oppgavene som inspeksjonsretten og kassasjonsmyndigheten representerte. Det ble riktignok utarbeidet veiledninger både for kommunearkivene og for statsforvaltningens arkiver, men uten at man kom noen vei med den praktiske oppfølgingen. Riksarkivaren hadde ikke myndighet til å kreve arkiver avlevert mot institusjonens vilje, og departementet skulle etter reglementet godkjenne enhver overføring til Arkivverket av arkivsaker fra ytre forvaltningsorganer. I 1955 ble imidlertid Hærarkivet og Forsvarets arkiv overført til Riksarkivet, der de første krigsarkivene var innlemmet allerede i 1822.

120 Fønnes 2002, s. 135–136. Begge gangene med Jacob Friis, statsarkivaren og stortingsmannen, og samtidig en mann Steinnes hadde lite til overs for, som sentral aktør bak forslaget.

121 Kolsrud 2011, s. 40–42.

Steinnes slet også med Finansdepartementet når det gjaldt spørsmålet om ny riksarkivbygning, og det var denne saken som – sammen med det dansk-norske arkivspørsmålet – opptok ham mest av alt mot slutten av 1950-årene. Hjelpen til å komme videre kom fra uventet og lite arkivkyndig hold da et relativt nyetablert forvaltningsorgan¹²² – Statens Rasjonaliseringsdirektorat – yppet seg i 1956.

Situasjonen var overmoden for endringer da en artikkel med tittelen *Arkivene – Statens mangehodede troll* i første årgang av *Administrasjonsnytt* 1956 beskrev kassasjonsproblemene i statsforvaltningen i ordelag som vant gjenklang både i forvaltningen og i dagspressen. Steinnes måtte svare på feilinformasjonen i den noe harselerende fremstillingen som artikkelforfatteren, konsulenten Else Marie Røed i R-direktoratet, hadde gitt.¹²³ Riksarkivaren svarte godt for seg og kunne med god samvittighet vise til tidligere initiativ fra etatens side for å få orden på arkivsituasjonen. Han var klok nok til å si seg enig i flere av de forslagene som ble lansert i artikkelen, men rikket seg ikke fra den posisjonen han alltid hadde inntatt: Plassmangel i seg selv var ikke god nok grunn til å kassere arkiver.

Men det var med ulyst Steinnes svarte, for han mente det tok seg ikke ut «*med polemikk av dette slaget i eit offentleg organ mellom statsinstitusjonar som har sams interesser og bør arbeida saman*». Ulysten kan og sees på bakgrunn av at det ikke var første gang Steinnes var i dialog med R-direktoratet, noe han senere orienterte KUD om. Saken var nemlig den at Steinnes på et diskusjonsmøte i R-direktoratet i mars 1954 hadde minnet R-direktøren om at direktoratet ikke hadde fulgt opp det forslaget fra riksarkivaren som lå i «*Innstilling fra R-komiteen*»,

122 Opprettet i 1947.

123 *Administrasjonsnytt* nr. 1 og 2 1956; RA, S-1577 Husarkivet, Serie Eb, Saker ordnet etter emne, Eske Eb-0592, Arkivutvalget I, 1958; Jf. Kolsrud 2011 s. 42. Konsulenten arbeidet med organisering av arkivvesen og blankettarbeid i statsforvaltningen, ble det opplyst.

et forslag som utvalget hadde ment direktoratet var det rette til å samarbeide med riksarkivaren om.¹²⁴ Dette var det samme forslaget som var tatt under behandling i 1938–39, og som ble stoppet av Stortingets administrasjonskomité i 1940 til tross for at alle departementene hadde uttalt seg til fordel for Steinnes' forslag om å nedsette et arkivutvalg.¹²⁵ Steinnes hadde pekt på problemstillingene i et brev til R-komiteen 10. desember 1945, men han hadde ikke formelt fremmet forslaget på nytt. Derimot reiste han spørsmålet om «*ikke statsministerens rasjonaliseringskomité burde verta supplert med ein representant for Arkivverket når det skal arbeidast ut planar for arkivskipnaden ved statskontor*».

R-komiteen mente det var en viktig sak å få «*arkivforholdene forbedret*», men i R-direktoratet var saken gått i glemmeboken. Det var dette Steinnes minnet rasjonaliseringsdirektør Hartvig Nissen om i mars 1954, og han fikk også rasjonaliseringsdirektøren til å delta på noen møter i Riksarkivet sammen med noen av medarbeiderne sine, deriblant Else Marie Røed. Hun ble den som skulle arbeide videre med saken.

Alle andre enn Steinnes syntes å ha glemt dette to år senere, men svaret hans i nr. 3 av *Administrasjonsnytt* førte til at Finansdepartementet (FD) rettet en henvendelse til KUD om saken. Derfra hørte man imidlertid ikke noe, påsto FD, som derfor inviterte R-direktoratet til et møte i oktober 1957 for å drøfte arkivproblemene i statsforvaltningen.¹²⁶ R-direktoratet henvendte seg deretter til Riksarkivet om behovet for en utredning, noe riksarkivaren i brev i november 1957

124 Innstilling fra R-komiteen 1946, s. 18.

125 Mandatet hadde tre punkter: «*I. Å arbeide ut plan for en bedre ordning med arkivene i sentraladministrasjonen og ved statskontorene. II. Å arbeide ut plan for kassasjon av eldre arkivsaker, og III. Å arbeide ut plan for slike reformer i arbeidsordningen ved statskontorene at det kan bli råd å få skilt ut arkivsaker som senere skal kasseres.*»

126 RA, S-1577 Husarkivet, Serie Eb, Saker ordnet etter emne, boks Eb-0592, Arkivutvalget I, 1958.

sa seg enig i. Men brevet ble avsluttet slik: «*Problemet med å skaffa plass til arkiva kan ikkje løysast med kassasjon.*»¹²⁷

Kimen til uenighet om kompetanse og fremgangsmåter var således tydelig til stede i åpningsfasen, og enda tydeligere fremgår det av KUDs svar på den henvendelsen det uten forvarsel fikk fra FD i form av et forslag til kgl.res. datert 31.12. 1957. Finansdepartementet og R-direktoratet hadde åpenbart tenkt å kjøre denne saken uten riksarkivarens medvirkning, noe KUD uttrykkelig forpurret med sitt brev av 21. januar 1958. Ikke bare skulle riksarkivar Steinnes være selvskreven medlem av utvalget, men i tillegg skulle historieforskningen ha en egen representant i utvalget. Dessuten sa departementet tvert nei til måten man i Finansdepartementet hadde tenkt å utrede spørsmålet om nybygg for Riksarkivet. Da Arkivutvalget ble utnevnt ved kgl.res. 14. mars 1958, viste det seg at KUD hadde fått gjennomslag på alle punkter.¹²⁸ Men den ferske direktøren for R-direktoratet, Reidar Danielsen, ble utpekt som leder for utvalget.¹²⁹

Resultatet ble Arkivutvalget av 1958 som avga sin innstilling 30. juni 1959, og som vurderte arkivsituasjonen slik da det trådte sammen: «*Det er ingen lovregler som regulerer ordningen av statsadministrasjonens arkiver i Norge og ordningen av arkivene i administrasjonen blir altså i sin alminnelighet betraktet som et internt anliggende.*»¹³⁰ Som den

127 Samme sted, brev av 8. november 1957.

128 Utvalget ble ledet av direktør Reidar Danielsen, R-direktoratet, og hadde riksarkivar Asgaut Steinnes, professor Alf Kaartvedt, Universitetet i Bergen, professor Knut Holt, NTH, og byråsjef Aage Julsrud fra FD som medlemmer. Holt ba seg fritatt og ble erstattet av konsulent Olav Fosseide, FD. Kaartvedt var allerede foreslått som medlem i KUDs brev av 21. januar. Kaartvedt har opplyst til meg at han ble anmodet av sin lærer Sverre Steen om å gå inn i utvalget. Antakeligvis må Steinnes ha spurt Steen om råd og slik fått Kaartvedt, som Steinnes kjente fra tidligere, med i utvalget.

129 Reidar Danielsen ble utnevnt i 1957 og var en tung byråkrat og politiker med erfaring som statsråd (industriminister) i Gerhardsens 1. regjering 1946–1953.

130 Arkivutvalget av 1958, Innstilling avgitt 30.6.1959, s. 9–10.

eneste arkivkyndige i utvalget borget Steinnes for at de reformer som ble foreslått, lå innenfor rammer riksarkivaren kunne akseptere. Han styrte den arkivfaglige utredningen med stø hånd, og han fikk plassert ansvaret for å følge opp utvalgets anbefalinger, ikke hos Finansdepartementet eller R-direktoratet, men hos KUD. Det innebar i realiteten at ansvaret kom til å ligge hos ham som riksarkivar. I tillegg oppnådde han at utvalget allerede 9. april 1959 avga en delinnstilling med klare og enstemmige anbefalinger i byggesaken. Men Steinnes måtte – trolig av taktiske årsaker – gå med på forslag som han vurderte som mindre ønskelige. Det gjaldt både forslaget om at sentrale statlige myndigheter ute i landet skulle levere til et statsarkiv, og i enda høyere grad gjaldt det forslaget om at Statsarkivet i Oslo skulle opphøre som egen institusjon og innlemmes i Riksarkivet, med de følger dette hadde for betjeningen av de myndigheter som tidligere hadde avlevert til statsarkivet. Det siste var å skru tiden tilbake til før 1914, men dette var trolig prisen for den enstemmige anbefalingen om en ny riksarkivbygning.

Steinnes hadde oppnådd mye gjennom den kloke måten han opptrådte på da ruskeværet brøt løs både i 1948 og åtte år senere. Men han skulle likevel ikke selv oppleve å få gjennomføre det programmet han hadde meislet ut i innstillingen som ble avgitt 30. juni 1959. Det viste seg nemlig at KUD i budsjettproposisjonen samme høst ikke prioriterte en snarlig løsning av byggesaken ved å føre opp bevilgning, og da skjønnte Steinnes at saken ikke lot seg realisere i hans tid. Han gikk lei og søkte avskjed i nåde. Og denne gangen var det for godt ved årets slutt 1959.

Det er ikke enkelt å finne ut av departementets beveggrunner for å la Steinnes gå, men trolig var han ikke til å rokke når byggesaken ikke ble gitt førsteprioritet. Men KUD hadde langt fra glemt byggesaken, og i tillegg var man der fullt og helt innstilt på å følge opp

anbefalingene fra Arkivutvalget om arkivorganiseringen i staten. Det var statsforvaltningens – ikke Arkivverkets – situasjon som dominerte de arkivspesifikke problemstillingene, men gjennomføringen av tilrådingene fra Arkivutvalget skulle for all fremtid forandre riksarkivarens ansvar og arbeidsoppgaver.

Reidar Omang og Det sakkyndige kassasjonsråd 1960–1964

Det nye riksarkivet ble ikke bygget i Omangs tid slik ekspedisjonssjef Wilhelmsen hadde tenkt seg, selv om Reidar Omang tok fatt på byggesaken så snart han hadde tiltrådt i februar 1960. Likevel skulle det gå 18 år før det nye riksarkivet sto ferdig på Kringsjø. Men her var det ikke Omang det sto på, for da han døde i oktober 1964, var byggesaken ført så langt frem at de viktigste beslutningene var tatt av ansvarlige myndigheter. Men det gjensto å reise bygget på den utpekte tomten på Grorud, og det skulle vise seg vanskelig nok. Samtidig som han prioriterte byggesaken, var Omang en drivkraft for å få gjennomført det arkivfaglige reformprogrammet som var ført i pennen av Arkivutvalget av 1958. I samarbeid med sitt overordnede departement, der Helge Sivertsen som statsråd, fikk Omang på imponerende vis de fleste anbefalingene på plass etter meget kort tid.

Den nye riksarkivaren var nemlig ikke den som ville vente med å påbegynne reorganiseringen av virksomheten slik ekspedisjonssjefen hadde sett for seg da han innstilte Omang til embetet. Allerede ved kgl. res. 4. november 1961 fikk departementet vedtatt *Instruks om arkivbegrensning og kassasjon i statsforvaltningens arkiver*. Samme dag ble *Det sakkyndige kassasjonsråd* nedsatt ved en egen kongelig resolusjon. Rådet var riktignok bare et rådgivende organ som skulle bistå med å gjennomføre instruksen i en overgangsperiode på fem år, men sammensetningen vitner om at det var knyttet mye prestisje til at utvalget lyktes.

Formannen var departementsråd Bloch ved Statsministerens kontor. Han fikk med seg riksarkivar Reidar Omang, historieforskningens representant var dr.philos. Ingrid Semmingsen, Finansdepartementet lot seg representere av ekspedisjonssjef Einar Grøstad og fra Statens rasjonaliseringsdirektorat kom konsulent Willy Thoresen. Utvalget skulle rapportere til Kirke- og undervisningsdepartementet, og der hadde man det travelt. Den 25. november fastsatte departementet etter initiativ fra Omang, og i medhold av kassasjonsinstruksen, en felles kassasjonsliste for statsforvaltningen, mens Det sakkyndige kassasjonsrådet først konstituerte seg på et møte 16. desember.

Kassasjonsrådet skulle vise seg å bli et viktig instrument for riksarkivaren, og Bloch og Omang samarbeidet utmerket.¹³¹ I løpet av perioden 1962–68 ble det avholdt 29 møter i utvalget, hvorav 10 fant sted første året. I løpet av dette året fikk utvalget endret på mandatet slik at det slapp å overvåke – bare følge – gjennomføringen av kassasjonsinstruksen i forvaltningen. I tillegg ble det definert nærmere hva som lå i uttrykket statsforvaltningen. Ordningen med to nye stillinger som arkivinspektører på åremål ble etablert slik at den første var i virksomhet i Riksarkivet fra 1. oktober 1963. Dessuten, og ikke mindre viktig, la rådet til grunn «*at det burde være en bestemmende myndighet på dette området*», og den myndigheten ble lagt til riksarkivaren.¹³² Omang deltok på samtlige møter til ut på vårparten 1963. Han meldte avbud til det planlagte møtet 26. oktober på grunn av sykdom og møtte ikke senere i rådet. Men han fulgte opp alle rådets anbefalinger. Det sakkyndige kassasjonsrådet vedtok og fremmet sine anbefalinger tjenestevei via riksarkivaren til Kirke- og undervisningsdepartementet.

131 Opplysningene om kassasjonsrådet er hentet fra RA, S-1577 Husarkivet, Serie Ec 165, 011, Det sakkyndige kassasjonsråd 1962–1968(69) og RA, S- 2309, KUD, Kulturavdelinga 012, D, Da/L0002 (1962–66) og Db/L0019.

132 Rådets årsberetning for 1964. Inspektørstillingene ble gjort permanente på Riksarkivets budsjett for 1969, men den tredje inspektørstillingen som Kassasjonsrådet ønsket seg for den kommunale sektor, ville departementet ikke prioritere.

Samme prosedyre ble fulgt både av Trøtteberg som konstituert riksarkivar, og av Mannsåker da han kom med i rådet på nyåret 1966. Kristian Bloch samarbeidet utmerket både med Trøtteberg og Mannsåker.¹³³

Omangs korte periode som riksarkivar innebar en systematisk oppfølging av den arkivpolitikken Steinnes hadde hatt som program siden 1935, og som han hadde meislet ut gjennom Arkivutvalget av 1958. Om Steinnes var den visjonære arkitekten, ble Omgang den som planmessig fulgte opp og førte de fleste reformene formelt i havn. I løpet av tiårsperioden 1958–1968 ble riksarkivarembetet omgjort fra å være et embete som primært skulle tjene forskning og folk flest, til å bli et embete som i like stor grad skulle aksle rollen som forvaltningens profesjonelle medspiller i arkivspørsmål. Det innebar tunge oppgaver innrettet mot arkivdanningen og forvaltningens arkivproblemer. Men alt hadde som mål å sikre forskningen og ikke minst allmennheten de nødvendige arkivene. For riksarkivaren var rasjonaliseringsgevinsten et biprodukt. Arkivbevaring for å sikre forskningens og menigmanns arkivbehov og arkivtjenester var fremdeles den primære samfunnsoppgaven.

133 Omgangs siste møte var 23. februar 1963. Mannsåkers første møte var 6. februar 1966. Trøtteberg deltok på samtlige fire møter i årene 1964–65. Det ble holdt ett møte i 1966, fire i 1967 og seks møter i 1968. Siste møtet ble holdt 17. juni, og der behandlet man bl.a. et fullstendig manuskript fra Mannsåker til nytt rundskriv fra KUD om «Instruks om arkivbegrensning, kassasjon og arkivordninger i statsforvaltningens arkiver». Videre behandlet man et utkast til brev til KUD om det samme og om å overveie å utferdige nye «Felles kassasjonsregler for statsforvaltningen». Forslagene skulle avløse gjeldende bestemmelser i rundskrivene fra henholdsvis 1964 og 1962. Et annet viktig spørsmål på møtet var planene for opplæring av arkivarer i statsforvaltningen. Spørsmålet var på denne tiden til behandling både i Opplæringsrådet og i Opplæringsseksjonen i Lønn- og prisdepartementet. Der planla man et kurs som også skulle omfatte opplæring av registratorer i Arkivverket. Mannsåkers ga uttrykk for som sin prinsipielle oppfatning at registratorutdannelsen burde skje i regi av Arkivverket.

Dagfinn Mannsåker og «den nye siden» på prøve 1965–1982

Det falt i Dagfinn Mannsåkers lodd å sette ut i praksis den arkivpolitikken og det systemet som Steinnes og Omang hadde grunnlagt. Den nye riksarkivaren var tiltenkt å føre videre den nytenkning omkring Riksarkivets rolle som Arkivutvalget av 1958 og utnevnelsen av Omang representerte, og som var loset igjennom av riksarkivaren og Det sakkyndige kassasjonsråd siden 1961/62. I tillegg skulle han realisere de foreliggende planer om nytt riksarkivbygg på Grorud. Håpet var at Mannsåker, uten bindinger til gamle strategier og prioriteringer, skulle gi ny kraft til den linjen som var staket ut siden 1958. Mannsåker overtok en etat og et riksarkiv der styringen lå i hendene på godt etablerte og kyndige statsarkivarer og avdelingsledere. De fleste gikk på autopilot og enkelte av dem, først og fremst Lars Hamre, hadde måttet se at de tapte embetet i konkurranse med Mannsåker. Som ny riksarkivar hadde han en betydelig utfordring om han ville forandre på tingenes tilstand.

Til Mannsåkers utnevning knytter seg den myten at han ble valgt for å løse saken om nybygg for Riksarkivet. Myten er blitt bekreftet gjennom det forhold at Mannsåker ble den som realiserte og personifiserte visjonen om et nytt riksarkiv. Men myten bygger stort sett på det forhold at det var dette spørsmålet som ble vektlagt av fremtredende historikere. Dersom man spurte dem i 1960-årene hva som var den viktigste uløste saken for det norske riksarkivet, var det ingen tvil om hva svaret måtte bli: ny bygning for Riksarkivet. I de miljøene la man liten vekt på «den nye siden» ved riksarkivarembetet – om den i det hele tatt var erkjent. I Mannsåkers egen søknad var byggesaken heller ikke spesielt fremhevet, bare nevnt som noe han mente han ville være skikket til å arbeide med. Det spesielle med Mannsåkers forhold til byggesaken er den at han vraket den utvalgte tomten på Grorud, at

han selv fant frem til den nye tomten på Kringsjø og deretter fikk reist den nye riksarkivbygningen ved Sognsvann i 1978. I dette arbeidet, og særlig når det kom til politiske avgjørelser både i hovedstaden og hos statlige myndigheter, hadde han trolig en fordel av sitt omfattende nettverk og av familieband til ledende politikere.¹³⁴ Det som imidlertid sto øverst på Mannsåkers liste over saker han ville prioritere, var arbeidet med å tilrettelegge nyere arkiver for norsk historisk forskning. For det andre anså han kassasjonsproblemene knyttet til den store arkivtilveksten som et viktig arbeidsfelt. Dette siste må ha overbevist Bloch om at Mannsåker var rett mann for sin tid. Hos ham fant komiteen den mest tilfredsstillende kombinasjonen av spesielle kvalifikasjoner og allmenne forutsetninger.

Tyngdepunktet i riksarkivarens ansvarsområde ble i Steinnes' og Omangs tid forskjøvet i retning av forvaltningsmessige oppgaver, og det var en trend som fortsatte under senere riksarkivarer. Dels har dette skjedd gjennom nye pålagte oppgaver fra overordnet myndighet og ny lovgivning, dels ved selvpålagte initiativ og oppgaver. I 1970 ble riksarkivaren tillagt godkjenningen av Instruks for arkivarbeidet i departementene (Normalinstruksen fra 1971), og seks år senere ble tilsynet med fylkeskommunens arkiver tillagt embetet slik kommunenes arkiver hadde vært siden 1948. Før 1970-tallet var omme, hadde riksarkivaren fått fullmakt til å bestemme forlengelse av taushetsplikten ut over 60 år for materiale i Arkivverket (1977), og myndigheten til å frigi taushetsbelagt materiale i Arkivverket for forskningsformål var også på plass (1978).

Samtidig med disse markante endringene i Arkivverkets og riksarkivarens oppgaver skjedde det avgjørende endringer utenfor Arkivverket

134 Mannsåkers søster, Bergfrid Fjose, var sosialminister i Korvald-regjeringen 1972-73 der hun representerte Krf, samme parti som kirkeministeren i Borten-regjeringen (1965-71), Kjell Bondevik, som hadde Riksarkivet i sin portefølje.

som influerte på arkivfeltet som samfunnsområde. Her må spesielt nevnes nye lover, embeter og andre tiltak som griper direkte inn i forvaltningens omgang med arkivene. Stortingets ombudsmann for forvaltningen (Sivilombudsmannen) kom på plass i 1962/63, nytt reglement for regjeringskontorene kom 1964/68, forvaltningsloven i 1967/68, offentlighetsloven 1970/71, personregisterloven 1978/79, mens Rådet for taushetsplikt og forskning ble opprettet i 1978 og kom i funksjon fra 1980 med riksarkivaren som fast medlem.

Summen av lovregulerte krav om innsyn i forvaltningens saksbehandling, journalføring, frister for behandlingstid og svar, ankemuligheter, slettingsbestemmelser m.m. satte både forvaltningens arkiver og riksarkivaren under press utover 1970-tallet. Og da viste det seg at det som var gjort for å styrke riksarkivaren og arkivfeltet med nye bestemmelser og stillinger i 1960-årene ikke holdt mål. Riksarkivaren måtte finne nye måter å arbeide på, og hovedgrepet hans for å mestre arkivutfordringene i statsforvaltningen resulterte i at *Inspeksjonsavdelingen* ble opprettet i Riksarkivet i 1972.¹³⁵ Basis i denne avdelingen var de to inspektørstillingene som var gjort permanente i 1969, med tillegg av tre–fire nye stillinger. Arkivverkets edb-utvalg ble opprettet i 1974 og en egen edb-arkivar var på plass året etter. Den tredje inspektørstillingen som Kassasjonsrådet mente var nødvendig for å betjene kommunal sektor, ville departementet imidlertid ikke opprette. Dette illustrerer godt det som ved flere anledninger skulle komme til å prege departementets syn på riksarkivarens forvaltningsmessige rolle: andre departementer måtte bidra med budsjettmidler til denne virksomheten. Men generelt var interessen for Arkivverket ikke overveldende i politiske kretser. Riktignok hadde Korvald-regjeringen i 1973 uttalt

135 Se nærmere om Inspeksjonsavdelingen og inspeksjonsvirksomheten ut gjennom 1980- og -90-tallet i Anne Hals, Fra kongelig resolusjon til lov. Inspeksjonsvirksomheten i Riksarkivet 1963–1999. *Med Clío til Kringsjø. Festskrift til riksarkivar John Herstad*, Riksarkivaren Skriftserie 13, Oslo 2002, s. 165–178.

at «*Arkivverket står framfor stigande oppgaver, med stadig større arkivmengder og krav om utvikling av nye arbeidsmetodar og betre service for forskarar og andre*», men i tilleggsmeldingen Ny kulturpolitikk, som kom fra Trygve Brattelis andre regjering kort tid etter, var ikke arkivproblemene nevnt med et ord.¹³⁶

Likevel kom arbeidet med nybygget for Riksarkivet i gang etter at Mannsåker hadde overbevist eget departement og andre instanser om at man måtte gi opp å bygge på Grorud og satse på ny tomt på Kringsjø ved Sognsvann.¹³⁷ Både etaten og statsforvaltningen i sin alminnelighet kunne puste lettet ut da den nye riksarkivbygningen på Kringsjø var klar og kunne tas i bruk i 1978. Nyvinningen var departementets og riksarkivarens betydeligste strategiske tiltak for å mestre den situasjonen som veksten i statens arkiver representerte.

En stadig mer komplisert forvaltning medførte ikke bare behov for mer arkivplass, men også et større behov for samarbeid innen den offentlige arkivsektoren. Det skulle imidlertid vise seg at det ikke lot seg enkelt gjøre å få til et velfungerende samarbeid mellom R-direktoratet og Riksarkivet,¹³⁸ og Riksarkivets inspeksjonsavdeling møtte dermed

136 Jf. St.meld. nr. 8 (1973–74) og St.meld. nr. 53 (1973–74). Her referert fra Stein Sægrov's foredrag 8.11.1991 på konferansen i Bodø om «*Arkivvernets plass i morgendagens samfunn*».

137 Se fremstillingen om dette og den langdryge byggesaken i Dagfinn Mannsåker, Vegen til Kringsjø. Byggesaka til Riksarkivet fram til 1965. *Arkivmagasinet* 1/1998, s. 8–14.

138 Arkivinspektørene var som nevnt en ny stillingsgruppe som ble opprettet på initiativ av Arkivutvalget av 1958. Utvalget mente at man på sikt kunne vurdere om stillingene skulle omgjøres til permanente stillinger, men da R-direktoratet uttalte seg om saken, ble det understreket at man der kunne gå med på ordningen under forutsetning av at åremålet ikke gjaldt for mer enn fem år, at det ble utarbeidet instruks for stillingene, og at direktoratet fikk anledning til å uttale seg om instruksen før den ble vedtatt. Kassasjonsrådet ønsket seg tre inspektørstillinger hvorav den ene skulle være øremerket kommunal sektor, men det endte med at KUD opprettet to åremålsstillinger for statlig sektor og la dem inn i Riksarkivets budsjett. Kassasjonsrådet vurderte søkerne og

større vansker ute i forvaltningen mot slutten av 1970-årene enn hva man var forberedt på. Rivaliseringen var merkbar allerede i starten da man påbegynte arbeidet med å sette reformforslagene fra Arkivutvalget av 1958 ut i livet, og det nødvendige samarbeidet med R-direktoratet kom aldri skikkelig i gang. Tilliten mellom organene skrantet fra første stund, og noen år senere redegjorde arkivinspektør Willy Thoresen i et fortrolig notat til riksarkivaren 21. januar 1967 for de problemer arkivinspektørene møtte fra R-direktoratet under sitt arbeid innrettet mot forvaltningens arkivproblemer.¹³⁹ Notatet dokumenterte at R-direktoratet stort sett unnlot å følge opp vedtak det var enighet om, og at det tok beslutninger som gjaldt arkivsektoren uten å rådføre seg med riksarkivaren. R-direktoratets plutselige vedtak høsten 1966 om ikke lenger å yte bistand til konkrete arkivtiltak i statsforvaltningen, var et slikt vedtak. På en pen måte sa Thoresen at direktoratets folk ikke hadde den nødvendige arkivkompetanse, de satte problemene noe på hodet, og arbeidsmetodene deres var uhensiktsmessige. Han var hellig overbevist om at samarbeidssvikten ikke lå i Arkivverket, og konkluderte med at riksarkivarens og Arkivverkets interesser best kunne ivaretas gjennom videre samarbeid.

Men 70-årene viste ingen vesentlig bedring i samarbeidet mellom de to institusjonene som manglet et felles organisatorisk møtested etter at Det sakkyndige kassasjonsråd var nedlagt i 1968. Makten lå i R-direktoratet, tilliten mellom institusjonene var fraværende, og til slutt tvang direktoratet frem oppstarten av et stort arkivprosjekt mot riksarkivarens vilje. Prosjektet hadde som mål å modernisere de statlige

avga innstilling om tilsetting av to personer med omfattende kunnskap om og erfaring fra offentlig forvaltning. Den ene var hentet fra R-direktoratet (Willy Thoresen) og var identisk med personen som hadde representert R-direktoratet i Kassasjonsrådet, men som nå var sjefarkivar i Justisdepartementet. Den andre, Arne Strøm, kom fra kommunal sektor (Oslo). Thoresen døde i 1971 og det ble Strøm som kom til å lede den nye Inspeksjonsavdelingen i Riksarkivet fra 1972.

139 RA, S-1577 Riksarkivet, Husarkivet, Serie Ec 165, legg 1.

arkivfunksjonene, men det var dårlig forberedt og ble gjennomført stort sett med Riksarkivet som avventende eller motvillig medspiller.¹⁴⁰ *P 254 – Statsforvaltningens arkiver* som arkivprosjektet het, ble gjennomført i årene 1977–1983 under ledelse av R-direktoratet og representerte en vanskelig avslutning på Mannsåkers embetstid.

Mannsåker løste ikke bare den store kulturoppgaven som Riksarkivets byggesak var. Han påbegynte også en betydelig modernisering av etaten, og embetstiden hans ble preget av riksarkivarens samarbeids-evne og brede kulturorientering. Mannsåkers sans for privatarkivenes betydning for historisk forskning ga seg utslag i viktige samarbeids-avtaler med Arbeiderbevegelsens Arkiv i 1972 og senere med Norsk Privatarkivinstitutt da det var flyttet inn i nybygget på Kringsjø. Vel så viktig skulle det vise seg å være at Mannsåker i slutten av 1960-årene gikk inn i samarbeidet mellom Statistisk sentralbyrå og Historisk institutt ved Universitetet i Bergen for å edb-registrere folketellingen av 1801. Initiativet til dette prosjektet kom i 1968 fra professor Knut Mykland i Bergen og var i første rekke rettet mot Peter Jakob Bjerve, sjefen for SSB. De to inviterte Mannsåker med i prosjektet for å få en smidig løsning med xeroxkopiering av folketellingen som lå i Riksarkivet. Sammen med kirkebokmaterialet som var blitt mikrofilmet i Steinnes' tid og senere, skulle dette materialet danne grunnlaget for opprettelsen av Digitalarkivet rundt 30 år senere.

Sett i et lengre perspektiv var 1801-prosjektet sammen med ny riksarkivbygning noe av det betydeligste Mannsåker fikk utrettet som riksarkivar. Men også tiltakene han sto for både når det gjaldt starten på en profesjonell arkivutdanning og når det gjaldt edb-arkivene, fikk betydning langt utover hans egen tid som riksarkivar.

¹⁴⁰ Inspeksjonsavdelingen skal ha uttalt seg mot å delta i prosjektet, men Mannsåker mente det var politisk umulig å si nei. Riksarkivet bidro med over 4000 timeverk totalt i P 254; Sirevåg 2014 og e-post 14.4.2016.

Jørgen Marthinsen slår fast at den formaliserte arkivutdanningen på universitetsnivå i Norge begynte som et internt studium i Arkivverket.¹⁴¹ En ny gruppe medarbeidere – arkivregistratorene – gjennomførte et toårig studium i arkiv, og de to første kullene ble uteksaminert i 1974–75 etter en studieplan fra 1974. Carlo Larsen var den ubestridte lederen av registratorutdanningen i denne viktige fasen.¹⁴² Studieplanen ble senere revidert av Arkivverkets registratorråd, og den dannet grunnlaget for nye registrator-kull. I 1982 ble registratorstudiet godkjent av Det norske universitetsråd som et uspesifisert grunnfag. Dessuten hadde det langsiktige positive virkninger både for Riksarkivet og statsarkivene at bedre budsjetter resulterte i nye stillinger som ble bemannet av en ung og meget kompetent generasjon arkivarer. Det gode forholdet mellom Mannsåker og ekspedisjons-sjef Johs. Aanderaa forklarer nok et stykke på vei at denne personalveksten lot seg realisere, en vekst som bl.a. medførte at statsarkivene fikk sin tredje arkivarstilling.

I Mannsåkers tid fant også det første moderne embetsmannsmøte sted. Det var i 1965, og senere fulgte mange møter der statsarkivarene og førstearkivarene i Riksarkivet deltok. Men Norsk arkivseminar, den første, brede samlingen av arkivfaglig personale i 1976, ble til på initiativ av Arkivarforeningen og ble gjennomført av den på Blæstad ved Hamar, riktignok med velvillig støtte fra riksarkivaren.

I 1975 åpnet Mannsåker i brev til Kirke- og undervisningsdepartementet for en gjennomgang av Arkivverkets oppgaver og funksjoner, og han pekte spesielt på behovet for nye arkivbestemmelser for aksjeselskaper der staten var majoritetseier, for den nye fylkeskommunale

141 Jørgen H. Marthinsen, *Arkivteori – en innføring*. Riksarkivaren Skriftserie 36, Oslo 2012, s. 137.

142 For 1. kull var det første halvåret lagt til Personaldirektoratets arkivlederkurs, som ble båret oppe av Inspeksjonsavdelingen.

administrasjonen, og for radio- og fjernsynssendinger der han anbefalte et eget utvalg.¹⁴³ Det siste resulterte i det senere såkalte «*Furre-utvalget for lyd og bilde*». Ideene til slike tiltak hentet han blant annet fra nordisk og internasjonalt samarbeid og fra studiereiser. Han kom etter hvert til å opparbeide seg stor tillit internasjonalt, ble visepresident i CITRA, og oppnådde at rundbordskonferansen ble lagt til Oslo i 1981. Noe av det siste Mannsåker fikk gjort som riksarkivar, var å legge til rette for at det dansk-norske arkivspørsmålet kunne bli viet ny oppmerksomhet.¹⁴⁴ På dette tidspunkt hadde Mannsåker vært alvorlig syk i flere år, og han hadde siden 1972 brukt mye av sin energi og tid som styreformann ved Norges musikkhøgskole for å få nybygget for høyskolen realisert. I 1983 ble han utnevnt til ridder av 1. klasse av den Kgl. St. Olavs Orden for sin innsats for norsk kulturliv. Han var en vennsæl mann og en avholdt sjef både i Riksarkivet og i etaten og reiste seg et varig minnesmerke gjennom den nye riksarkivbygningen ved Sognsvann. Da vennen Magne Skodvin i 1995 holdt minnetale over Mannsåker i Det norske videnskaps-akademi, avsluttet han slik: «*Dagfinn Mannsåker var ein godviljens mann. Han var tolmodig, og hørde godt etter når andre førde ordet. Han kunne venta til tida var inne for tilnærming og samtenkjing. Han områdde seg grundig før han gjorde seg opp ei meining, og stod trygt og fast når han visste kva han ville, mild i måte, fast i sak. Han løyste dei oppgåver livet gav han, på ein måte som gjorde han avhalden og akta av dei som kom han nær. Han var ein førande fagmann og eit godt menneske.*»

143 RA, S-1577 Husarkivet, Brev 17.11.1975, Jnr. 2783/1975.

144 Se nedenfor.

Konsolideringen av «det nye embetet» 1982–1992.

Ny riksarkivar og nye prioriteringer

Mange premisser for utviklingen i det norske arkivlandskapet var lagt da undertegnede overtok som konstituert riksarkivar sommeren 1982. Jeg satt med det inntrykk at det var en krevende og til dels konfliktfylt etat med kunnskapsrike og dyktige medarbeidere jeg skulle lede. Det skulle vise seg at jeg overtok et riksarkiv og en etat som sto overfor store utfordringer, men det visste jeg lite eller ingenting om da jeg søkte. Samtidig var jeg meg bevisst to forhold: For det første at det var et stort privilegium å overta som riksarkivar på et tidspunkt da ny riksarkivbygning var tatt i bruk og jeg dermed ville slippe den byggesaken som hadde krevet så mye av mange av mine forgjengere. For det andre at jeg stilte uten et nettverk av betydning i hovedstaden, og at den eneste jeg kjente litt i Kulturavdelingen var underdirektør Helge Sønneland fra hans tid som informasjonssjef ved Universitetet i Tromsø.

Min første arbeidsdag som riksarkivar var mandag 16. august, og jeg ble tatt imot på en varm og hjertelig måte. Den nervøsiteten jeg lenge hadde følt på, og som nærmest lammet meg da jeg nærmet meg min nye arbeidsplass, fortok seg snart, for i etaten sto de gode hjelperne nærmest i kø.¹⁴⁵ Jeg hadde bedt fungerende riksarkivar om en oversikt over presserende oppgaver, men den listen mottok jeg aldri. Det som overrasket meg mest, var at jeg ikke ganske omgående ble innkalt til en orienterende samtale i departementet. Jeg fikk ingen informasjon derfra om hva man forventet av en ny riksarkivar, ingenting om prioriteringer eller tidsperspektiv på reformer eller andre spørsmål, ingenting om hva departementet så på som de viktigste oppgavene å ta fatt på. Men byråsjef Sigve Gramstad tok raskt kontakt og ga uttrykk for

145 Knut Johannessen var i kortvarig permisjon da jeg tiltrådte, men vi holdt god kontakt likevel i denne første, viktige tiden.

at departementets dør alltid sto åpen. Det benyttet jeg meg av så snart behovet oppsto.

På riksarkivarens skrivebord lå den viktige rapporten fra Strukturutvalget, om behovet for endringer i organiseringen av Riksarkivet, og en urovekkende kritisk rapport fra Forsvarets sikkerhetstjeneste om sikkerheten i Riksarkivet. Viktigere på lang sikt var en muntlig orientering om at samarbeidet med Statens rasjonaliseringsdirektorat var havarert, og at riksarkivarens myndighet i arkivdannings- og kassasjonsspørsmål var i spill. Det ble også tidlig informert om det dansk-norske arkivspørsmålet.

Etter omfattende briefing og konsultasjoner internt, med både ledere og ansatte, fremsto det som åpenbart for en fersk riksarkivar at to overordnede spørsmål måtte ha prioritet fra første stund – i tillegg til det akutte sikkerhetsmessige problemet.¹⁴⁶ Det ene var å komme i gang med tiltak og prosjekter som tok i bruk den kunnskap, kreativitet og innsatsvilje som var til stede i etaten. Jeg opplevde at folk bare ventet på å bli tatt i bruk, og at det var arkivordning og mer rasjonelle brukertjenester det hastet mest med.

Den andre målsettingen var å reparere tillitsforholdet mellom Riksarkivet og R-direktoratet og slik skape større tiltro til etatens forvaltningsmessige tjenester. Det innebar at riksarkivaren igjen måtte aksle rollen som nasjonal premissleverandør til arkivpolitikken og evne å gjennomføre en arkivpolitikk rettet mot forvaltningen med de ressurser som var til stede. Da statsbudsjettet ble kjent i oktober, var der ingenting som tydet på at KUD ville gi en ny riksarkivar god drahjelp i starten.

De prioriteringene som antydningssvis var nevnt da jeg søkte embetet i 1982, var det mulig å konkretisere i søknaden om fast tilsetting i mars

146 Det ble løst dels gjennom nye interne rutiner som raskt kom på plass, og dels i løpet av noen år ved å bygge ny resepsjon ved hovedinngangen til Riksarkivet.

året etter. Mest presserende var det nå å «*utarbeide en edb-politikk for etaten og dernest å samordne Arkivverkets innsats vis a vis de kommunale og fylkeskommunale arkivene*». Samtidig ble behovet for kontakt og samarbeid med R-direktoratet pekt på som en viktig prioritet.¹⁴⁷

Prosjekt P 254 – Statsforvaltningens arkiver

Av konkrete faglige utfordringer var det forholdet til R-direktoratet og *Prosjekt – P 254: Statsforvaltningens arkiver* som måtte håndteres først. Prosjektet skulle etter planen avsluttes høsten 1982 slik at oppfølgingsarbeidet kunne begynne. For riksarkivaren sto mye på spill ettersom et av forslagene fra prosjektet gikk ut på å begrense riksarkivarens oppgaver i statsforvaltningen til bevaringen av arkivmateriale av historisk verdi.¹⁴⁸ Om dette skulle bli resultatet, ville ansvarsområdet for riksarkivaren være nærmest identisk med situasjonen før Arkivutvalget av 1958. Det var rådgiver Trond Sirevåg og arkivregistrator Eva Øhlckers som tidlig orienterte om alvoret i situasjonen, og som rådet meg til å gå inn i styringsgruppen for prosjektet. Sirevåg hadde tidligere vært ansatt i Riksarkivet, men var nå R-direktoratets prosjektleder for Prosjekt 254. Direktoratet hadde gjennom ansettelsen av Sirevåg sikret seg den solide arkivkompetansen man tidligere hadde manglet, og hans form og innsikt ble avgjørende for den videre utviklingen i saken og for oppfølgingen.¹⁴⁹

147 RA, PA-1638 John Herstad, Fa-L0001.

148 Delrapport 13.7.1982. Se også Trond Sirevåg, De elektroniske arkivene – Hva har vært Arkivverkets strategi? Resultater og utfordringer fremover. *Med Clio til Kringsjø. Festskrift til riksarkivar John Herstad*, Riksarkivaren skriftserie 13, Novus forlag, Oslo 2002, s. 308.

149 Sirevåg var, med to års permisjon fra Riksarkivet, ansatt som førstekonsulent i R-direktoratet fra 1.12.1981. 1.7.1983 ble han rasjonaliseringsleder og ledet KR-gruppen i direktoratet. Fra omorganiseringen og navneskiftet til Statskonsult 1.12.1986 var han rådgiver i Avdeling for organisasjons- og edb-rådgiving. Han var prosjektleder for Noark 1 og 2 (1984 og 1987), og ledet den første edb-kartleggingen (utstyr og systemer) i statsforvaltningen (1989). Han var Statskonsults representant i Departementenes datasamordningsutvalg og Statens dataforum. Senhøsten 1990 var Sirevåg tilbake i Riksarkivet som leder for etatens edb-avdeling etter Fønnes.

Allerede 3. september ble det invitert til en «kaffeprat» i R-direktora-
tet for å diskutere P 254, fortid og fremtid. Dette var første gang jeg
møtte Inger Louise Valle – ny R-direktør fra 1981, Bjarne Eriksen
og Kåre Fløysand, hennes nærmeste medarbeidere i dette prosjektet.
Regien for dette uformelle møtet var det Sirevåg som hadde lagt, og
hans innsats som tilrettelegger og tillitsskapende person i oppfølgings-
fasen ble meget avgjørende for sakens utfall.

Jeg gikk inn i styringsgruppen for P 254 og hadde mitt første offisi-
elle møte 10. 9.1982. Den uformelle kontakten med Valle, Eriksen
og særlig Sirevåg og Fløysand fortsatte gjennom hele prosjektet, og
slik ble vi enige om arbeidsmåte, tidsplan og ansvarsfordeling. Sirevåg
tilrettela for dette samarbeidet og loste prosjektet trygt i havn.¹⁵⁰ I
mitt nærvær la R-direktoratet aldri for dagen interesse for å overta
noe av riksarkivarens myndighet eller ansvarsområde. For direktora-
tet var det prosjekter som gjaldt, og der ville man ikke påta seg tunge
forvaltningsoppgaver vis a vis statsforvaltningen. Valle og Eriksen var
mest opptatt av å få avsluttet P 254 på en måte som kunne opprett-
holde R-direktoratets gode navn og rykte. Det hersket nok også en
gjensidig forståelse av at man trengte hverandre, noe også Forbr-
ker- og administrasjonsdepartementets (FAD) representant i styrings-
gruppen – Oddvar Lie – støttet.¹⁵¹ Derimot skapte det bekymring
hos riksarkivaren at Kulturavdelingens representant i styringsgruppen
– Sverre Ringard – argumenterte for en reduksjon i embetets for-
valtningsmessige ansvar slik delprosjekt 2 hadde fremmet forslag om.

150 Sirevåg har beskrevet sitt mandat og situasjonen da han overtok, slik: Igangsettere og
alle øvrige P 254-aktører fra R-direktoratet var borte da han overtok. Prosjektet var
på havariets rand, han hadde riktig bakgrunn og fikk et komfortabelt mandat: Gjør
det beste ut av tingene og ta prosjektet ned fra sfærene på en mest mulig ordnet måte.
Styringsgruppen med Eriksen, Herstad, Oddvar Lie (FAD) og Sverre Ringard (KUD)
var aktiv og fungerte godt. Viktigst for resultatet av P 254 var likevel riksarkivarens
oppfølging – internt i Arkivverket og overfor KUD og FAD. E-post fra Trond Sirevåg
14.4. og 2.5.2016.

151 Sirevåg 2014, s. 10.

Eriksen og Lie gikk kraftig mot forslaget, og de støttet heller ikke Ringard i hans motstand mot behovet for en arkivlov. I KUD ønsket man også at FAD i det minste skulle være med og delfinansiere riksarkivarens forvaltningsrettede virksomhet, og i sluttrapporten fikk det støtte for behovet for økt ressurstilførsel til dette arbeidet. Gjennom egne oppfølgingsmøter mellom riksarkivaren og FAD etter P 254 ble denne problemstillingen diskutert, men FAD viste ingen vilje til å ta det budsjettmessige ansvar for denne del av riksarkivarens virksomhet, og saken rant ut i sanden.¹⁵²

Hovedrapporten fra P 254, «*Arkivproblemene i statsforvaltningen*», ble avgitt til R-direktoratet 31.5.1983. Dermed var prosjekt P 254 avsluttet, men oppfølgingsarbeidet tok sin tid. På et avsluttende møte i juni 1984 falt imidlertid det meste på plass slik riksarkivaren ønsket. Resultat ble at riksarkivarembetet beholdt sine fullmakter og sin myndighet. Det var et håndfast uttrykk for at tilliten mellom R-direktoratet/FAD og riksarkivaren var gjenopprettet.

Samarbeidet mellom de to institusjonene fortsatte gjennom 1980- og 90-årene og resulterte i at riksarkivaren påtok seg nye ansvarsfulle oppgaver av forvaltningsmessig karakter.¹⁵³ Først og fremst gjaldt dette edb-arkivene og de spesielle kompetansekrav som knyttet an til denne arkivtypen. Det var åpenbart at edb-arkivene av flere grunner måtte få førsteprioriteten i riksarkivarens fornyede forvaltningspolitikk.

152 I disse sonderingene med FAD deltok Tor Breivik og Ivar Fonnes sammen med riksarkivaren, mens ekspedisjonssjef Anne Kari Lande Hasle representerte FAD. Det var det samme problemkomplekset som førte til at man i NOU 1987:35 «*Samtidens arkiver – fremtidens kildegrunnlag*» foreslo en nedbygging av Arkivverkets oppgaver rettet mot forvaltningen. Jeg hadde personlig ingen tro på at en slik nedbygging ville være mulig å gjennomføre ettersom ingen andre ønsket å overta disse oppgavene. Av hensyn til spørsmålet om arkivlov, som var mitt hovedanliggende i denne utredningen, valgte jeg ikke å dissentere på spørsmålet om forvaltningsoppgavene. Jeg hadde heller ingen tro på at det ville la seg gjøre å realisere utredningens omfattende prioritering av privatarkivsektoren på en praktisk måte på dette tidspunkt.

153 Se Sirevåg 2014, s. 17 ff.

Viktigst var sårbarheten disse arkivene representerte og derved muligheten for å miste viktig informasjon om politikken ikke lyktes. Men det spilte også inn at arkivkompetansen som edb-arkivene krevde, var med på å øke både arkivprofesjonens anseelse i forvaltningen og riksarkivarens betydning for forvaltningens arkivhåndtering.

Ny edb-avdeling og Noark-standarden

Riksarkivarens viktigste strategiltak i denne fasen var å opprette en egen Edb-avdeling i Riksarkivet i 1983 med Ivar Fønnes som leder.¹⁵⁴ Det skulle vise seg å være et meget godt valg, men som Trond Sirevåg har poengtert, startet ikke Fønnes på bar bakke.¹⁵⁵ Anne Hals hadde fra august 1975 vært arkivar «*med et særskilt ansvar for moderne medier som edb og mikrofilm*», og hun ble umiddelbart sekretær for etatens edb-utvalg som Mannsåker hadde opprettet 1.1.1974. Med sin kompetanse og kunnskap om etaten ble Anne Hals en viktig støttespiller for Ivar Fønnes. Det var hun som hadde hatt ansvaret for å utforme *Reglene for avlevering av edb-materiale fra statsforvaltningen til Arkivverket* som forelå i 1979. Sammen med Edb-utvalget hadde Anne Hals vært en drivkraft i edb-opplæringen av ansatte, og hun var også sentral i arbeidet med å skaffe Riksarkivets første datamaskin gjennom et spleiselag med støtte fra NAVF.¹⁵⁶ Forskningsrådet bevilget

154 Avtalen med Fønnes om å begynne i Riksarkivet ble innledet med samtale 4. november 1982. Fire dager senere var vi enige om at han skulle engasjeres fra sommeren 1983 for å bygge opp en edb-avdeling. Saken ble deretter klarert telefonisk med byråsjef Sigve Gramstad i KUD. Jeg hadde bare hørt Fønnes positivt omtalt i min tid i Forskningsrådet og kjente til at han var moden for andre utfordringer enn UiO kunne by ham da.

155 Om edb-arbeidet i etaten og utviklingen i edb-arbeidet se Sirevåg 2002, s. 303–323. Edb-utvalget ble ledet av Arne Strøm frem til 1981 da han ble erstattet av Egil Nysæter som ledet utvalget til det ble nedlagt i 1986.

156 Det var Sofie Rogstad, lederen av Norsk privatarkivinstitutt (NPI), som tok initiativet til at en mikromaskin (Altos) ble innkjøpt til Riksarkivbygningen i et spleiselag bestående av NPI, Fotosekretariatet og Riksarkivet. NPI fikk midler fra NAVFs råd for humanistisk forskning til å avlønne sivilarbeideren Tore Grønningseter. Han var en drivende kraft i arbeidet med å anskaffe Altos-maskinen. E-post fra Anne Hals 17.12.2015.

dessuten midler til en edb-stipendiatstilling i Riksarkivet i 1983.¹⁵⁷ Edb-avdelingen fikk etatsansvar, den fikk sitt første dataanlegg i juni 1985, og avdelingen ble det strategiske instrumentet som gjorde det mulig for riksarkivaren å innvirke på forvaltningssystemene slik at viktige arkivfaglige hensyn ble ivaretatt. Som et resultat av dette fastsatte riksarkivaren i 1984 *Retningslinjer for innføring av edb-baserte journal-systemer i statsforvaltningen*, og samme året ble Normalinstruksen fra 1971 erstattet av *Instruks for arkivarbeidet i statsforvaltningen*. 1984 var også året da Noark – standarden for elektronisk arkivdanning i norsk forvaltning – ble lansert. Etter anmodning fra Statskonsult (tidligere R-direktoratet) påtok så riksarkivaren seg rollen som forvalter av Noark-standarden fra 1990. Dette var uttrykk for en felles erkjennelse av at kvaliteten på arkivdanningen er avgjørende for kvaliteten på den dokumentasjon vi bevarer for ettertiden. Det ble selvsagt diskutert i hvilken grad det var riksarkivarens og etatens oppgave å bidra til slik kvalitet, og på hvilken måte. Men det var aldri tvil om dette strategivalget, og Noark etablerte seg raskt som standard for edb-journalføring, først i statsforvaltningen og senere i kommunal forvaltning (Koark 1995).¹⁵⁸ Det som er unikt for Norge sett i et internasjonalt perspektiv, er at standardiseringen startet da forvaltningen gikk over til elektronisk journalføring, og standarden Noark ble senere tilpasset digitale dokumentarkiver og spesialiserte saksbehandlingssystemer. Man kom i gang i tide til å påvirke arkivsystemene, og standarden ble jevnlig tilpasset utviklingen av teknologi og muligheter. Noark-standarden er like aktuell i dag som på 1980-tallet og er et viktig bidrag til å sikre forvaltningens arkiver høy kvalitet og tilgjengelighet.

Edb-avdelingen og overtakelsen av Noark-standarden var ikke de eneste strategiske valgene riksarkivaren foretok i løpet av 1980-årene.

157 Hege Brit Randsborg var i denne stipendiatstillingen i 2 1/2 år før hun ble fast ansatt i Riksarkivet i 1985. Ordningen kom i stand ved at Sofie Rogstad, som da var medlem i Rådet for Humanistisk forskning (RHF) i NAVF, utvirket bevilgningen fra RHF.

158 Sirevåg 2014, s. 20.

Både kompleksiteten i arkivsektorens regelverk og problemene knyttet til omfanget av graderte dokumenter i avleveringene Arkivverket mottok, krevde nye grep. Arbeidet med begge disse områdene trakk store ressurser og tok lang tid. Områdene hadde også det til felles at riksarkivaren var avhengig av andre instanser for å nå frem med ordninger som ville være til hjelp både for forvaltningssystemene og for etterbruken av de bevaringsverdige arkivene. Det mest akutte problemet sett fra etatens side var at betydelige mengder graderte dokumenter skapte både sikkerhetsmessige og saksbehandlingsmessige problemer. Riksarkivaren hadde uformelle møter med fremtredende politikere og byråkrater for å vinne gehør for nødvendige endringer, og sonderingene tydeliggjorde at det forberedende arbeidet måttet gjøres av Riksarkivets egne folk.

Nedgradering og forsvarsarkiver

Arbeidet med nedgraderingsproblemer ble fra 1986 forankret i et nytt embete i Riksarkivet med Knut Einar Eriksen som ansvarlig for strategiutforming. Tilsettingen av Knut Einar Eriksen, med den spesielle kompetansen og kontaktnettet han representerte, var en forutsetning for at nedgraderingsarbeidet kunne fullføres. Men arbeidet med å komme rundt det problemet som sikkerhetsgradert informasjon i Arkivverket representerte, hadde startet noen år tidligere. I denne første fasen var det Jørgen H. Marthinsen som deltok i arbeidet sammen med riksarkivaren.

NOU 1980: 51 Nedgradering og offentliggjøring omtalte graderte arkiver i Riksarkivet og statsarkivene som et ikke-problem ved sin formulering om at det ennå ikke var «foretatt avlevering av sikkerhetsgradert arkivmateriale til Arkivverket». Men virkeligheten var en annen etter som avleveringer fra flere departementer inneholdt slik informasjon. Skulle vi forholde oss korrekt til regelverket, måtte de aller fleste saksbehandlerne i Riksarkivet sikkerhetsklareres for å kunne bruke

arkivene, en ordning som selvsagt var helt utelukket. Behovet var stort for å rådføre meg med noen som kjente godt til aktuelle problemstillinger, og jeg oppsøkte ekspedisjonssjef Dag Berggrav ved Statsministerens kontor (SMK). Berggrav hadde vært med i utvalget som utarbeidet NOU 1980: 51,¹⁵⁹ men han var ikke mottakelig for mine synspunkter da jeg kontaktet ham i 1984 og forklarte problemet og hva jeg ønsket å gjøre med det. I Riksarkivet kunne vi ikke slå oss til ro med dette og begynte et systematisk arbeid for å få et nytt nedgraderingsreglement på plass.¹⁶⁰ Gjennom kontakt med statssekretær Oddmund Hammerstad fikk vi utvirket at Forsvarsdepartementet inviterte til et møte mellom Riksarkivet og Forsvaret, et møte som hadde som resultat at riksarkivaren fikk i oppdrag å se nærmere på instruks og rutiner knyttet til dokumentgradering. Saken fikk sterk aktualitet da Forsvarshistorisk forskningssenter i 1985 kunne avsløre at omfattende og ureglementerte kassasjoner hadde funnet sted både i Forsvaret og i Forsvarsdepartementet. Av Forsvarets folk var det særlig kontorsjef Edvard Fasting som kom oss i møte med stor forståelse og saklig holdning til mindre hemmelighold og behovet for større åpenhet i Forsvaret. Han var en sjelden fugl i så måte.¹⁶¹ Dessuten var

159 NOU 1980: 51, s. 35. Utvalget ble ledet av Oddvar Berrefjord og hadde Trygve Schiøll som sekretær. Medlemmer av utvalget i tillegg til Berggrav var bl. a. Knut Einar Eriksen og Sofie Rogstad.

160 De viktigste kontaktene i tillegg til departementsråd Dag Berggrav ved SMK, var de to statssekretærer i Kåre Willoch's regjering (1981–86): Oddmund Hammerstad i Forsvarsdepartementet og Nils Morten Udgaard ved SMK. Berggrav var ikke mottakelig for mine ønsker om en ny offentlig utredning, mens Hammerstad og Udgaard ga uttrykk for støtte til å arbeide videre med saken. Om Udgaard orienterte Willoch er ukjent, men Hammerstad informerte sin statsråd, Anders C. Sjaastad. I ettertid ble Kulturdepartementet orientert om mine kontakter og hva som var nødvendig for riksarkivaren å gjøre for å løse de problemene som mengden av graderte dokumenter avstedkom, særlig i Riksarkivet. Da vi var klar til å presentere de endelige forslagene om endringer i instruksverket, ble Johan Jørgen Holst informert gjennom et privat brev fra meg 25.3.1987. Marthinsens kontakter til Forsvaret og Etterretningstjenesten var viktig under arbeidet med denne saken helt frem til 1989.

161 E-post fra Jørgen H. Marthinsen 5.1.2015.

generalmajor Torgeir Hagen i E-staben en stor positiv overraskelse. Han var historieinteressert og skulle senere opprette Forsvarets historiskfaglige utvalg i 2002.¹⁶² Arbeidet førte oss over i en gjennomgang av Sikkerhetsinstruksen, et arbeid som pågikk både i Willochs regjeringstid og under Gro Harlem Brundtland, i siste tilfelle med forsvarsminister Johan Jørgen Holst som ivrig og kyndig pådriver. Fem–seks år med mer eller mindre kontinuerlig arbeid resulterte til slutt i et nytt og mer arkivfaglig forsvarlig reglement i 1988–89. Riksarkivaren ble tillagt begrenset myndighet til å avgradere dokumenter i henhold til sikkerhets- og beskyttelsesinstruksen (1988),¹⁶³ og de nye rutinene for automatisk sletting av gradert informasjon ble godt motatt både i forvaltningen og blant forskerne. Gjennom det nyetablerte Nedgraderingsrådet kom man endelig i gang med det omfattende nedgraderingsarbeidet.

Riksarkivaren kom fra 1980 til å spille en nøkkelrolle i nedgraderingsarbeidet og ble en pådriver for en bedre avgraderingsordning for forvaltningens dokumenter. Slik konkluderer Hans Morten Synstnes i sin ferske avhandling om den militære sikkerhetstjenestens historie.¹⁶⁴ Samtidig var det slik ved inngangen til 1980-årene at enkelte forvaltningsarkiver fremdeles lå utenfor riksarkivarens kontroll. Formelt

162 Samme sted. Utvalget fikk Arnfinn Moland, direktøren ved Norsk hjemmefrontmuseum, som leder. Riksarkivets representant var hele tiden Jørgen H. Marthinsen.

163 Det var etter lang innsats fra Riksarkivets side, og etter personlig kontakt mellom riksarkivarens folk og sentrale personer i KUD, UD, FD og Forsvaret, at endringene lot seg gjennomføre. Mange personer bidrog underveis. I avgjørende beslutningsfaser var statsråd Johan Jørgen Holsts medvirkning nødvendig, og det samme var daværende byråsjef Monica Lütkenes innsats og gjennomføringsevne under oppfølgingen i Forsvarsdepartementet. Det var en forutsetning for at dette opplegget lot seg gjennomføre at riksarkivaren oppgraderte sikkerhetsnivået i Riksarkivet og ansatte Trygve Moe som sikkerhetsleder. Moe nøt stor tillit i viktige sikkerhetsmiljøer og nedla et betydelig arbeid for å styrke forvaltningens tillit til Riksarkivets evne til å håndtere sikkerhetsgradert informasjon.

164 Hans Morten Synstnes, *Den innerste sirkel. Den militære sikkerhetstjenestens historie 1945–2002*. PhD-avhandling UiO, 2015.

gjaldt dette Overvåkingspolitiets arkiver,¹⁶⁵ og i praksis gjaldt det deler av Forsvarets arkiver. Forsvaret hadde hatt sin egen arkivinstruks og egne arkivbestemmelser lenge før Arkivutvalget av 1958 ble nedsatt, og utvalget opplyste at Forsvaret stort sett gjorde som det selv ville med arkivene. Situasjonen hadde ikke bedret seg vesentlig ved inngangen til 1980-årene. Da det på forsommeren 1985 ble oppdaget at Forsvaret og Forsvarsdepartementet hadde foretatt omfattende uhjemlede kassasjoner av gradert og ikke-klassifisert materiale, var det åpenbart at Riksarkivet ikke hadde kontroll med situasjonen, og at riksarkivaren også manglet den nødvendige myndighet i disse kretsene. Samtidig viste disse episodene at Forsvarssjefen og Sikkerhetsstaben hadde forsømt nedgraderingsarbeidet og neglisjert bevaringshensyn og forskningsbehov.¹⁶⁶

Samarbeidet som ble etablert med Forsvaret og Forsvarsdepartementet i denne saken, resulterte senere i utredningen *Forsvarets arkiver* og til opprettelsen av Forsvarsarkivet som avdeling i Riksarkivet.¹⁶⁷ Riksarkivet påtok seg omtrent samtidig, og nærmest under tvang, et nytt og meget krevende ansvar for klausulert materiale da Direktoratet for sjømenn ble nedlagt. Etter forhandlinger overtok Riksarkivet i 1988 arkivene med store personregistre og flere ansatte fra direktoratet. Mye av dette materialet stammet fra Nortraship, blant annet sjøforklaringer og hyreregnskap.¹⁶⁸ På dette grunnlaget ble det opprettet

165 Samarbeidet med Overvåkingspolitiet (POT) om bedre arkivhold begynte allerede i 1983. Sammen med Jørgen H. Martinsen hadde undertegnede flere møter både med Jostein Erstad og med senere POT-sjefer. Marthinsen var min nære medarbeider på dette feltet gjennom hele min embets tid. POT hadde en egen arkivinstruks fastsatt ved kgl. res. 25.11.1977. Denne instruksen hadde omfattende slettingsbestemmelser som riksarkivaren ikke var fornøyd med. Samarbeidet førte til at ny arkivinstruks for POT, etter at arkivloven var på plass, ble fastsatt ved kgl. res. 19.08.1994.

166 Knut E. Eriksen, Kampen for mindre hemmelighold, *Med Clio til Kringsjå. Festskrift til riksarkivar John Herstad*, Riksarkivaren Skriftserie 13, Oslo 2002, s. 126–127.

167 Se mer om denne prosessen i Eriksen 2002, s. 108 ff, og i Synstnes 2015.

168 E-post fra Dag Mangset, 25.3.2015.

en egen seksjon i Riksarkivet, «*Havfruene*» som seksjonen internt ble omtalt i Riksarkivet. Der fikk henvendelser om pensjon og lignende fra sjøfolkene en rask og forsvarlig behandling.

Arkivlov og Datatilsyn

Riksarkivarens myndighet var imidlertid ikke forankret i lovverket. Etter hvert fremsto det som den viktigste saken å få løst. Som nevnt overfor var behovet for en arkivlov i tankene hos Steinnes allerede i 1935, og det var fremme ved mange senere anledninger hos folk som var opptatt av riksarkivarens rolle og myndighet i arkivsektoren.¹⁶⁹ Behovet for en egen arkivlov fremstod som en prioritert oppgave for riksarkivaren tidlig på 1980-tallet. Sommerstid 1983 ble spørsmålet om en arkivlov tatt opp i samtale med statsråd Langslet og ekspedisjonssjef Johs. Aanderaa, og selv om det ikke ble gitt noe løfte om at arbeidet med en lov ville bli prioritert av departementet, ble det heller ikke nedlagt forbud mot at riksarkivaren offentlig kunne engasjere seg i dette spørsmålet.¹⁷⁰ Foranledningen til samtalen var presseopplysninger om at Datatilsynet slettet arkivmateriale, og i brev til Kulturdepartementet ble det fra Riksarkivet gjort oppmerksom på det spesielle forhold at den norske personregisterloven, i motsetning til både den danske og svenske, definerte også manuelle registre som konsesjonspliktige. Dermed falt slike registre innenfor Datatilsynets ansvarsområde og kunne uten videre slettes.¹⁷¹ I intervju med VG 17. september samme år ble det anledning til å utdype dette problemet for et større publikum. Dette initiativet ble fulgt opp slik at behovet for arkivlov kom til uttrykk både i Bjørkvikutvalgets utredning fra 1984 og i sluttrapporten fra P 254.¹⁷²

169 Se nærmere hos Ivar Fønnes, *Hvordan arkivloven med forskrifter ble til. Med Clio til Kringsjå. Festskrift til riksarkivar John Herstad*, Riksarkivaren Skriftserie 13, Oslo 2002, s. 131 ff.

170 RA, PA-1638 John Herstad, Ff-L0005. Langslet var ikke avvisende, men Aanderaa var tvilende til behovet.

171 Brev 4.7.1983 fra riksarkivaren til KD. RA, PA-1638 John Herstad, Fd-L0018.

172 Utvalg oppnevnt 20.8.1982 med Halvard Bjørkvik som leder. Det avga innstillingen *Styringsstruktur og ansvarstilbøve i Arkivverket* i mars 1984.

En arkivlov var for riksarkivaren en bærebjelke i byggingen av en profesjonell arkivfunksjon i norsk offentlig forvaltning. Men i Kulturdepartementet var saken lite aktuell, og derfor gjaldt det for Riksarkivet å bruke enhver anledning til å holde spørsmålet om arkivloven levende. Anledningen bød seg på ny etter at det i løpet av sommer og høst 1984 ble funnet betydelige arkiver fra krigstiden. Disse funnene fikk store oppslag i flere presseorganer fordi det var et arkivmateriale som hadde både med Vidkun Quisling, C.J. Hambro og Mot Dag å gjøre. Dermed kom Kulturdepartementet på glid. Mot slutten av oktober 1984 kunne både Arbeiderbladet og Aftenposten fortelle at departementet nå så på saken om arkivlov, og Johs. Aanderaa lot seg intervju og fastslo at det ikke var problemfritt å regulere arkivområdet ved lov.¹⁷³

Sett fra riksarkivarens side ble behovet for å forankre arkivmyndigheten i en egen arkivlov etter hvert påtrengende av flere grunner. For det første meldte konsekvensene av 1970-årenes rettighetslovgivning seg med styrke ut på 1980-tallet samtidig med at riksarkivarens myndighet til å gi innsyn i arkivmaterialet ble trukket i tvil. For det andre tydeliggjorde de mange redningsaksjonene i tilknytning til okkupasjonstidens arkiver som etaten ble involvert i på 80-tallet, at arkivområdet ble betraktet som et område der det var relativt fritt frem for å ta seg til rette.¹⁷⁴ Behovet ble ikke mindre etter at Personregisterloven trådte i kraft i 1980 og erfaringene meldte seg med styrke. Fra da av gikk Datatilsynets vedtak om sletting i medhold av denne loven foran riksarkivarens bevaringsbestemmelser.¹⁷⁵ I juli 1984 hadde riktignok

173 *Arbeiderbladet* 25.10.1984, *Aftenposten* 26.10.1984. RA, PA-1638 John Herstad, Fd-L0018. Aanderaas saklige oppfatning var at statens eiendomsrett til arkiver var godt nok sikret gjennom annen lovgivning, og at det var vanskelig å regulere privat arkivmateriale.

174 Flere slike aksjoner fant sted utover i 1980-årene, den første allerede i 1984.

175 Forholdet mellom Datatilsynet og riksarkivaren er dekkende omtalt i Ingvar Engen, Sletting eller bevaring av sensitiv arkivinformasjon. Utviklingstrekk de siste 20 år. *Med Clio til Kringsjå. Festskrift til riksarkivar John Herstad*, Riksarkivaren Skriftserie 13, Oslo 2002, s. 91-107.

Datatilsynet godtatt at overføring av personregistre til godkjent arkiv-institusjon som *«jevngodt med makulering»*, og året etter fremforhandlet etatens EDB-avdeling en avtale med Datatilsynet som under visse forutsetninger medførte at personregistre i staten var sikret bevaring. Men de innebygde motsetningene i regelverk, og uenighet om avtalens reelle innhold, dukket stadig opp og overbeviste oss om at etaten ikke kunne slå seg til ro med tingenes tilstand.¹⁷⁶ Det var heller ikke alltid like enkelt å forholde seg til Datatilsynets direktør, Helge Seip, som var lite villig til å møte oss og høre hva vi hadde å si. I løpet av noen år dukket det opp konfliktsaker som gjorde at situasjonen tilspisset seg mellom riksarkivaren og Datatilsynet, og særlig vakte striden om det såkalte psykoseregisteret i 1989–90 offentlig oppmerksomhet.¹⁷⁷ Samarbeidsklimaet bedret seg betraktelig da Georg Apenes overtok som direktør for Datatilsynet i 1989, og samtalene gled lettere i de mange møtene som etter hvert fant sted, med kaffe og wienerbrød som obligatorisk innslag.

Skulle riksarkivarens anstrengelser for å fremme en arkivlov føre frem, var man avhengig av at Kulturdepartementet lot seg rikke. Når alle brikkene til slutt falt på plass i den forstand at departementet tok innover seg behovet for en egen arkivlov, var det takket være daværende førstekonsulent Stein Sægrov i Kulturavdelingen. Sommeren 1985 laget han det første regjeringsnotatet om saken.¹⁷⁸ Om det var striden mellom riksarkivaren og Datatilsynet, arkivskandalen i forsvarsarkivene eller andre hensyn som utløste initiativet, skal være usagt. Lovsaken var endelig satt på politikernes kart, og gleden var stor i Arkivverket over utsikten til en snarlig endring. Men der i gården

176 Engen 2002, s. 102 ff og Fønnes 2002, s. 138 ff.

177 Engen 2002, s. 98 ff.

178 Fønnes 2002, s. 140 ff. Stein Sægrov var en drivende kraft ved flere anledninger når det gjaldt dette arbeid, og ble det også da man kom så langt som til arbeidet med arkivforskriften i 1998. Om noen fortjener betegnelsen arkivlovens gudfar, er det Sægrov.

hadde man ikke regnet med politikkenes irrganger,¹⁷⁹ og fremdeles skulle det gå år og dag, og tæres på manges tålmodighet, før loven var på plass.

I 1990 så det imidlertid ut til at saken snarlig lot seg løse, og optimismen var stor i Arkivverket. Men primo februar 1991 ble riksarkivaren telefonisk informert av departementet om at saken ikke ville bli lagt frem for Stortinget i vårsesjonen som planlagt. Det hadde vært meningen at loven skulle være på plass til feiringen av Riksarkivets jubileumsmarkering våren 1992. Nå ble det opplyst at det var høyst usikkert når lovforslaget ville bli fremmet. Det sto på ekspedisjonssjef Johs. Aanderaa, ble det sagt.¹⁸⁰ Men loven kom likevel i jubileumsåret. Da den endelig ble sanksjonert i statsråd 4. desember 1992, hadde den passert behandlingen i Odelstinget 26. oktober og Lagtinget 4. november med riksarkivaren personlig som eneste tilhører. Statsråd Kleveland hadde forfall, og proposisjonen ble derfor foredratt av lagtingspresidenten selv. Ikke en eneste stortingsrepresentant var til stede da proposisjonen ble klubbet igjennom.

Interessen for lovens bestemmelser var således ikke overveldende på det politiske plan, men at det likevel skulle gå mer enn seks år før arkivloven trådte i kraft, var det neppe noen i arkivsektoren som hadde forestilt seg. Rundt midten av 1990-årene gjorde riksarkivaren en henvendelse direkte til statsråd Kleveland om saken, men den resulterte ikke i annet enn en telefonisk tilbakemelding om at

179 Kåre Willochs regjering gikk av 9. mai 1986 og ble avløst av Brundtland II. Denne ble avløst av J.P. Syse regjering 16.10.1989. Brundtland III overtok etter Syse 3. november 1990.

180 Telefonsamtale 1. februar 1991; RA, PA-1638 John Herstad, Ff-L0005. Det var byråsjef Margaretha Østern som ringte meg. Johs. Aanderaa var på dette tidspunktet alvorlig syk og døde allerede 2. juni 1991. Hans forsiktige holdning var nok i tillegg preget av regjeringsskiftet i november 1990. Om saksutviklingen fra sommeren 1991 og byråsjef Stein Sægrov's viktige rolle, se Fonnes 2002, s. 143-144.

det ville bli vurdert å iverksette loven uten forskrifter.¹⁸¹ Men også dette løp ut i sanden, og det er uklart hvorfor det tok så lang tid å få iverksatt loven. Trolig ligger hovedforklaringen i en kombinasjon av manglende politisk interesse og byråkratisk nedprioritering.

Men 1. januar 1999 trådte arkivloven omsider i kraft sammen med en forskrift om offentlige arkiver.¹⁸² Dermed var både de gamle oppgavene og den nye siden av riksarkivarembetet trygt forankret i lov. Riksarkivar Korens utsagn i 1913 om «begge sider» hadde fått nytt meningsinnhold, og riksarkivaren kunne rette oppmerksomheten mot de konsekvenser og muligheter som loven medførte.

En åpenbar følge av den nye lovgivningen var blant annet at riksarkivaren måtte legge om måten etaten behandlet adgangssaker på. Vi hadde vært klar over dette behovet en stund fordi det viste seg at Arkivverkets praksis i innsynssaker ikke var helt samkjørt. Det var ikke underlig at praksis i disse sakene varierte, for bestemmelsene var hjemlet i et uoversiktlig regelverk, mye i kgl.res. og noe i lov, og riksarkivarens myndighet var uklar og generelt utformet. For blant annet å bedre på denne tilstanden ble Publikumsavdelingen opprettet i Riksarkivet i 1994. Avdelingen fikk ansvaret for saksbehandlingen av forespørsler om innsyn i taushetsbelagt materiale i etaten, og Tor Breivik ble leder i ny stilling som underdirektør.¹⁸³ Valget av Breivik i denne sammenheng var ikke tilfeldig ettersom jeg siden 1985 hadde brukt ham som fortrolig rådgiver også utenfor de formelle lederforaene som han inngikk i. Særlig hadde han vært en trygg og

181 RA, PA-1638 John Herstad, Ff-L0005, 30.4.1996.

182 Om utviklingen fra og med 1992 se Fønnes 2002, s. 145–152.

183 Dette var den første underdirektørstillingen i Arkivverket, og den gjorde det mulig å omdanne den gamle Seksjon for publikumstjenester til en fullverdig publikumsavdeling med etatsansvar. Breivik fikk også den viktige oppgaven å være riksarkivarens forhandlingsleder da Arkivverket i 1992 ble eget forhandlingssted i henhold til hovedtariffavtalen i staten. Denne oppgaven hadde han frem til 2006.

nyttig rådgiver i spørsmål om innsyn og i andre vanskelige saker der kombinasjonen av et godt arkivfaglig og juridisk skjønn var nødvendig. Med sin innsikt i innsynspraksis i Arkivverket var han sentral da arkivlovutvalget kom i arbeid, og i årene frem til 2002 var han på uformelt vis involvert i alle saker der riksarkivarens avgjørelse måtte holde vann juridisk sett. I 2002 ble Breivik løst fra sine oppgaver som leder av Publikumsavdelingen og ble både riksarkivarens og etatens formelle rådgiver i arkivlovspørsmål og andre saker.

Arkivloven løste ikke én gang for alle de problemer som hadde å gjøre med bevarings- og kassasjonsspørsmål, og riksarkivaren måtte fremdeles regne med å kjempe for «retten til å vite» på bekostning av «retten til å bli glemt». Dette ble aktualisert av to vidt forskjellige saker samme året som arkivloven trådte i kraft: da Stortinget skulle behandle innsynsloven i etterdønningene av Lund-kommisjonens innstilling, og da Datatilsynet besluttet å slette det såkalte åndssvakeregisteret. Riksarkivaren vant imidlertid til slutt frem i begge disse sakene, og både registeret over de sinnslidende, mappene i Overvåkingspolitiet og arkivet til Innsynsutvalget ble dermed bevart. Særlig representerte prosessen rundt Innsynsloven en utfordring for riksarkivaren etter som Stortinget med solid flertall vedtok sletting av arkivene.¹⁸⁴

Nasjonens hukommelse og konseptet «Det totale riksarkivet» 1992–2006

Begrepet *Nasjonens hukommelse* ble mot slutten av 80-årene tatt i bruk av Riksarkivet for å tydeliggjøre at riksarkivaren forvaltet et embete med ansvar for å tenke nasjonalt helhetlig og totalt om arkivbevaring

184 Se mer om dette i Ingvar Engen, Sletting eller bevaring av personsensitiv arkivinformasjon. Utviklingstrekk de siste 20 år; *Med Clio til Kringsjø. Festskrift til riksarkivar John Herstad*. Riksarkivaren skriftserie 13, Oslo 2002, s. 103 ff. Jf. min artikkel i *Aftenposten* 4.7.1999.

og tilgjengeliggjøring. Jubileumsåret 1992 ble på mange måter vendepunktet og grunnlaget for en reorientering av virksomheten. Ikke bare var arkivloven vedtatt, men nedgraderingsarbeidet var fullført, satsingen på edb-arkivene hadde gitt betydelige resultater og Håndbok for Riksarkivet var i havn. Parallelt med dette oppsto konseptet om det totale riksarkivet. Det skjedde gjennom internasjonale forbilder, spesielt etter mønster fra Canada der samtalene med Ian Wilson og Claude Minotto var det som inspirerte.¹⁸⁵

Disse to aspektene – nasjonens hukommelse og det totale riksarkivet – var viktige for å balansere vekten av forvaltningsoppgavene som la beslag på store ressurser i etaten gjennom 1980- og -90-årene. Forestillingene var nyttige når det gjaldt å fremme et langsiktig arbeid med arkivbevaring, kompetansebygging, forskning og formidling som de sentrale elementene i et nasjonalt perspektiv. Til hjelp i denne prosessen gjennomførte vi for Riksarkivets vedkommende en internasjonal fagfelleevaluering i 1991.¹⁸⁶ Konseptet om det totale riksarkivet passet dessuten godt til norske forhold all den stund det norske riksarkivet for lengst var etablert som historisk arkiv for nasjonale institusjoner som i andre land ikke avleverte til det nasjonale riksarkivet. Heller ikke i Norden var det uvanlig at f.eks. forsvarsarkivene ble oppbevart i en egen arkivinstitusjon, eller at Utenriksdepartementet var unntatt fra avleveringsplikten. I Norge derimot avleverte allerede både Høyesterett, UD og Forsvaret til Riksarkivet. I det følgende vil fremstillingen av denne politikken for å fremme et mer omfattende arkivkonsept bli konsentrert om fire forhold.

185 Ian Wilson var Archivist of Ontario i årene 1986–1999 og ble senere kanadisk nasjonalarkivar. Claude Minotto var i årene 1981–1998 sjef for Archives nationales du Québec i Montreal. Møteplassen var ICAs Executive Council og de ulike internasjonale arkivkonferansene.

186 Roper-rapporten ble avgitt 10. september 1991.

Bevaringspolitikken

En fornyelse av bevaringspolitikken hadde som mål å utvide de bevaringstjenester etaten ønsket å kunne levere. Politikken ga seg tre typer utslag, der det første var en fornyelse og utvidelse av den fysiske arkivkapasiteten både i Riksarkivet og ved statsarkivene, slik at man til enhver tid kunne ta imot avleveringsklare arkiver. De store avleveringene som kom til nybygget ved Sognsvann fra 1978, fylte raskt magasinene, og behovet for utvidelse meldte seg etter få år. Dessuten innebar integreringen av Norsk Privatarkivinstitutt i Riksarkivet at etaten fikk et langt mer forpliktende og offisielt mandat til å ta imot privatarkiver, og særlig finne plass til voluminøse arkiver fra frivillige organisasjoner og bedrifter. Kapasiteten var sprengt ved flere av statsarkivene i siste halvdel av 1980-årene, og egentlig var det bare Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo som hadde fått et pusterom ved oppføringen av den nye riksarkivbygningen. Også der fyltes det imidlertid fort opp i magasinene, men det var uaktuell politikk å innføre avleveringsstopp i deler av etaten ut fra de negative erfaringer man hadde fra tidligere med slike tiltak. Løsningen ble leie av tilleggslokaler når behovet oppsto i påvente av nybygg.

Statsarkivet i Stavanger kunne imidlertid flytte inn i nye lokaler i Bergelandsgaten i 1987, og samme året ble Statsarkivet i Tromsø opprettet og kunne i 1988 flytte inn i ny arkivbygning på universitetsområdet i Breivika med den første kvinnelige statsarkivaren, Liv Mykland, som sjef. Tidlig på 90-tallet fikk først Statsarkivet i Hamar (1991) leie seg inn i nye lokaler, og deretter fikk Statsarkivet i Bergen nytt magasinbygg (1992). I 1994 ble det opprettet nytt statsarkiv på Kongsberg ved å skille ut Buskerud, Telemark og Vestfold fra embetsdistriktet under Statsarkivet i Oslo.¹⁸⁷

187 Muligheten åpnet seg ettersom det på departementshold ble lagt betydelig vekt på distriktspolitiske hensyn. Vi kunne få nybygg i Kongsberg, men ikke utvide i Oslo.

Statsarkivet i Kristiansand var det siste av statsarkivene som kom inn i nytt arkivbygg. Det skjedde i 1997. Da var man godt i gang med bygging av ny hall i fjellet under Riksarkivet, og i 1998 kunne man ta i bruk de nye magasinene med moderne ordningsrom og andre fasiliteter.¹⁸⁸ Ved utgangen av 90-årene hadde behovet for en ny publikums- og formidlingsfløy i Riksarkivet allerede meldt seg med styrke. Den fikk prioritet og kunne innvies som planlagt i 2005 med Wergelandsalen, moderne utstillingslokaler, kantine og undervisningsrom som de store nyhetene. Kulturdepartementet viste med dette velvilje og forståelse for etatens behov for nye lokaler både sentralt og regionalt, samtidig som det sørget for budsjettmessig god oppfølging.

Men ikke alt gikk som vi ønsket. Det alvorligste var at etaten i min tid aldri fikk den netto stillingsveksten som vi trengte for å mestre veksten i forvaltningsoppgavene og kompleksiteten disse oppgavene representerte. Etaten fikk riktignok nye stillinger for å drifte nye statsarkiv, men stillingsveksten for øvrig kom i hovedsak ved integrering av andre institusjoner i etaten. Riksarkivaren nådde heller ikke frem med planene om et eget statlig arkivbygg for Statsarkivet i Hamar, og i Trondheim kunne man konstatere at departementet overkjørte riksarkivaren som ønsket seg et nybygg i Høyskoleveien der statsarkivet hadde holdt til siden 1927. Politisk påtrykk førte til at departementet valgte å bygge nytt statsarkiv i ubåtbunkereren Dora 1. Av politiske grunner ville departementet heller ikke gå med på en endring i embetsdistriktet for de to nordligste statsarkivene, ved å legge Nordland fylke under Statsarkivet i Tromsø.

Bevaringspolitikkenes annet utslag representerte en komplettering av Riksarkivet og etaten som en profesjonell arkivinstitusjon. Dels

188 Kong Harald var med på åpningen slik hans far hadde vært det 20 år tidligere ved innvielsen av den nye riksarkivbygningen. Men denne gangen ankom Kongens kortesje gjennom tunnelen inn i fjellet. Der ble han møtt av musikere fra sin egen garde, og mottakelsen fant sted i de nye lokalene der.

skjedde dette gjennom innlemmelser av eksisterende institusjoner, dels gjennom opprettelse av nye enheter i Arkivverket. Norsk Privatarkivinstitut som hadde holdt til i riksarkivbygningen siden 1978, ble med virkning fra 1. januar 1987 innlemmet i Riksarkivet og dannet Privatarkivavdelingen der. Ved denne integreringen fikk Riksarkivet et tydeligere medansvar for å utforme en nasjonal arkivpolitikk på privatarkivområdet.¹⁸⁹ Fire år senere skjedde det samme med Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institutt (NHKI) som tok navnet Kjeldeskriftavdelingen. Disse innlemmelsene innebar et mer komplett riksarkiv og etat etter mønster fra utenlandske institusjoner der vekten på privatarkiver og kildepublisering var betydelig. Riksarkivaren avviste i senere sonderinger med departementet på 1990-tallet tanken om å legge Sekretariatet for fotoregistrering og Norsk lokalhistorisk institutt inn under embetet.¹⁹⁰ Arbeidet med fotoarkivene i Riksarkivet ble imidlertid vesentlig styrket da en særskilt stilling som fotoarkivar ble opprettet og Åse Lange ansatt i den.

Utvidelsen av Arkivverkets ansvarsområde i denne perioden fikk et tredje uttrykk ved utgangen av 1989. Da ble det forvaltningsmessige ansvaret for arkivene på Svalbard lagt til Statsarkivet i Tromsø.¹⁹¹ Fra tidligere var sysselmannens arkiv å finne i Riksarkivet, men Svalbard var ellers de facto å regne for upløyd mark i arkivsammenheng. Initiativet til nyordningen kom fra statsarkivar Liv Mykland, og i løpet av noen år ble det gjort en betydelig innsats for å bevare både offentlige og private arkiver i svalbardsamfunnet. Trolig var dette den mest systematiske kartlegging av arkivvernet i et begrenset geografisk

189 Fra tidligere eksisterte det en avtale om arbeidsdeling mellom Universitetsbiblioteket i Oslo og Riksarkivet.

190 Fotosekretariatet ble overført til Norsk Museumsutvikling i 1997, og NLI flyttet ut av riksarkivbygningen to år senere og fortsatte som selvstendig institusjon.

191 Dette omtales ikke i arkivmeldingen 2012, og Svalbard er ikke med i oversikten over forvaltningsområdet for Statsarkivet i Tromsø. Jf. KUD, Meld. St. 7 (2012–2013) Melding til Stortinget. *Arkiv* s. 51.

område som til da var foretatt i Norge i regi av riksarkivaren.¹⁹² 1989 ble også det året da en mer systematisk kontakt ble opprettet mellom Det kongelige slott og Riksarkivet. Kabinettssekretær Magne Hagen var en viktig støtte i denne prosessen som senere førte til at kondolanseprotokollene og barnetegningene i forbindelse med Kong Olavs død kom til Riksarkivet i 1991. I siste halvdel av 90-årene kom det dessuten i stand prosjekter og avtaler som sikret avlevering av slottsadministrasjonens arkiver til Riksarkivet.¹⁹³ Etter avtale mellom kringkastingssjefen og riksarkivaren i mars 1997 begynte også NRK å avlevere sine administrative arkiver til Riksarkivet. Kringkastet materiale gikk derimot til Nasjonalbiblioteket slik dette tidligere var anbefalt av Furre-utvalget.¹⁹⁴

Etableringen av riksarkivarens reelle arkivmyndighet på Svalbard var viktig både arkivpolitisk og i videre kulturpolitisk forstand. Det samme var *Samisk arkiv* som etter en lang prosjektfase (1988) – med riksarkivaren som sentral aktør – ble opprettet som stiftelse i 1995 for så å bli en del av etaten i 2005.¹⁹⁵ Samisk arkiv ble dermed den

192 Brev av 6.7.1989 fra Statsarkivaren i Tromsø. Riksarkivarens svar ble avgitt 20.10. 1989. Sammen med statsarkivaren gjorde førstekonsulent Tore Sørensen en formidabel innsats i arkivvernet for Svalbard. Arkivene etter Store Norske Kullkompani (400 m), Kings Bay Kull Compani og Arctic Coal Company er blant de arkivene som senere kom til Statsarkivet i Tromsø. Arkivet etter Sysselmannen ble overført til Statsarkivet i Tromsø i 1995. Sørensen har skrevet en omfattende fremstilling av arkivvernet for Svalbard i tiårsperioden 1990–99.

193 Eli Fure, Kongehusets og hoffets arkiver, i *Med Clio til Kringsjø. Festskrift til riksarkivar John Herstad*, Riksarkivaren Skriftserie 13, Oslo 2002, s. 155. Hoffsjef Forberg var en viktig medhjelper i denne fasen

194 Jf. NOU 1984: 3, Frå informasjon til kulturarv. Utvalgets flertall var for denne løsningen, mens et mindretall hevdet at «*Arkivverket har heile tida rekna kringkasta materiale som arkivmateriale på lik line med arkivalier på papir, magnetiske databeravar osv.*». Riksarkivarens høringsuttalelse sluttet seg til mindretallet.

195 Den 18. august 1992 holdt riksarkivaren et orienteringsmøte for utsendinger fra samiske miljøer om behovet for arkivbevaring, og 28. februar 1994 ble det første møtet i interimsstyret for Samisk arkiv holdt i Kautokeino under ledelse av Odd Mathis Hætta. Jf. *Hasselnotter* 3/1994. Min kontakt til samiske forskningsmiljøer skrev seg fra

første nasjonale arkivinstitusjonen som ble lagt utenfor hovedstaden. Parallelt med dette avviste riksarkivaren det politiske fremstøtet for å etablere et eget tinglysningsarkiv for pantebøkene i Lofthus, men det var Statens Kartverk som sørget for at prosjektet ble skrinlagt.¹⁹⁶

Arkivlandskap i endring

Den andre linjen i etatsstrategien innebar en systematisk oppfølging av den kommunale arkivsektoren og hadde som resultat en betydelig endring av det norske arkivlandskapet. Også opprettelsen av nye statsarkivdistrikt med base i Tromsø og Kongsberg medførte endringer i dette landskapet, men det skulle bli de mange kommunale, fylkeskommunale og interkommunale institusjonene som representerte det avgjort nye. Ved inngangen til 80-årene fantes det få profesjonelle arkivinstitusjoner innenfor den kommunale forvaltning. Bare *Aust-Agder-Arkivet i Arendal*, *Bergen byarkiv* og *Interkommunalt arkiv Rogaland* hadde miljøer av en viss størrelse og profesjonalitet. Tidlig på 80-tallet kom to nye institusjoner til uten etatens bistand: det atypiske

min tid som ordfører for Rådet for humanistisk forskning (NAVF), der jeg i 1980 skrev det notatet som førte til det store forskningsprosjektet for samisk og kvensk, og senere fra min tid i European Science Foundation, der jeg i 1981 initierte organisasjonens første humanistiske forskningsprogram, The policy of states towards ethnic minorities in Europe, ca. 1850–1940. Programmet gikk i årene 1984–88 og resulterte i en rekke avhandlinger og sluttrapporten *Comparative Studies on Governments and Non-dominant Groups in Europe, 1850–1940*. Jf. RA, PA–1638 John Herstad, Fc–L0002.

196 Etter initiativ fra Lars Sponheim som landbruksminister og justisminister Odd Einar Dørum vedtok Regjeringen at det skulle opprettes et slikt arkiv i Lofthus i Hardanger. Begrunnelsen var behovet for nye arbeidsplasser i distriktet. Nyheten ble presentert i en pressemelding fra Justis- og politidepartementet 11. februar 2002 og kom fullstendig overraskende både på riksarkivaren, Kulturdepartementet og flere andre berørte instanser. Det var justisministeren som utad frontet prosjektet som blant annet hadde den underlige begrunnelsen at «*endringen vil gi brukerne et bedre tilbud når dokumentene blir oppbevart ett sted, istedenfor 87 steder som i dag*». Man hadde tydeligvis glemte at digitaliseringen av tinglysningsmaterialet allerede var godt i gang i et samarbeid der bl.a. Arkivverket og Statens Kartverk var med. Riksarkivaren, Advokatforeningen og ikke minst Statens Kartverk mobiliserte motstand, og prosjektet ble skrinlagt etter noen år.

Opplandsarkivet i 1981, tett fulgt av *Fylkesarkivet for Sogn og Fjordane* i 1983. De var begge resultater av lokale initiativ, men det ble bare Fylkesarkivet som ble en drivende arkivinstitusjon nasjonalt sett under Gunnar Urtegårds ledelse. Riksarkivaren støttet aktivt opp om hans arbeid med å organisere fylkesarkivets *Kommunearkivordning for Sogn og Fjordane* i 1985, og etter mønster fra *IKA Rogaland* ble så interkommunale arkivordninger (IKA) fastlagt som etatens politikk i 1985.¹⁹⁷ Riksarkivaren engasjerte en egen prosjektmedarbeider og stilte stimuleringsmidler til disposisjon for å få etablert nye IKAer.¹⁹⁸ Det første resultatet kom i 1987 da *IKA Hordaland* ble opprettet med Egil Nysæter som sjef. Deretter fulgte en rekke nye IKAer og fylkesarkiv, dels med og dels uten hjelp fra Arkivverket, men ofte med statsarkivarene som aktive medspillere lokalt.¹⁹⁹ Målet var å etablere en IKA eller lignende i samtlige fylker i løpet av en tiårsperiode, men det klarte vi ikke. Men arbeidet ga åpenbare resultater, og gjennom et eget samarbeidsorgan fikk våre tiltak for kommunesektoren i mange tilfeller god drahjelp fra Kommunenes sentralforbund.²⁰⁰ I tillegg til dette organet opprettet riksarkivaren i 1997 et eget samarbeids- og koordineringsutvalg for kommunale arkivtjenester – Samarbeidsutvalget – der Arkivverket, kommunale og interkommunale arkivinstitusjoner drøftet felles problemstillinger og tiltak. I 2006 var det etablert arkivordninger i 17 av 19 fylker, og et tjuetalls kommunale arkivinstitusjoner utgjorde et landsomfattende nettverk.

197 IKA Rogaland ble stiftet i 1976 med statsarkivar Hans Eyvind Næss som initiativtaker.

198 Egil Nysæter fikk permisjon fra stillingen som førstearkivar ved Statsarkivet i Bergen og fikk fart på prosessen. Etter hvert kom nye krefter til og drev frem prosjektene med støtte fra etaten.

199 IKA Vest-Agder 1990, IKA Troms og IKA Kongsberg 1992, Hordaland Fylkesarkivet 1991/93, IKA Nordland 1992/2000, IKA Trøndelag 1995, Fylkesarkivet i Oppland 1995, Fylkesarkivet for Vestfold 1997, IKA Møre og Romsdal 2000, IKA Østfold 2002, IKA Finnmark 2003, IKA Opplandene 2008.

200 Samarbeidsorganet fungerte godt i perioden 1985–2002. Jf. RA, PA–1638 John Herstad, Fd–L0063.

Etableringen av disse miljøene representerte ikke bare fysiske endringer i arkivlandskapet. Vel så viktig var den dynamikken og kompetansebyggingen denne utviklingen innebar, og de muligheter for nye samarbeidsrelasjoner som etter hvert åpnet seg for riksarkivaren. Det var med røtter i disse miljøene at nye organisasjoner som *Landslaget for lokal- og privatarkiv* (LLP 1986) og *Kommunalt arkivfaglig forum* (KAF 1986) oppstod. Likeledes var det i samarbeid med slike nye organisasjoner og det noe eldre *Norsk Arkivråd* (1962) at det senere viste seg mulig å etablere *Arkivakademiet* (1991/92)²⁰¹ og *Asta-stiftelsen* (1994), den siste med byarkivar Arne Skivenes i Bergen som drivende kraft i nært samarbeid med Ivar Fønnes.²⁰² Sekretariatet for Asta-stiftelsen ble lagt til Riksarkivet høsten 1994.

Samarbeidet med Oslo byarkiv fikk nytt grunnlag etter at hovedstadens kommunearkiv med bistand fra riksarkivaren var blitt reorganisert i 1991 med Bjørn Bering som leder.²⁰³ Samarbeidet med byarkivmiljøene var godt og givende sett fra riksarkivarens side, mens det hadde lettere for å skjære seg mellom etatsledelsen og LLP.

201 Jeg ba i 1991 den nyalgte lederen av Norsk Arkivråd (NA), Marcia Berg, om å få NA til å opprette en stiftelse som kunne drive arkivopplæring primært innrettet mot forvaltningens behov. Riksarkivarens ønske om å opprette en egen stiftelse med dette som formål, måtte skrinlegges både fordi det ikke var aktiv støtte å få i KUD, og fordi Finansdepartementet (FD) var motvillig uten at KUD støttet prosjektet. Etter et siste møte med Dag Omholt i FD 17.10.1991 måtte tanken om en egen stiftelse oppgis og kontakt med Marcia Berg ble etablert. Forutsetningen fra vår side var at NA skulle eie stiftelsen, men at riksarkivaren sto som garantist for det faglige tilbudet. En samarbeidsavtale ble klar i løpet av januar 1992 og Stiftelsen Arkivakademiet ble opprettet 12. februar 1992. Jf. RA, PA-1638 John Herstad og RA, PA-1760 Arkivakademiet, Årsmeldinger.

202 Forarbeidet pågikk i flere år og ble fra riksarkivarens side tatt hånd om av Ivar Fønnes. Det ble også han som på embetets vegne ivaretok den videre utviklingen av Asta-programmet i samarbeid med Asta-stiftelsen.

203 På riksarkivarens initiativ ble Kjell-Olav Masdalen engasjert av Oslo kommune sommeren 1990 for å utarbeide en ny organisasjonsplattform for kommunearkivet etter at personsensitive dokumenter var kommet på avveie ved et av dokumentasjonssettene i kommunen. Oppdraget ble avsluttet i juni måned året etter.

Grunnen var at LLP – etter vår oppfatning – praktiserte en aktivitets-
trang som særlig rettet seg mot politiske partier og miljøer, og som
siktet mot å vinne innflytelse i den kommunale og private arkivsektoren
på bekostning av riksarkivarens rolle. Det ble i blant nødvendig å
kontakte både Stortinget og Kulturdepartement for å begrense virk-
ningene av denne aktiviteten.

Samtidig fortsatte det uproblematisk samarbeidet med *Arbeiderbeve-
gelsens Arkiv og bibliotek* (AAB) som var innledet under Mannsaker.²⁰⁴
Riksarkivaren var representert i styret for AAB fra 1972, og statsarki-
vene stilte magasinplass til rådighet for flere av de lokale avdelingene.
Den siste kom på plass i Tromsø i 1988 da *Arbeiderbevegelsens arkiv
og bibliotek for Nord-Norge* ble tatt inn i Statsarkivet i Tromsø. Det
siste tiltaket som falt på plass innenfor rammene av det nye arkivland-
skapet, var *Det norske arkivmøtet* som ble arrangert for første gang i
Stavanger i mai 2003.²⁰⁵

Et annet uttrykk for den samarbeidsholdningen som etter hvert utviklet
seg, var samlokaliseringen av statlige og kommunale arkivinstitusjo-
ner. Innen 2006 var statsarkivene i Stavanger, Tromsø, Trondheim og
Kristiansand samlokalisert med interkommunale arkivordninger.

Mer enn 20 år med ulike prosjekter og tiltak hadde ikke bare for-
andret det fysiske arkivlandskapet i Norge. Det innebar samtidig

204 Knut E. Eriksen m.fl. *Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek gjennom 100 år, Arbeiderhistorie 2008*, s. 44 ff.

205 Statsarkivar Hans Eyvind Næss hadde i mange år vært en ivrig talsmann og pådriver
for et slikt møte, og det ble han som sto ansvarlig for arrangementet på vegne av
riksarkivaren og de samarbeidende organisasjonene, Norsk Arkivråd og Landslaget for
lokal- og privatarkiv, da det første møtet ble avviklet i Stavanger i 2003, med den
kanadiske nasjonalarkivaren Ian Wilson som hovedtaler via storskjerm. Arkivmøtet
ble deretter et fast arrangement hvert annet år. I Arkivverket kom Arkivmøtet til å
erstatte Norsk Arkivseminar som siden 1976 var blitt arrangert av Arkivarforeningen i
samarbeid med riksarkivaren.

både en betydelig utvidelse av magasinkapasiteten nasjonalt sett og et stort, nytt nettverk av kvalifiserte arkivmiljøer som utfordret og stilte Arkivverkets kompetanse og arbeidsform på prøve. Denne utviklingen medførte, sammen med utviklingen innen elektroniske arkiver og en stadig større bredde i de arkivene etaten mottok, et følbart behov for å styrke og utvide arkivkompetansen i Arkivverket.

Utviklingen av den arkivfaglige kompetansen representerer således det tredje forholdet som etatspolitikken dreide seg om. I det følgende vil fremstillingen av dette forholdet bli konsentrert om etatens arbeid med arkivhåndbøker, ordning og katalogisering av arkiver, arkivutdanning, forskning og formidling.

Arkivfaglig kompetansebygging

Utviklingen innen arkivsektoren innebar at arkivkompetansen både i og utenfor Arkivverket måtte styrkes. Samtidig var det et åpenbart behov for å etablere arkivutdanning på høyt nivå for å sikre profesjonalitet og kvalitet i arkivarbeidet både i forvaltningen og i etaten. Ikke minst var dette behovet til stede i Riksarkivet dersom institusjonen skulle kunne fremstå som en komplett og kompetent arkivinstitusjon sammenlignet med de beste i Europa. Dette krevde både at ledelse og ansatte hadde en grunnleggende forståelse av arkivfaget som en egen profesjon, og at arkivfaglig ledelse ble en viktig del av lederkonseptet på alle nivåer i etaten. De nye lederne som etter hvert overtok som avdelingsledere og statsarkivarer, måtte mestre arkivfaget samtidig som de hadde vist i praksis at de egnet seg som ledere.

Behovet for å utvikle en egen profesjon gjorde det også nødvendig å stramme inn på de romslige permitteringsreglene som arkivarene hadde nytt godt av for å kunne delta i historieprosjekter utenfor Arkivverket. Dette var en praksis som hadde resultert i at stabiliteten i

arkivarbeidet uteble, og at særlig avdelingenes og institusjonenes planlagte aktivitet mot forvaltningen ble uforutsigbar og skadelidende. Praksisen var også uheldig fordi den signaliserte at historieforskning, ikke arkivarbeid, var det viktigste for arkivarene.

Det var Riksarkivet som måtte dra lasset for å styrke den arkivfaglige profesjonaliteten og skape forståelse for ny innsats på dette feltet. Løsningen ble et undervisningstilbud på universitetsnivå som inneholdt en semesterenhet i arkiv- og informasjonsforvaltning. Studieplanen bygget her i stor grad på det utkast til grunnfag i arkivkunnskap som Riksarkivet hadde arbeidet med fra midten av 80-årene, men selve studietilbudet ble gitt av den nyopprettete stiftelsen Arkivakademiet som riksarkivaren sto som faglig garantist for. Dette studiet var primært innrettet mot forvaltningens behov og besto av en grunnenhet og en spesialenhet. Fra vår side var dette samtidig et tiltak som var ment å skulle supplere det begrensede undervisningstilbudet i arkivfag som Statens bibliotekhøyskole tilbød vordende bibliotekarer, og samtidig sette en effektiv stopper for den amatørmessige arkivkomponenten som ADIS-tilbudet i regi av opplæringsseksjonen i FAD representerte. Det lyktes vi bra med.

Første kullet på grunnenheten i Arkivakademiet avla eksamen høsten 1992, og frem til tilbudet ble lagt ned ved utgangen av 2013, avla totalt 1360 studenter eksamen ved akademiet.²⁰⁶ I Riksarkivet hadde man imidlertid lenge arbeidet med å etablere et eget studietilbud i arkivkunnskap ved Universitetet i Oslo. Denne etableringen støtte på uforutsette vansker hos historikerne, som stilte seg tvilende til fagets

206 Av disse var 1110 eksamen i Grunnenheten og 250 i Spesialenheten. Arkivakademiet ble oppløst som stiftelse ved utgangen av 2014 og virksomheten overlatt Høgskolen for Oslo og Akershus og Universitetet i Oslo. Riksarkivet sto ansvarlig for sekretariatsfunksjonen i hele perioden og mønstret en rekke av entusiastiske sekretariatsledere. Mange medarbeidere ellers bidro til undervisningen i dette viktige tilbudet.

vitenskapelige grunnlag.²⁰⁷ Men på nyåret 1992 var endelig avtalen med Det historisk-filosofiske fakultet på plass, og 10. mars vedtok Det akademiske kollegium enstemmig å opprette arkivkunnskap grunnfag. Høstsemesteret 1992 var det første undervisningstilbudet i Arkivkunnskap semesteremne og grunnfag en realitet. Etter hvert meldte spørsmålet seg om ved hvilket institutt på universitetet arkivfaget skulle forankres og administreres. Vår og sommer 1995 ble det ført samtaler både med Historisk institutt og med Institutt for kultur- og samfunnsfag, og det endte med at riksarkivaren valgte å knytte seg til IKS.

I Arkivverket var det i tillegg behov for spesialistkurs med kvalitet på høyde med universitetenes forskerkurs. Behovet var det samme i de nordiske arkivetatene, og det fant sin løsning i nordiske ekspertseminarer. Fra 1998 ble dette tilbudet gjennomført i regi av *Nordisk Arkivakademi*.²⁰⁸ Det første nordiske spesialistseminaret ble arrangert i Riksarkivet i Oslo i november samme år. I tillegg til disse formelle utdanningstilbudene gjorde etaten systematisk bruk av nasjonale, nordiske og internasjonale arkivkonferanser for å øke de ansattes kompetanse og nettverk.

Riksarkivaren ønsket tidlig på 1980-tallet å opprette en egen forskningsavdeling i Riksarkivet for å fremme det som noe uklart ble

207 Det var Ivar Fønnes og undertegnede som førte forhandlingene. Vi kjente begge godt til kvaliteten på grunnfagstilbudene rundt om på universitet og høyskoler og mente at et arkivfag ville klare seg bra i en eventuell evaluering. Velviljen og forståelsen vi møtte på Historisk institutt var imidlertid beskjeden. Det hjalp lite å henvise til at arkivfaget var etablert ved flere utenlandske universiteter, heller ikke at den vitenskapelige kompetansen var betydelig i Riksarkivet. Vi måtte oppgi å kalle et evt. fagtilbud for *Arkivvitenskap* og valgte *Arkivkunnskap* for å komme videre i prosessen. Det ble Ivar Fønnes som fikk ansvaret for å følge opp alle arkivfaglige undervisningstilbud på vegne av riksarkivaren da fagtilbudet var en realitet.

208 *Nordisk Arkivakademi* besto av riksarkivarene i plenum og innebar at en flerårig kursplan ble godkjent på de nordiske riksarkivarmøtene. Gjennomføringen av de årlige kursene gikk på omgang mellom landene, og hvert land bar kostnadene for sine deltakere.

omtalt som arkivrelevant forskning. Anledningen bød seg da det ble klart at stiftelsen Bedriftshistorisk senter (BS) under Norsk Privatarkivinstitutt (NPI) vurderte å knytte seg til en ny vertsinstitusjon.²⁰⁹ Arkivarenes langvarige ønske om forskningsrett var blitt innfridd i 1984 gjennom en avtale mellom Arkivarforeningen og riksarkivaren, og spørsmålet om hvorledes man skulle organisere en mer bevisst forskningsinnsats, som måtte ligge som et grunnlag for arkivutdanningen, ble satt på dagsordenen. Riksarkivaren personlig ønsket en slik løsning, men den interne motstanden mot en egen forskningsavdeling basert på BS var imidlertid for massiv til at ideen lot seg realisere. I Arkivverket innså man at de planene som forelå for BS, både ville kreve økonomiske rammer og innebære plassbehov som Riksarkivet ikke uten videre ville kunne tilfredsstillere. I tillegg var det utbredt skepsis til om det ville la seg gjøre å integrere arkivrelevant forskning i det miljøet som BS representerte. For Bedriftshistorisk Senter ble det en lykkelig løsning i og med at senteret ble knyttet til Handelshøyskolen BI i Sandvika i 1988.²¹⁰

Utgangen på det hele for Arkivverkets del ble at *Arkivverkets forskningsutvalg* ble opprettet, og etter hvert så en rekke forskningsseminarer dagens lys i samarbeid med Arkivarforeningen i etaten.²¹¹ Også andre hendelser, blant annet fullføringen av den dansk-norske arkivsaken i 2000, bidro til å forsterke og utvide forskningsinnslaget i etaten. Flere av arkivarene klarte etter hvert å organisere arbeidsdagen slik at de fikk publisert både mindre studier og større avhandlinger.

209 Dette var både et resultat av at NPI gikk inn i Riksarkivet i 1987 og et uttrykk for at instituttet ikke ville kunne videreutvikle BS slik ledelsen der ønsket.

210 Det var lederen, Even Lange, som sammen med styrelederen Francis Sejersted forhandlet frem avtalen med BI. BS var blitt omdannet til stiftelse fra 1.1.1987 da NPI ble innlemmet i Riksarkivet. En interimsavtale mellom BI og BS ble gjort gjeldende i ett år frem til 1.1.1989 da BI overtok ansvaret. RA, PA-1638 John Herstad, Fd-L0062.

211 Seminarrapportene er publisert i *Norsk Arkivforum*.

Den første disputasen som resultat av den nye forskningsretten kom i 1993 på et rettshistorisk tema,²¹² og senere kom flere til. Vel så viktig var studier av mer arkivteoretisk, arkivhistorisk og forvaltningsmessig karakter. Ole Kolsruds bindsterke administrasjonshistoriske fremstilling av statsforvaltningen i Norge 1814–1945 og fremstillingene av arkivforhandlingene mellom Norge og våre naboland som Eli Fure og Alfild Nakken gjennomførte, er fremragende eksempler på denne forskningsinnsatsen. Gjennom to nye formidlingsserier skulle resultatene av disse og mange mindre studier finne veien til offentligheten.

Tilgjengeliggjøring – håndbøker, ordning og katalogisering

Mot slutten til 1970-årene stilte det humanistiske fagrådet i Norges allmennvitenskapelige forskningsråd (NAVF) midler til disposisjon for å avhjelpe mangelen på gode arkivkataloger i Arkivverket. Resultatet ble *Norske Arkivkatalogar* (NA), der første utgaven kom i 1982. Katalogen kom i revidert utgave ti år senere, også den ført i pennen av Egil Nysæter, men nå finansiert over Arkivverkets budsjett. NA ga en oversikt over arkivkataloger i Arkivverket og andre norske arkivinstitusjoner og representerte et omfattende opprydningsarbeid. Arbeidet med katalogen medførte også at mange halvferdige kataloger både i Arkivverket og ved andre institusjoner ble gjort ferdig under arbeidets gang. I tiden mellom de to utgavene av NA utarbeidet Riksarkivet dessuten *Samkatalogen for privatarkiver* i 1987. Dermed hadde brukerne fått nye redskaper til å finne frem til arkiver de trengte, og dette ble enda enklere etter at katalogmassen ble digitalisert. Arkivdatabasen Asta ble tatt i bruk i Riksarkivet i slutten av 1994, mens den første felles nettkatalogen for hele etaten, Felleskatalogen, kom ti år senere, i jubileumsåret 2004. I mellomtiden var den Asta-baserte Samkatalogen blitt tilgjengelig for nettsøk i 1998.

212 Torleif Hansen, *Bergen lagting som straffedomstol i appellsaker 1702–1737*, Bergen 1993.

Arkivmengden i Riksarkivet og i etaten økte raskt og krevde stadig bedre systemer for at oversikten skulle være tilfredsstillende med tanke på rasjonell betjening av brukerne. Arkivmengden i etaten økte med rundt 125 000 hyllemeter mellom 1982 og 2006, tilsvarende en årlig gjennomsnittlig tilvekst på vel 5200 hyllemeter. For Riksarkivet var tallene henholdsvis 58 000 flere hyllemeter og knapt 2500 i årlig gjennomsnittlig tilvekst. Inntaket av arkiver var størst i statsarkivene samlet sett, med en økning på 173 % i perioden, mot en økning på 150 % for Riksarkivet.²¹³ Takket være et intenst ordningsarbeid greide man å unngå at ordningsetterslepet økte. Ifølge Bjørkvikutvalgets rapport var etatens ordningsetterslep urovekkende stort i 1982, og det måtte bringes ned. Det greide man gjennom omfattende ordningsprosjekter både i Riksarkivet og ved statsarkivene.²¹⁴

Da den nye magasinhallen med rengjørings- og ordningsrom ble tatt i bruk i 1998, revolusjonerte det betingelsene for ordningsarbeidet og katalogiseringen av arkivene. Samarbeidet mellom riksarkivaren og Asta-stiftelsen skjøt fart,²¹⁵ og stiftelsen fikk med godkjenning fra Arbeidstilsynet lokalisert sine ansatte i de nye ordningsarealene i riksarkivbygningen. Rundt om i statsarkivene foregikk ordningsprosjektene på mer tradisjonelt vis, men ikke mindre effektivt. Der var løsningen iblant store fellesprosjekter der alle eller flere av statsarkivene

213 I 2006 var arkivbestanden rundt 91 000 hyllemeter i Riksarkivet og 185 000 for hele etaten. I 2014 var tilsvarende tall 122 000 og 261 000 hyllemeter.

214 Inntil 1998 foregikk det meste av arkivordningen på kontorene rundt om i Riksarkivbygningen, noe som hadde som resultat at innklimaet ble ødelagt av alt støvet som ble frigjort under ordningen av eldre arkiver. I påvente av bedre ordningsfasiliteter gikk man utradisjonelt til verks og arrangerte den første «bankedagen» i mars 1993. Det ble flere slike «bankedager» de nærmeste årene. Møbler ble båret ut og banket i frisk luft, gardiner ble rensset og vinduer vasket ved innleid hjelp. Ledelsen og tillitsvalgte samarbeidet om dette, og de ansatte tok det som kombinert trim og dugnad. Etter hvert kom også det systematiske renholdet av magasinene på plass.

215 Det var Ivar Fønnes som fremforhandlet denne avtalen på vegne av Riksarkivet.

deltok.²¹⁶ Det skjedde både med geistlige arkiver som bispearkivene og prestearkivene, og det samme gjaldt offentlige arkivserier etter amtmenn og andre instanser. Også store privatarkiver ble ordnet.

Ordningsarbeidet ble finansiert dels ved etatens egne budsjettmidler, dels gjennom ekstrabevilgninger fra forskjellige departementer og gjennom private midler. Staten lærte seg etter hvert å søke ulike offentlige instanser om ordningsmidler mot slutten av budsjettåret, og flere av departementene var rause. Nærings- og handelsdepartementet bevilget betydelige beløp i 1980-årene til ordning av arkiver fra annen verdenskrig, og samme departement var det som stilte fremst i rekken av offentlige bidragsyttere da de store arkivene etter kullindustrien på Svalbard skulle ordnes i Tromsø på 90-tallet.²¹⁷ Det store prosjektet *Ordning av geistlige arkiver* var det imidlertid Kirkeavdelingen i det daværende Kirke- og undervisningsdepartementet som bevilget penger til. I årene 1989–1992 stilte departementet betydelige midler til disposisjon for prosjektet, slik at statsarkivene fikk ordnet, registrert og katalogisert geistlige arkiver, i første rekke preste- og prestearkivene.²¹⁸ I statsarkivene var det likevel vanligere med mindre prosjekter, og både her og i Riksarkivet hendte det at initiativet til ordningsprosjekter kom utenfra eller gjennom redningsaksjoner. I Riksarkivet ble eksempelvis 1200–1500 hyllemeter arkiver etter Nortraship ordnet i slutten av 1980-årene i forbindelse med det store forskningsprosjektet

216 Riksarkivaren samarbeidet nært med flere av statsarkivarene for å få til slike fellesprosjekter. Egil Øvrebø og Liv Mykland var de to som bidro mest i slike sammenhenger. Senere kom Kjell Bråstad og Yngve Nedrebø til.

217 Det viste seg at mange departementer var interessert i å motta søknader om slik støtte mot slutten av budsjettåret da det tegnet til at departementet ikke selv ville klare å bruke opp alle budsjettmidlene. De store ordningsprosjektene som fulgte av arkivvernet for Svalbard, ble i stor grad betalt av Nærings- og handelsdepartementet (1 million), mens andre departementer var med i et spleiselag.

218 Ola Bjerås, *Preste- og prestearkiver. En brukerveiledning*. Riksarkivaren Skriftserie 4, 1997. Det var også dette departementet som betalte trykningen av Håndbok for Riksarkivet i 1992, som en jubileumsgave fra Riksarkivets tidligere moderdepartement.

Handelsflåten i krig som ble initiert av sjøfartshistorikerne i Bergen,²¹⁹ mens redningsaksjonen knyttet til «Hurtigrutearkivene» i 1997 ble finansiert som et stort spleiselag.²²⁰ Samtidig med slike mer spektakulære prosjekter foregikk det et traust og langsiktig ordningsarbeid i etaten. Resultatet førte til at ordningsetterslepet sank og mengden katalogiserte arkiver økte betydelig. Dertil åpnet nedgraderingsarbeidet som pågikk parallelt med dette for forenklet bruk av en rekke arkiver. Gevinsten av dette arbeidet ble mangedoblet gjennom det felles katalogsystemet – Asta – som ble utarbeidet i samarbeidet med LLP, og som etter hvert resulterte i felles nettkatalog for hele arkivsektoren.

Formidling og digitalisering

I løpet av 1980- og -90-årene ble formidlingsprosjekter i form av administrasjonshistoriske fremstillinger, informasjonsblad, håndbøker og skriftserier gjennomført med sikte på både å styrke kunnskapsbyggingen og forskningsinnsatsen innad i Arkivverket. Målet var å gjøre Riksarkivet og Arkivverket til en viktig premissleverandør for

219 Dag Mangset hadde permisjon fra Riksarkivet 1987 og 1988 og var i denne tiden engasjert av forskningsrådet NAVF, på midler bevilget av Nærings- og handelsdepartementet, for å lede det store ordningsarbeidet. Etter at dette arbeidet var avsluttet, kom det store avleveringer fra det nedlagte Direktoratet for sjømenn. Mye av dette materialet stammet fra Nortraship, blant annet sjøforklaringer og hyreregnskap. E-post fra Dag Mangset 25.03.2015.

220 Høsten 1997 ble Riksarkivet varslet om at arkivet etter Vesteraalens Dampskibsselskab (VDS) sto i fare for å bli ødelagt. Informasjonen kom fra Riksantikvaren og rederiet som hadde overtatt VDS, Ofoten og Vesteraalens Dampskibsselskab (OVDS). Selve redningsaksjonen med pakking av arkivet i Stokmarknes fant sted i februar 1999. Det var Vidar Øverland og Øyvind Ødegaard som utførte jobben. 36 paller, omkring 400 hm med uordnet materiale, ble transportert til Riksarkivet. Selve ordningsprosjektet startet først høsten 2001 da finansieringen var i orden. Det var Kulturdepartementet, Riksantikvaren, Norsk kulturråd og ABM-utvikling som finansierte ordningsprosjektet med til sammen godt og vel 1,5 millioner. OVDS bekostet transporten. Riksarkivaren betalte forprosjektet, arbeidet i Stokmarknes og den faglige veiledningen av hele ordningsprosjektet. I ettertid mottok Riksarkivet noe supplerende materiale, bl.a. hele fotosamlingen til VDS. E-post 22. mars 2015 fra Øverland.

arkivformidling og å nå ut til brukerne med mye av den kunnskapen som ansatte i etaten satt inne med. Materialet i statsarkivene var behandlet av Alf Kiil i *Arkivkunnskap – Statsarkiva* som kom allerede i 1969, finansiert av NAVF. Det var et nybrottsarbeid som kom i nytt opplag i 1987, men nå finansiert av etaten. Samme året fullførte Kjell-Olav Masdalen og Liv Mykland over etatens eget budsjett sin grunnleggende fremstilling av administrasjonshistorie og arkivkunnskap for den kommunale sektor. Også Liv Myklands håndbok fra 2005 om statsarkivene var et prosjekt finansiert av etaten. Dette arbeidet var ment å erstatte Kiils bok, og det er en rik kilde til omfattende kunnskap om den statlige lokaladministrasjonen gjennom tidene.²²¹ Siden 1987 hadde riksarkivaren også arbeidet for å etablere Norsk arkivinformasjon som en enhet i Mo i Rana, etter modell av SVAR som den svenske arkiverket hadde opprettet i Ramsle. Organisasjonen ble opprettet tidlig i 90-årene, men den ble en parentes fordi vi aldri fikk midler til å etablere en operativ enhet.

I 1987 kom også første nummer av *Arkivmagasinet*.²²² Siktemålet var å skape et tidsskrift som rettet seg mot et bredt historieinteressert publikum samtidig som magasinet skulle være arkivnært og aktuelt. Det var en beskjeden start på det som skulle bli et viktig formidlingstiltak i Riksarkivet, etter hvert med et opplag på 3200. I årene 1987–2000 utkom Arkivmagasinet parallelt med *Arkivposten*, som var et internt meldingsblad som oppsto i Mannsåkers tid.²²³ Arkivposten opphørte i 2000, samme året som det ble slutt på *Hasselnotter Informasjonsblad fra Riksarkivaren*. Fra 1991 hadde det tjent som et

221 Liv Mykland, *Håndbok for brukere av statsarkivene*. Riksarkivaren Skriftserie 19, Oslo 2005.

222 Magasinet var Knut Johannessens ide, men det var Liv Marthinsen som vant den interne navnekonkurransen om hva tidsskriftet skulle hete.

223 Første nummer av *Arkivposten* kom i oktober 1971. Mannsåker introduserte bladet med følgende ord: «Informasjon er noko meir enn eit effektiviseringsmiddel, det har noko med velferd å gjera også. Måtte det nye bladet få eit langt liv.»

uhøytidelig informasjonsblad fra riksarkivaren personlig, en forløper for dagens blogg. I 2000 ble Hasselnøtter innhentet av den digitale tidsalder og ble erstattet av etatens intranett SARA, etter at etatens første informasjonsfaglige medarbeider var ansatt.

Sammen med utviklingen av Arkivmagasinet kom det avgjørende omslaget for publikumstjenestene og formidlingssiden i Riksarkivet med *Håndbok for Riksarkivet* i 1992. De aller fleste med fagansvar i Riksarkivet deltok i dette arbeidet der redaksjonen med fast hånd styrte den arkivfaglige fremstillingen. Håndboken bygget på Riksarkivets omfattende katalogverk og var Riksarkivets gave til brukerne i forbindelse med institusjonens 175-årsjubileum. Også dette initiativet kom fra Knut Johannessen. Det ble han som fikk i oppdrag å lede dette nybrottsarbeidet,²²⁴ og det var også han som utformet den nye formidlingsstrategien på vegne av riksarkivaren.²²⁵ Siktemålet var arkivnære tekster som formidlet kunnskap om arkiver, og som skulle fremme lysten og evnen til å skrive *arkivfortellingen* mer enn historiefortellingen. Johannessen ble også redaktøren for den nye *Riksarkivaren Skriftserie* som begynte å utkomme i 1996, og som er beregnet på litt større fremstillinger. Samtidig strakk Johannessen kjølen til serien *Rapporter og retningslinjer* som etter hvert kom til å omfatte veiledninger, rapporter og instruksjoner av arkivfaglig karakter. Den første rapporten kom i 1998, og her kom bl.a. Noark-rapportene og første utgaven av den grunnleggende nye *Arkivhåndboken for offentlig forvaltning* som Ivar Fønnes skrev i 2000.

De vitenskapelige kildeutgivelsene har siden Langes tid som riksarkivar (1846–1861) vært en sentral del av Riksarkivets formidling av

224 Redaksjonen besto av Knut Johannessen, Ole Kolsrud og Dag Mangset. Utfordringen var å få til en ettbinds håndbok som skulle foreligge til jubileumsfeiringen i 1992.

225 Liv Mykland og Knut Johannessen bidro mye til artikler, foredrag og taler som jeg så på som viktig formidling.

arkiver. Målgruppen har vært profesjonelle forskere, særlig innenfor nordisk språk og historie. Over tid har denne virksomheten variert i omfang, avhengig både av budsjettmessige konjunkturer og riksarkivarenes egne prioriteringer. Da Kjeldeskriftavdelingen ble opprettet i Riksarkivet i 1991, ble etatens forpliktelse på dette område institusjonalisert. Det var en gammel og velprøvd aktivitet som dermed fortsatte under nye betingelser. For riksarkivaren skapte det imidlertid unødige problemer at styringsmodellen var uklar og åpnet for uenighet om prosedyrer og ansvarsområder. Etter nærmere ti år med denne modellen ønsket vi å trekke inn i systemet et bredere historikermiljø og erstatte kommisjonsordningen med en nasjonal utgiverkonferanse. Den skulle avholdes med to års mellomrom og trekke opp de langsiktige linjene for den nasjonale utgivervirksomheten. Departementet innrømmet oss en tenkepause og utsatte i mars 1999 oppnevningen av nye kommisjoner inntil videre. Universitetsmiljøene var, ikke overraskende, sterkt imot de foreslåtte endringene, og riksarkivaren fikk ikke tilslutning til sine primære forslag gjennom høringsrunden. Heller ikke Kulturdepartementet fant det ønskelig med en så stor omlegging som riksarkivarens forslag innebar, og anmodet om at man fant frem til en minnelig ordning da striden tilspisset seg.²²⁶ Det tok imidlertid sin tid å komme videre i saken, og først våren 2006 var den nye ordningen på plass, akkurat i tide før en ny riksarkivar skulle overta. For ikke å skape støv av politisk art landet departementet på en løsning som ikke var så gjennomgripende endret som vi ønsket, men som likevel har fungert tilfredsstillende.²²⁷

Det nye når det gjaldt kildepublikering skulle komme med Digitalarkivet i januar 1998. I kortversjon er historien bak denne suksessen følgende: I 1993 opprettet Televerkets Nye Muligheter (TNM)

226 Brev fra KUD 27.11.2002.

227 Vårt ønske var en kommisjon på seks medlemmer, men den ble på ni. Fordelen var et klarere mandat.

det heleide telenorselskapet Teleslekt. Målet var å skaffe arbeid til overtallige telefonfunksjonærer i Telenor, alle kvinner, og TNM tok derfor kontakt med Riksarkivet med tanke på å digitalisere de mikrofilmte kirkebøkene. Dette ble de frarådet, og utgangen på diskusjonen ble at Teleslekt skulle registrere folketellingsmateriale som brukerne skulle betale for å søke i, ved telefontjenester eller på Internett. Riksarkivaren ble tilbudt ansvaret for prosjektet, men takket nei fordi vi mente at slike brukertjenester skulle være gratis. Vi hadde heller ingen tro på at dette var et lønnsomt betalingsprosjekt.²²⁸ Teleslekt havnet derfor hos Nasjonalbibliotekets avdeling i Mo i Rana fra 1. januar 1996. Men det kommersielle opplegget sviktet, og som følge av dette ble Teleslekt satt under avvikling høsten 1997. Da sto statsarkivaren i Bergen, Yngve Nedrebø, klar til å drive videre på grunnlag av det samarbeidet som statsarkivet lenge hadde hatt med Jan Oldervoll ved Historisk institutt, Universitetet i Bergen.²²⁹ Ved Statsarkivet i Bergen hadde man drevet med digitalisering av kilder siden 1975, og Jan Oldervoll hadde lyktes med å legge folketellingen av 1801 ut på Internett allerede i 1995. Da Riksarkivaren fikk Kulturdepartementet med på å la Arkivverket overta restene av Teleslekt fra 1998, var det åpenbart at ansvaret for det videre utviklingsarbeidet måtte legges til Statsarkivet i Bergen og baseres på samarbeidet med Jan Oldervoll.²³⁰ Kombinasjonen

228 Det var Knut Johannessen og riksarkivaren som førte disse forhandlingene med TNM på høstparten 1995.

229 Se om etableringen i Yngve Nedrebø, *Digitalarkivet – framvekst, realiteter og muligheter. Med Clio til Kringsjå. Festskrift til riksarkivar John Herstad*, Riksarkivaren Skriftserie 13, Oslo 2002, s. 294–302. Se og Jan Oldervoll, *Digitalarkivet – et resultat av lukke eller forstand?* http://da2.uib.no/jubileum/pdf/digitalarkivet_eit_resultat_av_lukke_eller_forstand. Jf. artikler av Yngve Nedrebø og John Herstad, *Bergensposten* 2008, http://da2.uib.no/jubileum/pdf/digitalarkivet_10_ar.

230 Riksarkivarens tilbud til departementet gikk ut på at Arkivverket overtok ansvaret for Teleslekt innenfor etatens eget budsjett første året. Derved løste vi et problem for departementet som ellers trolig ville ha måttet be Stortinget om ekstrabevilgning for å dekke Teleslekts underskudd, eller finne annen dekningsmåte.

av kompetanse og innsatsvilje i dette miljøet gjorde at Digitalarkivet kunne starte med sin formidling av brukertjenester 23. januar 1998. En ny tid var dermed innvarslet i arkivformidling og brukertjenester. For snarest mulig å få opp volumet på digitalisering av nye arkivserier, ble registreringsenheter etablert på Voss og i Stavanger med digitalisering av 1910-folketellingen som hovedoppgave. Fra 1. november 2002 overtok riksarkivaren ansvaret for Digitalarkivet og tjenesten ble permanent.

Når riksarkivaren fikk i oppgave å overta Teleslekt, var det samtidig et uttrykk for det tillitsforholdet som eksisterte mellom etaten og departementets ledelse. Dette tillitsforholdet hadde iblant gitt seg forskjellige utslag. Blant annet ble tanken om et styre for Arkivverket som riksarkivaren skulle forholde seg til, skrinlagt av departementet som ledd i oppfølgingen av Bjørvikutvalgets rapport.²³¹ I de tilfeller det oppsto vanskelige situasjoner med utgangspunkt i Arkivverket, fikk Riksarkivaren råd og hjelp til å løse flokene.²³² Tilliten tok skade og samarbeidet med departementet skar seg imidlertid i to tilfeller på 2000-tallet, hvorav det ene var utbyggingen av Statsarkivet i Trondheim i tilknytning til Dora 1.²³³ Den andre saken gjaldt opprettelsen

231 Et annet uttrykk for tilliten var at Arkivverket, i forbindelse med innføring av resultatrapportering i statsforvaltningen, på anbefaling av KVD tidlig på 80-tallet ble plukket ut til å være «prøvekanin» i R-direktoratets forprosjekt som ble ledet av Vidar Steine.

232 De færreste av de ti kulturministrene i min tid viste særlig interesse for vårt arbeid. Lars Roar Langslet og Anne Enger Lahnstein representerte unntakene. Av samtlige kulturstatsråder var det likevel bare noen få som aldri besøkte Riksarkivet. Jeg oppsøkte aldri statsråden uten å varsle om mitt ønske ad administrativ vei. Kulturavdelingens konsulenter/rådgivere og byråsjefer (Gramstad, Sægrov, Engen, Blokhus og Margaretha Østern) var lydhøre og meget kompetente byråkrater som hjalp meg mest, samt Sverre Løberg og Odd Damstuen i lønnsavdelingen. Kontakten med ekspedisjonssjefene (Anderaa, Gramstad, Sønneland) og med departementsråd Per Haga var iblant avgjørende for å løse problemer som oppsto.

233 Jeg ville ikke stå personlig ansvarlig for beslutningen om denne utbyggingen og avsto fra å undertegne avtalen om byggeprosjektet.

av ABM-utvikling i 2003.²³⁴ Tanken om en slik overbygning som ABM-utvikling representerte, ble første gang presentert i begynnelsen av oktober 1991 i et notat fra byråsjef Stein Sægrov til kulturminister Åse Kleveland. Riksarkivaren ble, muntlig og på kort varsel, bedt om å avgi en konfidensiell uttalelse, noe som resulterte i et notat fra meg samme måned. Riksarkivaren bestred på flere punkter det faktagrunnlaget som ideen om en overbygning bygget på, og frarådet å etablere et slikt felles statlig fagorgan ut fra hva det ville koste av ressurser, og fordi det var åpenbart at det ville bli biblioteks- og museumssiden, ikke arkivfeltet, som ville dra av gårde med det meste av de nye ressursene.²³⁵ Institusjonelt samarbeid ble fremhevet som en bedre løsning både faglig og kostnadmessig. Men politisk var løpet allerede kjørt, riksarkivarens innvendinger ble ikke tatt til følge, og etaten deltok lojalt i den videre planleggingen av det nye fagorganet.

Samarbeidet med ABM-utvikling som kom i stand fra 2003, ble imidlertid aldri helhjertet fra riksarkivaren personlig. Det hadde dypest sett sin årsak i at jeg oppfattet det nye fagorganet som et kompliserende element i dialogen mellom etatsledelsen og departementet. Fordi skillet mellom politikk og fag var og er vanskelig å trekke, var det riksarkivarens prinsipielle holdning at den samordning som var nødvendig på øverste nivå, skulle foretas av departementet selv. Den norske modellen ble ved flere anledninger diskutert på nordisk plan, men mine nordiske kolleger ble aldri anbefalt å kopiere den norske løsningen. Det gjorde de da heller ikke, men valgte institusjonelt samarbeid

234 ABM-utvikling – Statens samordnings- og utviklingsorgan for arkiv, bibliotek og museum ble opprettet 1. januar 2003 ved sammenslåing av Statens bibliotektilsyn, Riksbibliotekjentesten og Norsk Museumsutvikling og hørte under Kulturdepartementet. Institusjonen ble nedlagt 1.1.2011 og oppgaver og årsverk overført til Nasjonalbiblioteket, Norsk vitenskapsindeks og Norsk kulturråd.

235 RA, PA-1638 John Herstad, Fd-L0043. Det viste seg da også at dette ble resultatet da oppløsningen var et faktum i 2011. 25 årsverk ble overført til biblioteksektoren, Nasjonalbiblioteket ble sittende igjen med netto 19 nye stillinger, mens Norsk Kulturråd fikk de resterende seks. Noe av dette ble øremerket arkivfeltet.

som hovedstrategi. Dette fører over til det nordiske perspektivet og til utviklingen i nordisk og internasjonalt samarbeid.

Nordisk og internasjonalt samarbeid

Nordisk og internasjonalt samarbeid har i tiden etter 1982 hovedsakelig fulgt det mønsteret som ble lagt i Steinnes' og Mannsåkers tid. I det ligger at Norge har vært aktivt med i det verdensomspennende arkivsamarbeidet som *International Council on Archives* (ICA) og *International Conference of the Round Table on Archives* (CITRA) har stått ansvarlig for siden slutten av 1940-årene. Steinnes var med å stifte ICA i Paris i 1948, og Mannsåker var en av visepresidentene i CITRA mot slutten av sin embetstid. ICA har arrangert sin store arkivkonferanse for verdens arkivarer hver fjerde år, mens CITRA var organet som samlet riksarkivarer og andre nasjonale arkivledere hvert år. Norge har vært vertskap for CITRA-kongressen to ganger, henholdsvis i 1981 og i 2010.²³⁶ I alle disse årene har Norge deltatt med foredrag og i ulike komiteer, utvalg, prosjekter og styringsorganer på ulike nivåer innenfor dette systemet, som er ressurskrevende, men ikke desto mindre nødvendig faglig sett. Den internasjonale aktiviteten økte merkbart fra midten av 1980-årene, og særlig etter reorganiseringen som resulterte i opprettelsen av den europeiske grenen EURBICA. Likeledes tok EU etter hvert nye initiativ på arkivfeltet. Der kunne vi imidlertid bare være med sporadisk og som observatør. Riksarkivarens internasjonale engasjement 1948–2014 har vært så omfattende at det kan fortjene en egen undersøkelse.

Parallelt med det internasjonale engasjementet har Norge vært aktiv i det nordiske arkivsamarbeidet. Frem til 1980 ble De nordiske arkivdager avviklet som et haleheng til samlingen av Nordens historikere hvert fjerde år under Det nordiske historikermøtet. I 1984 ble det

236 CITRA ble i 2013 erstattet av en årlig åpen arkivkonferanse.

slutt på denne bindingen da Nordens arkivarer samlet seg i Ebeltoft, der danskene hadde invitert til De 14. nordiske arkivdager. Deretter gikk arrangementet på omgang mellom de nordiske landene, og Norge arrangerte arkivdagene på Hamar i 1994. Island ble trukket med i aktivt samarbeid etter at Olafur Asgeirsson tiltrådte som nasjonalarkivar i 1984, og Island ble med norsk hjelp etter hvert en engasjert aktør innenfor både det nordiske og internasjonale arkivsamarbeidet. Det første synlige resultatet av dette samarbeidet var at De 15. nordiske arkivdager ble arrangert i Laugarvatn sommeren 1987.

I likhet med arkivdagene kom etter hvert også redaksjonen av det nordiske arkivtidsskriftet, *Nordisk Arkivnyt*, til å gå på omgang mellom de fem landene. Tidsskriftet begynte som et dansk initiativ i 1956, og Danmark sto ansvarlig for redaksjonen frem til 1994 da Norge overtok ansvaret.²³⁷

Det var riksarkivarene som i det store og hele la rammene for det nordiske arkivsamarbeidet, og det var lang tradisjon for at man møttes for å dele erfaringer og diskutere spesielle arkivspørsmål. Tidlig på 1980-tallet var det nye riksarkivarer i flere av landene, og man ble enig om å møtes regelmessig to ganger årlig. Både Sven Lundkvist og Vagn Dybdahl tiltrådte som riksarkivarer i 1979, mens undertegnede selv kom i embetet i 1982 og Olafur Asgeirsson i 1984. Nestoren i lauget var den finske riksarkivaren Toivo Paloposki som var utnevnt i 1974. Møtene forløp som regel i stor fordragelighet med innlagt sosialt samvær, men med tiden ble det tydelig at Lundkvist og Dybdahl hadde lite til overs for hverandre. Dybdahl kjente jeg ganske godt fra nordisk forskningssamarbeid gjennom flere år, og jeg hadde også møtt både Lundkvist Asgeirsson tidligere. Riksarkivarene arbeidet som et

237 Endringen fant sted under De nordiske arkivdager på Hamar sommeren 1994. Norge hadde ansvaret for tidsskriftet fra og med nr. 3/1994 til og med nr. 2/2002 da Finland overtok ansvaret.

kollegium, fordelte oppgaver og ansvar og planla aktiviteten ut fra en felles vurdering av hva som var mest hensiktsmessig Norden sett under ett. Dette gode samarbeidet fortsatte også når nye riksarkivarer inntok kollegiet. Veikko Litzen kom inn etter Paloposki i 1987, og Erik Norberg overtok etter Lundkvist i 1991, året før Johan Peter Noack ble dansk riksarkivar etter Dybdahl.²³⁸ Det var i denne gruppen *Nordisk Arkivakademi* ble til i 1997. To ganger årlig konstituerte riksarkivarene seg som akademi og forhandlet frem det programmet for ekspertseminarer som man fant behov for. Nestor blant riksarkivarene var akademiets leder. Personlig prioriterte jeg det nordiske samarbeidet høyt, men kunne ikke unngå å merke mot slutten av min embedstid at arkivsam arbeidet innenfor EU kom til å konkurrere med den betydning som ble tillagt det nordiske samarbeidet fra norsk side.

Innenfor det nordiske samarbeidet kom i min tid forholdet til Danmark til å innta en spesiell plass. Dette skyldtes at det dansk-norske arkivspørsmålet var satt på dagsorden et par års tid før jeg kom til Riksarkivet i august 1982. Saken hadde en lang forhistorie, og den var en av de aller første større sakene jeg ble presentert for etter tiltredelsen. Det var Mannsåker sammen med Lars Hamre og Knut Johannessen som orienterte meg om saken, og det var de to sistnevnte som ble mine sentrale rådgivere og medarbeidere i den første viktige fasen da vi skulle følge opp Mannsåkers initiativ. Hamre kjente saken ut og inn fra sin tid under Steinnes, og han var den som hadde gjort det meste av det grunnleggende og svært omfattende registreringsarbeidet i slutten av 1940-årene.

Det dansk-norske arkivspørsmålet var tatt opp til ny vurdering gjennom et brev som Mannsåker hadde sendt den danske riksarkivaren i

238 I Finland ble Litzen etterfulgt av Kari Tarkiainen (1996–2003) og Jussi Nuorteva (2003–). I Sverige ble Norberg etterfulgt av Tomas Lidman (2003–2010) og Bjørn Jordell (2010–), og i Danmark ble Noack etterfulgt av Asbjørn Høllum i 2009.

månedsskiftet juni–juli 1980. Dette resulterte i at en arbeidsgruppe, eller studiegruppe, ble opprettet, og gjennom møter og sosialt samvær pågikk drøftingene om dette spørsmålet frem til studiegruppen fremla sin rapport i 1986. Alfild Nakken etterfulgte senere Lars Hamre, og sammen med Knut Johannessen nedla de to et uvurderlig arbeid og utøvet et sunt skjønn som bidrog avgjørende til å bringe arkivspørsmålet til en lykkelig slutt sett med norske øyne.

Fra dansk side var Frank Jørgensen, Erik Gøbel og Inger Dübeck medlemmer av studiegruppen som assisterte Dybdahl, og særlig kom Dübeck med sin juridiske kompetanse og som leder av studiegruppen til å bety mye for den endelige avtalen. Avtalen ble underskrevet i Riksarkivet i Oslo av de to lands kulturministre 21. mai 1991.

Brevet fra Mannsåker i 1980 var et resultat av den kontakten som hadde funnet sted mellom ham og Vagn Dybdahl da denne etterfulgte Johan Hvidtfeldt som dansk riksarkivar i 1979. Jeg møtte Dybdahl første gang i forskningspolitisk sammenheng som ordfører 1979–1981 i Nordisk samarbeidsnemnd for humanistisk forskning, der Dybdahl representerte det danske forskningsrådet.²³⁹ I løpet av min tid som riksarkivar ble vi gode venner. Vi var begge med på flere møter og samlinger som studiegruppen hadde, men vi hadde ikke egne drøftinger om arkivspørsmålet under fire øyne. Bare en eneste gang som jeg kan huske, spurte Dybdahl om jeg kunne akseptere en depositum-ordning for regjeringsprotokollene. Jeg trengte ikke lange betenkningstiden før jeg svarte positivt på det spørsmålet.

Kombinasjonen av norsk standhaftighet og Dybdahls generøse holdning var det som førte til at avtalen kom i stand. Men det skjedde

239 Vi satt også sammen i Styringsgruppen for Det nordiske ødegårdsprosjektet i perioden 1978–82. Styringsgruppen hadde som oppgave på vegne av de nordiske forskningsrådene å avslutte det store forskningsprosjektet som hadde pågått siden 1960-årene.

ikke uten intern dansk motstand, og uten Dybdahls sterke ønske om å få saken løst, ville enhver norsk anstrengelse ha vært forgjeves. I sin nekrolog over Vagn Dybdahl fastslår Henrik Fode at det såkalte «*Norges-spørsmål*» var en viktig sak for Dybdahl,²⁴⁰ og på norsk side merket vi godt at det var Dybdahl selv som hadde regien. Trolig ble løsningen på arkivsaken trumfet igjennom av Dybdahl som hadde liten tid på seg før han måtte gå av som riksarkivar på nyåret 1992, 70 år gammel.

Oppfølgingen under Noack skulle vise seg ikke å bli lett i startfasen. Både fordi Noack selv ikke kjente saken godt, og fordi danskene stilte med nye folk som heller ikke kjente detaljene i saken fra tidligere, var det de norske forhandlerne i utvalget som måtte løse saken fra starten av. Dessuten følte vi også at mye av den positive velviljen fra Dybdahls tid var borte. Takket være det nitide arbeidet til de norske utvalgsmedlemmene klarte man likevel å holde fremdriften i prosjektet. Noack ble vunnet for avtalens løsninger, Erik Gøbel kom tilbake til utvalget, og han og Birgit Løgstrup ble Noacks nærmeste medarbeidere i utvalget. I 2000 var vi i mål med overføringer, mikrofilming og forskningsprosjekter.

Det digitale embetet 2006–2014²⁴¹

Det fant ikke sted fundamentale endringer i de tradisjonelle ansvarsområdene for riksarkivarembetet i årene fra 2006 til 2014. Tiltakene som kom i denne perioden, er det mest nærliggende å betrakte som en videreføring og forsering av tiltak fra den forutgående perioden.

240 Dansk Historisk Tidsskrift, 101:2, s. 556–562.

241 Dette kapitlet bygger bl.a. på et notater og annet fra Ivar Fønnes samt på foredraget som han holdt i Arkivarforeningen 20. april 2015: *Utviklingslinjer og strategiske valg. Mål og virkemidler i arkivpolitikken de siste 30 år*. Flere formuleringer som jeg bruker i dette kapitlet er hentet herfra, fra etatens trykte årsmeldinger i perioden, fra Meld. St. 7 (2012–2013) Melding til Stortinget. *Arkiv* og fra e-post fra Trond Sirevåg 14.4.2016.

Men omfanget av og intensiteten i den digitale utviklingen kom til å medføre en utvidelse av ansvarsområder samtidig som det preget embetsutøvelsen på en ny måte. I denne perioden kom omsider også noe av den forventede, og helt nødvendige, stillingsveksten – tilsvarende en økning på 50 %.

Forvaltningens utvikling av nye, spesialiserte elektroniske systemer som stadig blir mer komplekse, representerte også i denne perioden store utfordringer for det bevaringsarbeidet som riksarkivaren har ansvaret for. Dokumentasjonen av de funksjoner som utføres i de elektroniske systemene, er å betrakte som statlig arkivmateriale som er underlagt lovhjemlede regler for lagring og langtidsbevaring. For å ivareta kvalitet og sikre bevaring av slik dokumentasjon, må standardiserte arkivfunksjoner tas med når systemene designes og utvikles. Riksarkivaren holdt seg til at dette er forvaltningens egen oppgave. Arkivverkets rolle er å bistå med fagkompetanse og stille krav med hjemmel i regelverket.

De store utfordringene ved permanent lagring av digitalt materiale ligger på systemer og prosedyrer som sikrer materialets integritet og autentisitet gjennom kritiske faser i behandlingen. Bevaringen av disse dokumentene skal være like god og med samme tidshorisont som bevaringsverdige papirarkiv. Det har vært etatens oppgave å tilpasse bevaringen av statlige dokumenter til stadig ny teknologi etter at de er avlevert til Arkivverket, og riksarkivaren har ansvaret for å sikre at dokumentene både blir bevart med opprettholdt lesbarhet og med opprettholdt autentisitet. I perioden ble det aktuell politikk å utvide dette ansvarsområdet til også å gjelde andre arkivinstitusjoner og arkiver i kommunal og privat sektor.

Tiltak på tradisjonelle arkivområder

Også i denne perioden gjaldt riksarkivarens målsetting fra 1980-årene om å være den viktigste premissleverandøren for nyskaping i arkivpolitikken. Samtidig skulle man videreføre politikken på mange tradisjonelle arkivområder.

Bevaringspolitikken omfattet både utvidelse av magasinkapasitet og nye nettverk og institusjoner. I 2006 kunne Statsarkivet i Trondheim flytte inn i nye lokaler i det som ble et arkivsenter i byen, og tre år senere var Samisk arkiv på plass i det samiske kulturbygget i Karasjok. Året etter fikk denne institusjonen to nye stillinger. Med tre stillinger i alt kan Samisk arkiv utvikle seg til en sentral aktør for bevaring og tilgjengeliggjøring av den samiske kulturarven.

I Riksarkivet kom den neste utvidelsen av magasinkapasiteten i 2008, og i 2012 ble etatens hittil siste byggeprosjekt avsluttet da Statsarkivet i Bergen kunne ta i bruk nytt tilbygg og restaurert hovedbygning. Det siste elementet i denne politikken så langt kom på plass ved etableringen av prosjektorganisasjonen *Norsk helsearkiv* i 2010,²⁴² et tiltak som gir en ny dimensjon til etatens bevaringspolitikk. Tanken er at denne institusjonen skal samlokaliseres med et nytt sentraldepot for hele etaten på Tynset og dekke alle fremtidige behov for magasinbygging i etaten. Dette er en løsning som – hvis den realiseres – gjenopptar en modell for depotpolitikken som man forlot i 1850 da det første stiftsarkivet ble opprettet i Trondheim, og som samtidig fornyer denne politikken ved å legge fellesløsningen utenfor Oslo.

Etatens bevaringskompetanse og dugnadsånd ble stilt overfor store utfordringer da minnematerialet fra Oslo og Utøya og betydelige

242 Fonnes var den reelle strategen bak utredningen om helsearkiv som kom i 2006, og det ble en av hans fremste oppgaver å følge opp og få på plass de nødvendige beslutningene for å realisere ideene i denne meldingen.

mengder av sentralforvaltningens arkiver måtte tas hånd om og bevares etter terrorangrepet sommeren 2011. Som ledd i denne redningsaksjonen digitaliserte man deler av forvaltningsarkivene og kasserte papiroriginalene.

Arbeidet med å etablere nye interkommunale arkivinstitusjoner fortsatte i tråd med tidligere strategi om å dekke hele landet med slike institusjoner. I 2013 var rundt 83 % av landets 433 kommuner med i en eller annen form for slikt samarbeid. I tillegg hadde man i 2009 inngått den første formelle avtalen om deponering og betjening på oppdragsbasis av et kommunearkiv da Statsarkivet i Oslo og Bærum kommune innledet et slikt samarbeid. På bakgrunn av rapporten om Riksrevisjonens forvaltningsrevisjon av arbeidet med å sikre og tilgjengeliggjøre arkivene i kommunal sektor i perioden 2009–2010, ble innsatsen mot kommunal sektor intensivert. Som ledd i dette gjennomførte riksarkivaren en undersøkelse av arkivforholdene i fylkeskommuner, kommuner og interkommunale arkivordninger. Som del av riksarkivarens rettlednings- og tilsynsfunksjon skal etaten nå også medvirke til å etablere digitale depotordninger for kommunal sektor.²⁴³

I Riksarkivarens skriftserie fortsatte publiseringen, og ved utgangen av 2014 var det utgitt i alt 43 bøker. Likeledes kom det nye utgivelser i serien Rapporter og retningslinjer der 24 publikasjoner var utkommet ved utgangen av 2013. Også forskningsprosjekter, kildeutgivelser og formidling gjennom Arkivmagasinet ble ført videre, og i 2009 lanserte etaten sitt første «*vårslipp*» der tidligere klausulert dokumentasjon ble frigitt.

Samarbeidet på nordisk og internasjonalt plan ble utvidet. Et uttrykk for dette er det omfattende internasjonale engasjementet som i 2010

243 KUD, Meld. St. 7 (2012–2013) Melding til Stortinget. *Arkiv*, s. 110.

førte til at den internasjonale arkivorganisasjonen ICA's årlige medlemskonferanse – CITRA – ble holdt i Oslo. CITRA 2010 var den første internasjonale arkivkonferansen i Norge siden 1981, og riksarkivaren var vert for nærmere 250 delegater fra nasjonalarkiver og arkivorganisasjoner i 77 land over hele verden.

Digital bevaring og kassasjon

I embetssøknaden sin i mars 2006 hadde Fonnes pekt på at arkivfunksjonen i norsk forvaltning hadde gjennomgått en betydelig utvikling til det bedre de siste 15–20 årene, og at den nå fremsto som velorganisert, profesjonell og med et godt grep på overgangen til elektronisk arkiv. I et internasjonalt perspektiv var dette en svært tilfredsstillende situasjon. Samtidig oppsummerte Fonnes sin forgjengers embetstid ved å fremheve to hovedelementer i strategien for etatens innsats mot offentlige arkiver. Det ene hadde vært å bidra til at forvaltningens elektroniske arkivdanning skjedde på en tilfredsstillende måte. Virkemidlene i denne strategien hadde vært å bygge opp profesjonell arkivkompetanse i forvaltningens arkivtjeneste gjennom høyere utdanning, veiledning og foredrag mv., utvikle nettverk og bidra til nye arkivinstitusjoner, utvikle redskaper for å håndtere overgangen til elektroniske arkiv, først og fremst ved Noark-standarden, og å utforme regelverk. Her var det arkivloven med forskrifter som var hovedgrepet.

Denne hovedstrategien holdt man fast ved etter 2006, men Riksrevisjonens store rapport i 2010 om arkivforholdene i den kommunale sektor viste med all tydelighet at denne sektoren fremdeles representerte store utfordringer både for etaten og for Kulturdepartementet.²⁴⁴ Det var fortsatt riksarkivarens ansvar å se til at lov og forskrifter virket etter hensikten og å foreslå revisjon når det viste seg nødvendig.

244 Samme sted, s. 81 ff.

Men det var departementets ansvar å sørge for at riksarkivaren hadde tilstrekkelige ressurser til å omsette i tilfredsstillende handling det ansvaret som embetet ved lov og på annen måte var pålagt.

Riksarkivarens ansvar for å vedlikeholde og utvikle Noark-standarden for å sikre de digitale arkivene førte til at den femte versjonen, Noark 5, ble tatt i bruk i 2008. Med dette fikk Norge en samlet standard for elektronisk arkivdanning. Standarden skal bidra til at digital dokumentasjon blir fanget opp og lagret i tråd med arkivfaglige krav i de elektroniske systemene. Noark 5 er derfor svært viktig for bevaring av den digitale kulturarven for ettertiden.

Det andre hovedelementet i strategien gjaldt både offentlige og private arkiver og dreide seg om metode- og kompetanseutvikling i arkivinstusjonene. Her hadde den største utfordringen vært å utvikle et faglig solid metodegrunnlag for å bevare elektroniske arkiver for ettertiden. Slike metoder var blitt utviklet i Riksarkivet, og Riksarkivets kompetanse var blitt gjort tilgjengelig for andre institusjoner, både i og utenfor Arkivverket, slik at også andre miljøer i 2006 fremsto som bidragsytere i metodeutviklingen knyttet til bevaringen av elektronisk arkiv.

På det digitale området pågikk det etter 2006 flere prosjekter som hadde som mål å legge grunnlaget for moderne digitale depoter med on-line langtidslagring basert på SAN-teknologi og internasjonale standarder for lagringssystemer. Prosjektene Elmag – ny depotløsning for Arkivverkets digitale arkivmateriale – og DIAS – det ABMU-støttede samarbeidsprosjektet med kommunale arkivdepoter – hadde som mål å utvikle nye digitale bevarings- og depotløsninger.²⁴⁵ Det fysiske magasinet ble etablert i Riksarkivet i 2010 med tilstrekkelig

²⁴⁵ Trond Sirevåg var prosjektleder i riksarkivarens stab og ledet begge disse prosjektene i årene 2008–2011. Før dette fungerte han i perioder 2006–2008 både som avdelingsdirektør og som leder av IT-avdelingen under den omorganiseringen som da pågikk.

kapasitet for dagens behov, men kapasiteten er skalerbar og kan bygges ut etter behov. I det digitale magasinet lagres både digitalt skapt materiale som mottas fra forvaltningen, og de store mengdene digitalisert materiale som blir transkribert eller skannet fra papirdokumenter eller mikrofilm.

Ved etableringen av prosjektet Norsk helsearkiv gikk man nye veier i arbeidet med å bevare forvaltningens digitale arkiver. Dette er en spesialisert arkivinstitusjon med nasjonale oppgaver. Helsearkivet skal ta imot pasientjournaler – i hovedsak legejournaler – fra spesialisthelsetjenesten, både papirbaserte og digitale. Arkivet skal digitalisere papirjournalene og bygge opp et digitalt register for søking, og tilrettelegge digitale tjenester for forskningsmiljøene. Allerede i 2003 ga riksarkivaren tillatelse til kassasjon av papirjournaler etter forsvarlig skanning, og i NOU-en fra 2006 som førte til etableringen av Norsk helsearkiv, ble det lagt opp til en storstilt digitalisering med etterfølgende kassasjon av originalene. Dette er senere fulgt opp i planlegging og forskriftsarbeid, og det er innarbeidet som del av strategien for Norsk helsearkiv.

Helhetlig samfunnsdokumentasjon

Det hadde vært en hovedoppgave for riksarkivaren i den foregående perioden å utarbeide retningslinjer for privatarkivarbeidet i tråd med arkivlovens bestemmelser. Sentrale elementer i disse retningslinjene siktet mot å etablere en hensiktsmessig arbeidsdeling mellom institusjoner som tok vare på privatarkiver, og et nasjonalt nettverk for å koordinere samspillet både på fylkesplan og nasjonalt. Disse målsettingene arbeidet riksarkivaren aktivt for å videreføre etter 2006, og de kom blant annet til uttrykk i Kulturdepartementets arkivmelding i 2012, den første stortingsmeldingen der man forsøkte å se hele arkivsektoren under ett. I denne meldingen lanserte en norsk regjering for

første gang en arkivpolitikk med helhetlig samfunnsdokumentasjon som hovedmål.²⁴⁶ Det overordnede målet slik det fremgår av meldingen, er å bevare og gjøre tilgjengelig arkiver fra alle samfunnssektorer – arkiver som har kulturell, forsknings- eller dokumentasjonsverdi. Målet er helhetlig samfunnsdokumentasjon, hvor arkiver fra statlig, kommunal og privat sektor utfyller hverandre og dokumenterer samfunnet fra ulike vinkler. Dette var første gang man formulerte en arkivstrategi som sidestiller alle samfunnssektorer, og som samtidig innebærer at det blir en statlig strategi å medvirke til bevaring og tilgjengeliggjøring av kommunale og private arkiver, ved siden av å ta tilsvarende vare på statens egne arkiver. Strategien gjelder for alle stadier i arkivmaterialets livssyklus – fra materialet blir til som ledd i en offentlig eller privat virksomhet frem til bevaring.

Arkivmeldingen 2012 ga riksarkivaren et tydeligere og sterkere mandat til å utforme og iverksette denne strategien og innebar både en formalisering og en betydelig utvidelse av embetets tradisjonelle samordningsoppgaver. Riksarkivaren ble utsett til å være nasjonal koordinator og pådriver i et målrettet nasjonalt og regionalt arbeid mot en helhetlig samfunnsdokumentasjon, en oppgave som formelt sett legger nye føringer på embetet og etaten som helhet. Samtidig er det klart understreket i meldingen at strategien skal utvikles og gjennomføres i et nært og bredt samarbeid med relevante aktører innenfor de ulike samfunnssektorer og arkivmiljøer. For å styrke oppfølgingen av riksarkivarens lovpålagte oppgaver for kommunal og privat sektor fikk riksarkivaren som ny oppgave å ta over ansvaret for kartlegginger, oversikter og statistikk for hele arkivsektoren.²⁴⁷ Oppgaven kom fra Kulturrådet og var en del av det som tidligere hadde ligget i ABM-utvikling.

246 Samme sted, s. 9–10.

247 Samme sted, Oppsummering s. 109–110.

Den konkrete oppfølgingen fra riksarkivarens side skjedde våren 2013 ved at arkivinstusjoner og -organisasjoner utenfor Arkivverket ble invitert til å delta i oppfølgingen av arkivmeldingen på tre områder: privatarkiv, kommunale arkiver og digitale arkiver.

Arkivene ut til folket

«*Arkivene ut til folket*» var det Ivar Fønnes satte som motto for sin funksjon som riksarkivar og som han lanserte som et program da han søkte embetet. Etter at Digitalarkivet ble lansert i 1998 som et av de aller første digitale tilbudene i kultursektoren, var en økende del av arkivene blitt gjort direkte tilgjengelige for brukerne. Selv om det fortsatt ikke dreier seg om mer enn 2 % av arkivbestanden i etaten, utgjør det en stor andel av det mest etterspurte arkivmaterialet. Etatens store fellesprosjekt – digitalisering av landets kirkebøker – ble fullført innen fristen i 2007, og i 2010 var også det andre store etatsprosjektet – transkribering og digitalisering av 1910-folketellingen – fullført. Innen 2010 var også tinglysingsmaterialet fra tiden før 1936, dvs. panteregister og pantebøker, digitalisert og lagt ut på nettet. Digitalarkivet sto i 2012 frem i ny og modernisert utgave. I 2010 ble det totalt registrert 2,3 millioner besøk på etatens internetsider, året etter hele 5,7 millioner besøk og i 2014 7,8 millioner besøk.

Hånd i hånd med dette var prinsippene for arkivbeskrivelse og gjenfinning blitt systematisert og videreutviklet i samarbeid med andre arkivmiljøer. St.meld. nr. 24 (2008–2009) *Nasjonal strategi for digital bevaring og formidling av kulturarv* plasserte det nasjonale hovedansvaret for å digitalisere arkivsektoren hos Arkivverket og ga samtidig etaten ansvaret for nasjonale katalogstandarder og søking i arkiv på tvers av alle slags arkivinstusjoner.²⁴⁸

248 Samme sted, s. 9.

Dette er tjenester som økte i omfang gjennom *Arkivportalen.no*, som ble lansert i 2010. Utviklingen av Arkivportalen har skjedd i regi av Stiftelsen Asta, i tett samarbeid med blant annet Arkivverket. Arkivportalen skal være et felles nettsted for kataloginformasjon fra alle arkivbevarende virksomheter i Norge og er et nasjonalt samarbeidsprosjekt. I den siste fasen av utviklingsarbeidet var samarbeidet med ABM-utvikling og Kulturrådet viktig. I 2013 var 61 institusjoner å finne på Arkivportalen, og brukerne hadde besøkt den 172 000 ganger. Stiftelsen Asta har også ansvaret for videreutviklingen av Asta-systemet i samarbeid med Arkivverket, Landslaget for lokal- og privattarkiv og Norsk kulturråd.

For Arkivverket innebærer disse systemene nå at rundt 200 000 hyllemeter av etatens arkivmateriale, tilsvarende 75 %, er registrert og gjenfinnbart i elektroniske katalogsystemer etter at en ny versjon av Asta-systemet, Asta 5, var tatt i bruk i hele etaten i 2008. Arkivportalen beskriver Arkivverkets bestand og publiseres direkte fra Arkivverkets Asta-baser. Arkivportalen dekker henimot 2/3 av arkivbestanden og har funksjoner for bestilling av arkivmateriale.

Formidling og brukerorienterte tiltak har spesielt preget jubileumsårene 2008 og 2014. Ved 200-årsjubileet for Henrik Wergeland i 2008 fikk riksarkivaren sammen med Nasjonalbiblioteket og Eidsvoll 1814 i oppdrag å gjennomføre den nasjonale markeringen. I tillegg hadde etaten og Riksarkivet egne nettutstillinger og andre egne arrangementer under vignetten «*Vår Wergeland – patriot, bråkmaker og menneskevenn*» og publiserte også studien «*Archivaren, – Gud bevar'en!*» *Henrik Wergeland som riksarkivar*. Formidlingstiltak som Slektsforskerdagen og Arkivdagen fortsatte som før, og i 2013 gjorde man arrangementet *I en sofa på arkivet* til et fast opplegg.

Store deler av 2014 sto i grunnlovsjubileets tegn. Arkivverket markerte jubileet med en rekke arrangementer og tiltak. Historisk cruise til Kiel i januar med over 400 deltakere var et av høydepunktene. Senere fulgte oppsetting av teaterstykket § 113 med 33 forestillinger og 3000 tilskuere, samarbeidet med DIS-Norge om etablering av en database over Eidsvollsmennenes etterkommere med over 65 000 navn, bloggen Historisk kokekunst med 44 000 besøkende, twitterkontoen Christian Frederik som sendte over 1000 tweets og ble fulgt av mer enn 2000 personer, og samarbeidet med riksantikvaren som resulterte i utsending av reproduksjoner av de originale fullmaktene fra valgene til riksforsamlingen i 1814 til 350 kirker over hele landet og oppsetting av minneplaketter på eksisterende kirkebygg der valghandlingene hadde funnet sted.

I tillegg til alle som besøkte etatens internettsider i jubileumsåret, kom alle de som møtte etatens tilbud på sosiale medier som Facebook, Twitter, Flickr, Instagram og blogger mv. Etaten samarbeidet dessuten med Difi, Kulturrådet, Riksantikvaren og Kartverket om utvikling av apper for smarttelefoner og fellestilbud på nettet. Samlet illustrerer denne jubileumsvirksomheten den voldsomme endringen som i løpet av en kort periode hadde skjedd i kommunikasjonen med Arkivverkets brukere og betjeningen av dem. Profesjonaliseringen av Arkivverkets formidlingsfunksjon fremstår derved som et av de dominerende utviklingstrekkene i perioden.

Men heller ikke i denne perioden gikk alt på skinner for riksarkivaren. Stortingsmeldingene bidro ikke til ressursøkning i forventet omfang, og et samarbeid med Nasjonalbiblioteket i etterkant av Digitaliseringsmeldingen (St. m. 24, 2008–2009) mislyktes.²⁴⁹ Helsearkivet

249 KUD hadde bedt institusjonene samarbeide om å tilby digitale lagringstjenester for hele ABM-sektoren, men Nasjonalbiblioteket ønsket bare å diskutere én sentral lagringsløsning i Mo i Rana, også for Arkivverkets digitale materiale.

på Tynset ble utsatt av regjeringen, og oppfølgingen av DIAS og andre samarbeidsprosjekter trakk ut.

Ikke desto mindre fremstår etableringen av Norsk helsearkiv, bistanden til og oppfølgingen av Digitaliseringsmeldingen og Arkivmeldingen (St. m. 7, 2012–2013), Noark versjon 5, Arkivportalen, DIAS og oppfølgende samarbeidsprosjekter – fra og med 2013 SAMDOK, den økte satsingen på digitaliseringen, 1814-jubileet og profesjonaliseringen av formidlingsfunksjonen som ruvende tiltak og hendelser i Fønnes` embetstid.

AVSLUTNING

Spranget fra Henrik Wergeland til Ivar Fønnes er langt, ikke bare i tid. Det er også grenseoverskridende i flere andre henseender. Det representerer et faglig sprang fra pertinens til proveniens i arkivordningen, fra et par tusen hyllemeter med bevarte arkiver til flere hundre tusen hyllemeter. Det innebærer et administrativt sprang fra departementskontor via egen institusjon til etat med vide fullmakter og bestående av 12 enheter, Digitalarkivet, Samisk arkiv og Norsk helsearkiv inkludert. Det har funnet sted en utvikling fra et regelfattig – kanskje lovløst – kulturområde til et lovregulert arkivlandskap, fra amatørskap og egenopplæring til profesjon og høyere utdanning, fra tilfeldige løsninger i arkivdanningen til organisert arkivtjeneste, fra en liten håndfull til rundt 300 ansatte og fra mannsdominans til likestilling, for å nevne de kanskje mest iøynefallende endringene som flere av riksarkivarene har bidratt til.

De 175 årene representerer dessuten en teknologisk utvikling som har forandret arkivenes vesen totalt, og dermed betingelsene for hvordan arkivene skal tas vare på og benyttes både i forskning og ellers. På dette området har riksarkivarene stort sett måttet følge med på lasset, og har måttet bytte ut fjærpenn, blekk og klutepapir med presskopiering, skrivemaskin, A4-ark og kopimaskin, før magnetbånd, elektronisk databehandling og digitale medier definerte dagens oppgaver. Parallelt med alt dette endret embetet karakter. Men mennene må ha likt utfordringene og arbeidet med arkivene, for de ble værende lenge i embetet.

Det som ikke har endret seg, er kjernen i riksarkivarens og etatens primære samfunnsoppdrag: Ansvar for å ta vare på nasjonens viktigste arkiver og gjøre dem tilgjengelig for historisk forskning og andre samfunnsgagnlige formål. Men dimensjonene på dette oppdraget har endret seg drastisk, og utfordringene og problemene med å mestre oppgaven er mangedoblet både av teknologiske og andre grunner. Nettopp derfor vil kravet til arkivforståelse og samlende ledelse fremdeles være avgjørende for om riksarkivaren og etaten skal lykkes med sitt samfunnsoppdrag.